

Βικτωρ Ουγκλώ

(1802-1885)

Ο ρομαντικός συγγραφέας,
ο οραματιστής στοχαστής, ο φιλέλληνας.

200 χρόνια από τη γέννησή του

«ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑ»

ΕΙΔΙΚΕΣ ΜΟΡΦΩΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

ΒΙΚΤΩΡ ΟΥΓΚΩ (1802-1885)

Ο ΡΟΜΑΝΤΙΚΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ,
Ο ΟΡΑΜΑΤΙΣΤΗΣ ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ, Ο ΦΙΛΕΛΛΗΝΑΣ.
200 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ

Εκδόσεις της αυτής σειράς:

- 1) Σύγχρονα Επιτεύγματα των Θετικών Επιστημών, ΑΘΗΝΑ 1993
- 2) Μοριακή Βάση των Ασθενειών, ΑΘΗΝΑ 1994
- 3) Αρχαιολογία της Πόλης των Αθηνών, ΑΘΗΝΑ 1996
- 4) Η Θεωρία της Εξελίξεως, ΑΘΗΝΑ 1996
- 5) Περιβάλλον και Υγεία, ΑΘΗΝΑ 1996
- 6) Το Νεοελληνικό Θέατρο, 17ος – 20ός αι., ΑΘΗΝΑ 1997
- 7) Κατανόηση και Αποδοχή των Εφαρμογών της Βιοτεχνολογίας από το ευρύ κοινό, ΑΘΗΝΑ 1997
- 8) Τα βιολογικά αίτια της γήρανσης και τα προβλήματα της τρίτης ηλικίας, ΑΘΗΝΑ 1998
- 9) Η άλλη πλευρά της Βιοτεχνολογίας, ΑΘΗΝΑ 1998
- 10) Βιοτεχνολογία και ΜΜΕ, ΑΘΗΝΑ 1998
- 11) Οι Μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου (4ος – 15ος αι.), ΑΘΗΝΑ 2000
- 12) ΘΡΑΚΗ: Ιστορικές και Γεωγραφικές Προσεγγίσεις, ΑΘΗΝΑ 2000
- 13) ΕΥΘΑΝΑΣΙΑ: η σημαντική του "καλού" θανάτου, ΑΘΗΝΑ 2000
- 14) Χημεία και Κοινωνία, ΑΘΗΝΑ 2000
- 15) Συλλογικοί φόβοι στην Ιστορία, ΑΘΗΝΑ 2000
- 16) Τα Βαλκάνια στην Προϊστορία, ΑΘΗΝΑ 2001
- 17) Κύπρος, σταυροδρόμι της Μεσογείου, ΑΘΗΝΑ 2001
- 18) Η πρόοδος στις βιολογικές επιστήμες: Νέες τεχνολογίες και οι εφαρμογές τους στην υγεία, ΑΘΗΝΑ 2001
- 19) Greek Archaeology without Frontiers, Athens 2002
- 20) Χημεία και διατροφή, Αθήνα 2002

ISBN: 960-7998-13-8

© 2002, ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ (Ε.Ι.Ε.)

Υπεύθυνη του Προγράμματος: Ειδικές Μορφωτικές Εκδηλώσεις
«ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑ» και

Επιμέλεια έκδοσης: Ελένη Γραμματικοπούλου

Τηλ.: 010 72 73 501, Fax: 010 72 46 618, e-mail: gramma@eie.gr

Σχεδίαση, παραγωγή:

S & P Advertising

Ασκληπιού 154, 114 71 Αθήνα

Τηλ.: 010 64 62 716, Fax: 010 64 52 570

ΒΙΚΤΩΡ ΟΥΓΚΩ (1802-1885)

Ο ΡΟΜΑΝΤΙΚΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ,
Ο ΟΡΑΜΑΤΙΣΤΗΣ ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ, Ο ΦΙΛΕΛΛΗΝΑΣ.
200 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ

«ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑ»
ΕΙΔΙΚΕΣ ΜΟΡΦΩΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

l'ourque en mer
 la tempore de neige. Elle est en chose
 de la nature de l'est le plus
 obscur des matieres;

est un melange de brailles
 humeur, et de nos jours on ne se rend
 bien compte de ce phenomene. On
 beaucoup de disarres. On veut tout expliquer
 par le vent et par le flux. Or dans
 il y a une force qui n'est pas le vent
 dans l'eau et y a une force qui n'est
 le flux. ~~la force de la pesanteur~~
 pesanteur. Cette force, la même
 dans l'air et dans l'eau, cause l'effluve
 l'air et l'eau sont deux matieres liquides
 à peu près ideales, et comme l'air
 dans l'eau par la condensation ou
 la dilatation, tellement que ses piles
 bore; l'effluve est un fluide de la terre
 et le flux le tout qui se prouvent; l'effluve
 est un courant.

le vent est visible par la nuée,
 le flux est visible par l'écume;
 l'effluve est invisible. De temps en
 temps prouvent de son existence
 ta. Si on le voit là, c'est un
 long de travers.

la tempore de neige
 que un jour on a vu
 un brailles etc. etc.
 l'effluve est un fluide
 qui se prouvent de son
 existence par la nuée
 et par l'écume. On
 veut tout expliquer
 par le vent et par le
 flux. Or dans il y a
 une force qui n'est pas
 le vent dans l'eau et
 y a une force qui n'est
 pas le flux.

de plus il parait que
 l'effluve est un fluide
 qui se prouvent de son
 existence par la nuée
 et par l'écume. On
 veut tout expliquer
 par le vent et par le
 flux. Or dans il y a
 une force qui n'est pas
 le vent dans l'eau et
 y a une force qui n'est
 pas le flux.

les rayons de la vapeur de l'Arctique
 arrivent jusqu'à quarante pieds
 de hauteur; mélange de pôle.
 la traverser en cas de nuage
 moyen de condensation ou d'effluve
 qui de la condensation de l'effluve
 d'effluve sans mélange.

dans dimensions inégales, à la vapeur
 changement de forme de l'effluve
 de trois pieds par heure à deux ou trois
 pieds, mais comme la pesanteur de la
 vapeur allant de trois pouces, ne colle
 à tout dix pieds, ne finisse; à la
 figure, l'effluve est de hauteur, même
 de hauteur, par exemple
 de trois pieds, comme un homme
 deux pieds de long; mais presque les
 rayons du Pacifique sont de quatre
 plus hautes que de l'Amérique qui
 l'Asie, c'est à dire plus hautes à l'est
 qu'à l'ouest; pourquoi est-ce la contrainte
 dans l'Amérique; pourquoi, son effet
 est un mélange de la mer qui est la
 hauteur; c'est ce qui est effluve inégal
 combiné avec la vapeur de l'Arctique
 d'effluve, peut seule expliquer.

Competition et decomposition de forces
 produisant le phenomene de l'impulsion
 Calcul de la hauteur de la vapeur
 de la hauteur de la vapeur de la hauteur
 le jour

Το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, συνεχίζοντας την παράδοση της προσφοράς και της συμβολής στην ανάπτυξη της πνευματικής ζωής του τόπου μας, οργάνωσε τις καθιερωμένες πλέον Ειδικές Μορφωτικές Εκδηλώσεις "ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑ" και κατά την περίοδο 2001-2002.

Η παρουσίαση των σύγχρονων επιστημονικών επιτευγμάτων στο χώρο τόσο των θετικών, όσο και των ανθρωπιστικών επιστημών καθώς και η προβολή του κοινωνικού χαρακτήρα της επιστημονικής έρευνας εξακολουθούν να αποτελούν, κατά μείζονα λόγο, τα καθοδηγητικά κριτήρια και το στόχο των διαλέξεων, που εντάσσονται στο Μορφωτικό Πρόγραμμα του Ε.Ι.Ε.

Υλοποιώντας αυτές τις βασικές προϋποθέσεις, θεωρήθηκε σκόπιμο να περιληφθεί στο πρόγραμμα αυτής της περιόδου ένας κύκλος με το γενικό τίτλο: **"ΒΙΚΤΩΡ ΟΥΓΚΩ (1802-1885). Ο ρομαντικός συγγραφέας, ο οραματιστής στοχαστής, ο φιλέλληνας. 200 χρόνια από τη γέννηση του"** σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών του Ιδρύματος, καθώς το έτος 2002 ορίστηκε έτος εορτασμού των 200 χρόνων από τη γέννηση του Γάλλου λογοτέχνη και στοχαστή.

Στον παρόντα τόμο περιλαμβάνονται τα κείμενα των τεσσάρων διαλέξεων του κύκλου αυτού. Στο τέλος των ομιλιών, οι οποίες έγιναν στο Αμφιθέατρο "Λεωνίδα Ζέρβας" του Ε.Ι.Ε. κατά το διάστημα από 8ης Ιανουαρίου έως 29ης Ιανουαρίου 2002, ακολούθησε διαλογική συζήτηση μεταξύ ομιλητών και κοινού.

Το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών επιθυμεί και από τη θέση αυτή να ευχαριστήσει τους ομιλητές και όλους όσους συντέλεσαν στην πραγματοποίηση της σειράς των ομιλιών. Ειδικότερα εκφράζει τις ευχαριστίες του στην Αναπλ. Καθηγήτρια στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών και Φιλοξενούμενη Ερευνήτρια του ΚΝΕ/ΕΙΕ κ. Άννα Ταμπάκη για την πολύτιμη συμβολή της στο σχεδιασμό της σειράς αυτής.

Table des matières

	<i>Préface</i>	8
8 janvier 2002:	<i>Brève introduction par le directeur de l' IRN/FNRS Prof. Paschalis M. Kitromilidès</i>	12
	Anna Tabaki <i>La personnalité polyvalente de Victor Hugo. L' homme et l'œuvre</i>	17
15 janvier 2002:	Loukia Droulia <i>Victor Hugo: ses manifestations philhelléniques</i>	39
22 janvier 2002:	Léonidas Kallivrétakis <i>Radicalisation (et) à travers le philhellénisme: le cas de Victor Hugo</i>	59
29 janvier 2002:	Despina Provata <i>La réception de Victor Hugo en Grèce (XIXe siècle)</i>	99
	<i>Chronologie. La vie et l' œuvre de Victor Hugo</i>	123

Περιεχόμενα

	Προλογικό Σημείωμα	9
8 Ιανουαρίου 2002:	Σύντομη εισαγωγή από τον Διευθυντή του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Ερευνών Καθηγητή κ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη	13
	Άννα Ταμπάκη Η πολυδιάστατη προσωπικότητα του Βίκτορος Ουγκώ: ο άνθρωπος και το συγγραφικό του έργο	17
15 Ιανουαρίου 2002:	Λουκία Δρούλια Βίκτωρ Ουγκώ: οι φιλελληνικές του εκδηλώσεις	39
22 Ιανουαρίου 2002:	Λεωνίδας Καλλιβρετάκης Ριζοσπαστικοποίηση μέσω (και) του φιλελληνισμού: η περίπτωση του Βίκτορος Ουγκώ	59
29 Ιανουαρίου 2002:	Δέσποινα Προβατά Η απήχηση του Βίκτορος Ουγκώ στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα	99
	Χρονολόγιο	123

Préface

Victor Hugo, figure imposante et polyvalente, domina le XIXe siècle par sa longévité physique et littéraire. Sa présence exceptionnelle dans la pensée européenne se manifesta depuis l'apparition d'une nouvelle écriture libérée, suivie de l'explosion de la révolution romantique, jusqu'à son intervention active dans les questions politiques et sociales. Victor Hugo investit l'art poétique d'une mission révélatrice et prophétique et développa, dans ses écrits tardifs notamment, une vision profondément humanitaire.

Il naquit, voici deux cents ans, au tournant du grand changement révolutionnaire des années de la légende napoléonienne. Il portait donc encore vivantes en lui les leçons des Lumières. Il vécut un siècle explosif et polymorphe, spectateur de sommets révolutionnaires, de vains espoirs comme de cruelles désillusions. En avançant dans ce siècle exalté, il s'active et prend parti dans le tourbillon politique de son temps, et se radicalise progressivement. Le peuple, l'importance du soulèvement populaire ainsi que les nuances du processus révolutionnaire le captivent.

Grand poète, maître de l'alexandrin, il assujettit cependant les lettres européennes et grecques plutôt par son écriture romanesque, ses visions politiques, sociales et européennes, ses prises de position hardies dans les événements qui bouleversaient son époque et ses dénonciations publiques. Que l'on regarde les vicissitudes de sa vie, les aspects de son art ou ses choix politiques, un fait est certain: que Victor Hugo fut une légende autant pour ses contemporains que pour la postérité. Une légende qui se perpétue et accède aux dimensions d'un symbole.

Cette personnalité multiforme ne peut qu'engendrer de multiples approches. On ne saurait donc être surpris que le cycle des quatre conférences réalisées en janvier 2002 à la Fondation Nationale de la Recherche Scientifique, rassemble des réflexions issues de domaines

Προλογικό Σημείωμα

Επιβλητική φυσιογνωμία, πολύμορφη, ο Βίκτωρ Ουγκώ κάλυψε με το βιολογικό και το πνευματικό του διάνυσμα, τον 19ο αιώνα. Δέσποσε στον ευρωπαϊκό στοχασμό με το εύρος των παρεμβάσεών του, από την έκρηξη της ρομαντικής γραφής, της ρομαντικής επανάστασης, ως την ενεργό παρέμβαση στα πολιτικά και κοινωνικά δρώμενα. Ενστερνίστηκε την προφητική και αποκαλυπτική αποστολή της ποιητικής τέχνης και διατύπωσε, στα ύστερα κυρίως γραπτά του, ένα βαθύτατο ανθρωπιστικό όραμα

Γεννημένος στην καμπή της μεγάλης επαναστατικής αλλαγής, στα χρόνια του ναπολεόντειου θρύλου, θαρρεί κανείς πως φέρει νωπά ακόμη τα διδάγματα του Διαφωτισμού. Βίωσε έναν αιώνα εκρηκτικό και πολυσχιδή, με επαναστατικές κορυφώσεις, φρούδες ελπίδες και συνάμα με σκληρές διαψεύσεις. Σκληρή ειρωνεία μα και άμεση εμπλοκή της ιστορίας: του έδωσαν τη ζωή γεννιότερες που βίωσαν οι ίδιοι τον απόλυτο ιδεολογικό διχασμό. Ενεργοποιείται, καθώς ωριμάζει, μέσα στην πολιτική δίνη της εποχής του και βαθμιαία ριζοσπαστικοποιείται. Τον αιχμαλωτίζει η έννοια του λαού, η σημασία της λαϊκής εξέγερσης αλλά και οι αποχρώσεις της επαναστατικής διαδικασίας.

Μεγάλος ποιητής, μάστορας του "αλεξανδρινού" στίχου, κατέκτησε ωστόσο την ευρωπαϊκή μα και την ελληνική παιδεία περισσότερο με την μυθιστορηματική του πένα, τα κοινωνικά, πολιτικά και πανευρωπαϊκά του οράματα, τις τολμηρές παρεμβάσεις του στα γεγονότα που συγκλόνηζαν την εποχή του και τις δημόσιες καταγγελίες του. Μέσα από ένα πλήθος κλυδωνισμών που διέπουν τον άνθρωπο, την τέχνη του και τις πολιτικές του επιλογές, ένα είναι βέβαιο: υπήρξε για τους συγχρόνους του και για τους μεταγενέστερους ένας θρύλος. Ένας θρύλος που συντηρείται ως τις μέρες μας, με έναν αταβιστικό ίσως τρόπο, παίρνοντας τις διαστάσεις ενός συμβόλου.

différents, lesquelles se sont concrétisées au sein du Centre de Recherches Néohelléniques (CRN). Aux recherches comparatistes des collaborateurs du programme “Traductions néohelléniques” portant surtout sur les voies d’échanges avec la pensée occidentale (des deux signataires) et à l’étude de Despina Provata sur la réception de Victor Hugo en Grèce, se sont harmonieusement jointes des réflexions sur le philhellénisme et l’histoire des idées, exprimées par deux autres collaborateurs du CRN, Loukia Droulia et Léonidas Kallivrétaakis.

Devant l’importance du cadre historique, il nous a semblé utile de rappeler aux lecteurs certains repères: ainsi a été ajoutée en annexe une chronologie de la vie et de l’œuvre du penseur et écrivain français. Puisse la présente publication de ces quatre conférences quoique limitée par la loi du genre et la nature des sujets traités (esquisse de la personnalité et de l’œuvre de Hugo, manifestations philhelléniques, maturation politique et radicalisation, réception en Grèce), se révéler une contribution essentielle à une meilleure lecture de Victor Hugo.

Anna Tabaki, Despina Provata

Για τον κύκλο των τεσσάρων διαλέξεων που πραγματοποιήθηκαν τον Ιανουάριο του 2002, συνέκλιναν ποικίλοι τομείς ενδιαφερόντων που καλλιεργήθηκαν και καρποφόρησαν στους κόλπους του ΚΝΕ. Στον πυρήνα συγκριτολογικών ερευνών των συνεργατών του ερευνητικού έργου “Νεοελληνικές Μεταφράσεις”, με έμφαση στους διαύλους επικοινωνίας με την δυτική παιδεία (των δύο υπογραφομένων, εκ των οποίων η δεύτερη μελέτησε διεξοδικά την “πρόσληψη” του Βίκτορος Ουγκώ στην Ελλάδα, στο πλαίσιο της διδακτορικής της διατριβής), ήρθαν να συμπλεύσουν αρμονικά τα φιλελληνικά ενδιαφέροντα και η εξοικείωση με ζητήματα ιστορίας των ιδεών δύο ακόμη συνεργατών του ΚΝΕ, της Λουκίας Δρούλια και του Λεωνίδα Καλλιβρετάκη.

Ελπίζουμε πως η ανά χειράς συμβολή, αν και περιορισμένη ως προς το εύρος της πραγμάτευσης των θεμάτων που τίγονται (σκιαγράφηση της προσωπικότητας και του έργου του Βίκτορος Ουγκώ, φιλελληνικές εκδηλώσεις, πολιτική ωρίμανση και ριζοσπαστικοποίηση, πρόσληψη στην Ελλάδα), μπορεί να αποβεί ουσιώδης και βοηθητική. Κρίθηκε σκόπιμο να προστεθεί ως Επίμετρο ένα χρήσιμο Χρονολόγιο της ζωής και του έργου του γάλλου στοχαστή και συγγραφέα.

Άννα Ταμπάκη, Δέσποινα Προβατά

Introduction

VICTOR HUGO (1802-1885)

L'écrivain romantique, le visionnaire, le philhellène

Le bicentenaire de sa naissance

Le 1er décembre 1866 Victor Hugo ému par la lutte du peuple crétois contre le joug turc, écrivait: "Comptez sur moi comme écrivain et comme citoyen. [...] J'appartiens à la Grèce autant qu'à la France". Ce message du représentant le plus illustre du romantisme français, est bien plus qu'une manifestation isolée de son tempérament explosif. Il est le fait du profond sentiment philhellène dont l'auteur des *Misérables* a fait preuve tout au long de sa vie qui suit et reflète les fluctuations idéologiques et l'histoire politique mouvementée du XIXe siècle européen. Les poèmes des *Orientales*, publiés en 1829 et inspirés, en partie, de la lutte d'indépendance grecque, sont sans aucun doute, l'expression la plus connue de son philhellénisme. Et parmi ceux-là, "L'Enfant" qui dans la traduction de Costis Palamas fait partie intégrante de la mémoire collective des Grecs.

La relation de Victor Hugo et de la Grèce est bilatérale. Le poète romantique ne s'est pas seulement inspiré des luttes des Hellènes pour la liberté et la justice, mais il fut lui-même, grâce à son œuvre exubérante, une source d'inspiration pour la littérature néohellénique et la pensée politique grecque. La première traduction des *Misérables* par Ioannis Issidoridis Skylitsis en 1862-1863 constitue une étape dans l'histoire du roman néohellénique tandis que l'ampleur de la réception de son œuvre et de sa pensée dans les lettres grecques démontre que Victor Hugo fut une source d'inspiration constante pour les créateurs grecs.

Cette relation multiple et complexe de Victor Hugo et de la Grèce et son apport à la formation de la vie culturelle grecque, justifie l'accueil favorable que notre pays a réservé à l'initiative de l'État français de célébrer, à

Εισαγωγή

ΒΙΚΤΩΡ ΟΥΓΚΩ (1802-1885)

**Ο ρομαντικός συγγραφέας, ο οραματιστής στοχαστής, ο φιλέλληνας.
200 χρόνια από τη γέννηση του**

Την πρώτη Δεκεμβρίου 1866 ο Victor Hugo συγκλονισμένος από τον αγώνα του Κρητικού λαού κατά του τουρκικού ζυγού έγραψε: “Λογαριάστε με κοντά σας και σαν συγγραφέα και σαν πολίτη [...] Ανήκω στην Ελλάδα όσο και στη Γαλλία”. Αυτό το μήνυμα δεν υπήρξε μια μεμονωμένη εκδήλωση του εκρηκτικού συναισθηματισμού του σημαντικότερου εκπροσώπου του γαλλικού ρομαντισμού. Απεναντίας ανήκει στη βαθιά φιλελληνική προδιάθεση που με απόλυτη συνέπεια εκφράζει ο συγγραφέας των *Αθλίων* στη διαδρομή της μακράς ζωής του, που καλύπτει και κατοπτρίζει τις ιδεολογικές διακυμάνσεις και την περιπετειώδη πολιτική ιστορία του ευρωπαϊκού δεκάτου ενάτου αιώνα. Η γνωστότερη εκδήλωση του φιλελληνισμού του Hugo είναι βέβαια η ποιητική συλλογή *Les Orientales (Τα Ανατολίτικα)* που κυκλοφόρησε το 1829 και περιείχε πολλά ποιήματα εμπνευσμένα από τον ελληνικό απελευθερωτικό αγώνα, περιλαμβανομένου του γνωστού ποιήματος “Το Ελληνόπουλο”, το οποίο στην κλασική ελληνική απόδοση του Κωστή Παλαμά έχει ενταχθεί στο κεκτημένο της ελληνικής αυτοσυνειδησίας.

Η σχέση του Victor Hugo με την Ελλάδα βεβαίως υπήρξε αμφίδρομη. Ο ρομαντικός συγγραφέας δεν εμπνεύστηκε μόνο από τους αγώνες των Ελλήνων για ελευθερία και δικαιοσύνη αλλά υπήρξε και ο ίδιος με το πληθωρικό του έργο πηγή έμπνευσης για την ελληνική λογοτεχνία αλλά και για την ελληνική πολιτική σκέψη. Η πρώτη ελληνική μετάφραση των *Αθλίων* από τον Ιωάννη Ισιδωρίδη Σκυλίτη στα 1862-1863 αποτέλεσε πραγματικό σταθμό στην πορεία της ελληνικής πεζογραφίας. Όπως φαίνεται άλλωστε και από την απήχσή του στα ελληνικά γράμματα, ο Hugo υπήρξε διαρκής πηγή έμπνευσης για την ελληνική δημιουργική γραφή.

Η πολυεπίπεδη και σύνθετη αυτή σχέση του Victor Hugo με την Ελλάδα και η συμβολή του στη διαμόρφωση της ελληνικής πνευματικής ζωής καθι-

l'échelle internationale, le bicentenaire de la naissance du poète. Le Centre de Recherches Néohelléniques (CRN) de la Fondation Nationale de la Recherche, dépositaire des solides relations scientifiques franco-helléniques, a joué un rôle actif dans la conception et l'organisation des manifestations du bicentenaire de Hugo en Grèce. Le cycle des conférences "Victor Hugo (1802-1885). L'écrivain romantique, le visionnaire, le philhellène", incluses au programme 2002 des cours publics "Société des sciences" de la Fondation Nationale de la Recherche, est la première contribution essentielle de notre Centre aux manifestations du bicentenaire de Victor Hugo.

L'idée initiale de cette série de conférences appartient à l'ancienne collaboratrice et actuelle chercheur invitée au CRN, Madame Anna Tabaki, Professeuse Associée à l'Université d'Athènes. Son initiative a été promptement adoptée par notre Institut. A la réalisation de ces soirées, y ont contribué par leurs exposés féconds, Madame Tabaki ainsi que deux autres membres de l'Institut, Madame Loukia Droulia, Directrice Emérite de Recherches et ancienne Directrice du CRN et Monsieur Léonidas Kallivrétaakis, Directeur de Recherches. La thématique du cycle "Victor Hugo" s'est enrichie par la contribution de Madame Despina Provata, docteur ès lettres de l'Université de Paris IV-Sorbonne et ancienne collaboratrice extérieure du CRN.

Lorsque le mardi 8 janvier, dans Athènes encore enneigée, nous avons inauguré le cycle Victor Hugo à la Fondation Nationale de la Recherche, nous n'avons pas seulement lancé les manifestations prévues pour l'année Hugo en Grèce mais nous avons été, me semble-t-il, parmi les premiers dans le monde. Le public érudit d'Athènes, répondant à l'appel du Centre de Recherches Néohelléniques et poussé par un enthousiasme inhabituel, a rempli l'Amphithéâtre "Léonidas Zervas" tous les mardis du mois de janvier 2002. Cet accueil chaleureux de la part du public ainsi que la grande qualité et originalité des quatre conférences ont conduit à la publication des textes qui, dans leur forme définitive élaborée, forment le présent ouvrage. Les pages qui suivent confirment, une fois de plus ce que signalait Victor Hugo: qu'en tant que citoyen du monde et défenseur de la liberté des peuples, il appartient autant à la France qu'à la Grèce.

Professeur Paschalis M. Kitromilidès
Directeur de l'IRN/FNRS

στά απολύτως ευεξήγητη την απήχηση που είχε στη χώρα μας η πρωτοβουλία της Γαλλικής Πολιτείας να τιμηθούν με εκδηλώσεις σε παγκόσμια κλίμακα τα διακόσια χρόνια από τη γέννηση του μεγάλου συγγραφέα στις 26 Φεβρουαρίου 1802. Το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, θεματοφύλακας μιας λαμπρής παρακαταθήκης ελληνογαλλικών επιστημονικών δεσμών, διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στον σχεδιασμό και στην πραγματοποίηση των σχετικών δραστηριοτήτων στην Ελλάδα. Ουσιαστικό τμήμα της συμμετοχής μας στις εκδηλώσεις για τα διακόσια χρόνια της γέννησης του Victor Hugo υπήρξε η ένταξη στη σειρά των επιμορφωτικών μαθημάτων του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών “Επιστήμης Κοινωνία” για το έτος 2002 ειδικού κύκλου διαλέξεων με θέμα: “Βίκτωρ Ουγκώ (1802-1885). Ο ρομαντικός συγγραφέας, ο οραματιστής στοχαστής, ο φιλέλληνας”.

Η αρχική ιδέα της διοργάνωσης αυτής προήλθε από την παλαιά συνεργάτρια και τώρα φιλοξενούμενη ερευνήτρια του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών κυρία Άννα Ταμπάκη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η πρωτοβουλία έγινε ένθερμα δεκτή από το Ινστιτούτο μας. Στην πραγματοποίησή της συνέβαλαν δημιουργικά με τις διαλέξεις τους εκτός από την ίδια την κυρία Ταμπάκη, δύο ακόμη μέλη του Ινστιτούτου, η κυρία Λουκία Δρούλια, Ομότιμη Διευθύντρια Ερευνών και παλαιά Διευθύντρια του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών και ο Διευθυντής Ερευνών κύριος Λεωνίδας Καλλιβρετάκης. Η θεματολογία του κύκλου “Victor Hugo” εμπλουτίστηκε και από τη συμβολή της κυρίας Δέσποινας Προβατά, διδάκτορος φιλολογίας του Πανεπιστημίου της Σορβόνης, παλαιάς εξωτερικής συνεργάτριας του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών.

Όταν την Τρίτη 8 Ιανουαρίου 2002 σε μια ακόμη χιονισμένη Αθήνα, εγκαινιάσαμε τον κύκλο Victor Hugo στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών δεν ανοίξαμε μόνο τις εκδηλώσεις του έτους Victor Hugo στην Ελλάδα αλλά νομίζω βρεθήκαμε στην πρώτη γραμμή και παγκοσμίως. Το λόγο κοινό της Αθήνας ανταποκρίθηκε στην πρωτοβουλία του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών με ασυνήθιστο ενθουσιασμό κατακλύζοντας το Αμφιθέατρο Λεωνίδα Ζέρβα όλες τις Τρίτες του μηνός Ιανουαρίου 2002. Το γεγονός αυτό και η εξαιρετική ποιότητα και πρωτοτυπία των τεσσάρων διαλέξεων αποτέλεσαν το κίνητρο της δημοσίευσης των σχετικών κειμένων. Στην τελική επεξεργασμένη μορφή τους τα κείμενα απαρτίζουν το ανά χειρας τεύχος των επιμορφωτικών μαθημάτων του ΕΙΕ. Πιστεύω ότι στις σελίδες που ακολουθούν επιβεβαιώνεται για άλλη μια φορά η δήλωση του Victor Hugo προς τους Κρήτες επαναστάτες ότι ως πολίτης του κόσμου και αγωνιστής της ελευθερίας των λαών ανήκει εξίσου στη Γαλλία και στην Ελλάδα.

Καθηγητής Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης

Διευθυντής KNE/EIE

Η πολυδιάστατη προσωπικότητα του Βίκτορος Ουγκώ: ο άνθρωπος και το συγγραφικό του έργο

Άννα Ταμπάκη

*Αναπλ. Καθηγήτρια Παν/μίου Αθηνών
Φιλοξ. Ερευνήτρια ΚΝΕ/ΕΙΕ*

Θεωρώ ιδιαίτερος ευνοϊκή, ευτυχή θα έλεγα, την παρούσα συγκυρία. Με τον δεύτερο κύκλο ομιλιών των Ειδικών Μορφωτικών Εκδηλώσεων του ΕΙΕ, εγκαινιάζουμε στην Ελλάδα τις επετειακές εκδηλώσεις για τον Βίκτορα Ουγκώ, που θα ξετυλιχθούν κατά την διάρκεια του έτους με την αρωγή της Γαλλικής Πρεσβείας στην Αθήνα. Φαντάζομαι πως είμαστε κατά κάποιο τρόπο στην πρωτοπορία και σε παγκόσμιο επίπεδο, μια και, *τύχη αγαθή*, ο κύκλος προγραμματίστηκε να πραγματοποιηθεί ακριβώς μετά την έλευση του καινούργιου χρόνου.

Με την ευκαιρία αυτή, θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς ορισμένους συναδέλφους: πρώτον τον καθηγητή Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, Διευθυντή του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών, ο οποίος με την ευαισθησία που τον διακρίνει για τα θέματα της ευρωπαϊκής παιδείας σε συνδυασμό με την επιστημονική του διορατικότητα, αγκάλιασε ευθύς εξαρχής την ιδέα, την συνάδελφο κυρία Δέσποινα Προβατά, δρ. συγκριτικής φιλολογίας της Σορβόννης, μελετήτρια της πρόσληψης του Ουγκώ στην Ελλάδα, που εγκαίρως συζήτησε μαζί μου τις πολλαπλές δυνατότητες που θα παρείχε ο εορτασμός του έτους Ουγκώ από την Γαλλική Κυβέρνηση, και τους δύο αγαπητούς συναδέλφους του ΚΝΕ, την κυρία Λουκία Δρούλια, Ομότιμη Διευθύντρια Ερευνών και Διευθύντρια επί σειρά ετών στο Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, και τον κύριο Λεωνίδα Καλλιβρετάκη, Διευθυντή Ερευνών, που δέχτηκαν, παρόλο τον φόρτο της εργασίας τους, να εμπλουτίσουν με τις γνώσεις τους τον παρόντα κύκλο.

Last but not least, επιθυμώ να ευχαριστήσω την αγαπητή συνάδελφο, κυρία Ελένη Γραμματικοπούλου, διοργανώτρια και ψυχή των Ειδικών Μορφωτικών Εκδηλώσεων του ΕΙΕ. Μας άκουσε και μας βοήθησε με την γνωστή της αποτελεσματικότητα, την αποτελεσματικότητα και συνάμα το μεράκι που προσέδωσαν στους εκπαιδευτικούς αυτούς κύκλους διαλέξεων την ποιότητα και την σταθερότητα ενός χρήσιμου και αξιολογού διαύλου επικοινωνίας, θα τολμούσα να πω, ενός θεσμού εκλαΐκευσης και διάχυσης της γνώσης.

Να μιλήσουμε τώρα για τον **Βίκτορα Ουγκώ**, τον άνθρωπο και τον συγγραφέα. Το εγχείρημα είναι πολλαπλά δύσκολο, όπως συμβαίνει άλλωστε πάντοτε με τις σαρωτικές, τις μυθικές και συχνά αντιφατικές προσωπικότητες. Ποιητής που έμελλε να δεσπόσει λόγω της βιολογικής και της λογοτεχνικής του μακροβιότητας και συνάμα λόγω της εκρηκτικής, ανατρεπτικής φυσιολογίας του, στον γαλλικό 19ο αιώνα. Παρομοιάζεται, όχι αναίτια, εξαιτίας του εύρους και της διάρκειας της παρουσίας του, με την χυμώδη κι εξίσου εκρηκτική φυσιολογία του αιώνα του Διαφωτισμού, τον Βολταίρο.

Θα μπορούσαμε να πούμε πως η βιολογική μακροβιότητα έπαιξε καθοριστικό ρόλο, αποτελώντας συστατικό και εξελικτικό στοιχείο του έργου του, τροποποιώντας το ή εμπλουτίζοντάς το. Ιδίως η ποίηση, επιδέχεται, όπως καλά γνωρίζουμε, τελειοποίηση της τεχνικής της. Ο Ουγκώ διαπερνά τα αισθητικά ρεύματα που ακολουθούν τον ρομαντισμό και, παρόλες τις αντιθέσεις, θεωρείται ένας μεγάλος δημιουργός. Για τον Paul Valéry, στην μακροβιότητά του οφείλει ο Ουγκώ το γεγονός πως με τις τελευταίες του συλλογές καταξιώνεται ως ένας μεγάλος ποιητής, ίσως ο μεγαλύτερος του αιώνα του.¹

Ο Charles Baudelaire επισημαίνει την ανάδυση της παγκοσμιοότητας (universalité) μέσα από το έργο του Ουγκώ, καθώς κανείς δεν είναι πιο

---

1. Βλ. *Histoire littéraire de la France*, τ. 5ος, Παρίσι, Éditions Sociales, σ. 173.

ικανός να εμβαπτισθεί στις κοσμικές δυνάμεις και να εναρμονιστεί με τις δυνάμεις της φύσης. Μπορεί να είναι ακριβής και φωτεινός και συνάμα κατορθώνει να περιγράψει τις σκιάσεις, να αποδώσει το σκοτεινό και αυτό που μυστηριωδώς αποκαλύπτεται (“Aucun artiste n’est plus universel que lui, plus apte à se mettre en contact avec les forces de la vie universelle, plus disposé à prendre sans cesse un bain de nature. Non seulement il exprime nettement, il traduit littéralement la lettre nette et claire; mais il exprime avec l’obscurité indispensable ce qui est obscur et obscurément révéle”).² Μα και ο André Gide αναγκάζεται να τον αναγνωρίσει ως τον μεγαλύτερο γάλλο ποιητή, “αλλοίμονο!”: “le plus grand poète français, hélas !...”.³

Κάτω από άλλο πρίσμα, ο Roland Barthes λαμβάνει υπόψη του την μακροβιότητα του ρομαντικού συγγραφέα για να αξιολογήσει το έργο του. Διαπιστώνοντας πως η ρομαντική επανάσταση δεν κατόρθωσε να διασαλεύσει τις αρχές της “αστικής γραφής” (écriture bourgeoise), εξαιρεί τον Ουγκώ, καθώς μόνον αυτός, ανέδειξε, μέσα από τα βιολογικά μεγέθη της διάρκειας και της ευρυχωρίας, μια ιδιότυπη θεματική, που δεν είναι πλέον αναγνώσιμη στο πλαίσιο της παράδοσης, μα μονάχα σε συνάρτηση με το προσωπικό του διάνυσμα. Μόνον ο Ουγκώ με το μέγεθος και με την δύναμη του προσωπικού του ύφους, επισημαίνει ο Μπάρτ, στάθηκε ικανός να ασκήσει πίεση στον κλασικό τρόπο γραφής και να οδηγήσει το ύφος σε μια έκρηξη. Όχι μόνον γιατί έγραψε πολύ αλλά και γιατί ασκήθηκε στην γραφή για ένα τόσο μακρό διάστημα, που εκτείνεται στα δύο μισά του αιώνα, με μια σημαντική ενδιάμεση κρίση συνείδησης. Ασκήθηκε τόσο, έγραψε τόσο πολύ ώστε το ίδιο του τό έργο αντικατοπτρίζει την ιστορική εξέλιξη και ενσωματώνεται στο ιστορικό γίγνεσθαι (“Seul Hugo, en tirant des dimensions charnelles de sa durée et de son espace, une thématique verbale particulière, qui ne pouvait plus

2. Βλ. πρόχειρα την συλλογή *Le Romantisme Européen*, τ. I, Παρίσι, Nouveaux Classiques Larousse, σ. 15.

3. *Le Romantisme Européen*, ό. π., σ. 15.

se lire dans la perspective d'une tradition, mais seulement par référence à l'envers formidable de sa propre existence, seul Hugo, par le poids de son style, a pu faire pression sur l'écriture classique et l'amener à la veille d'un éclatement").⁴

Ωστόσο αυτή η διττή μακροβιότητα (βιολογική και συγγραφική) διασαλεύει επίσης και το αξίωμα της *νεωτερικότητας*, της *modernité*. Μπορούμε να πούμε πως ο Ουγκώ του β' μισού του 19ου αιώνα, ο άνθρωπος που συνομιλεί πλέον με την ιστορία, ενσαρκώνει έναν αισθητικό όσο και ιδεολογικό αναχρονισμό, που έλαβε τέλος τον Ιούνιο του 1848. Μετά το 1850, σε σχέση με τα νεωτερικά ρεύματα και τους συγγραφείς που εκκολάπτονται (π.χ. Baudelaire, Mallarmé, Lautréamont), το πιο μοντέρνο από τα έργα του είναι η συλλογή *Τα Τραγούδια των Δρόμων και των Δασών* (*Les Chansons des rues et des bois*, 1865).

Αντιθέτως οι *Ενατενίσεις* (*Contemplations*, 1856) φαίνονται αναχρονιστικές σε σχέση με τα *Άνθη του Κακού* (1857) του Baudelaire, ο *Άνθρωπος που Γελά* (*L'homme qui rit*) μοιάζει εκτός χρόνου εάν συγκριθεί με την *Αισθηματική Αγωγή* του Gustave Flaubert. Και τι να πούμε για την φιλολογική κριτική που θίγει με τον *William Shakespeare*, σε μια εποχή που εμφανίζεται ο Ιππόλυτος Taine.⁵ Αντινομίες που διόλου δεν επηρεάζουν ωστόσο την εξέλιξη της μεγαλοφυΐας του καθώς διόλου δεν ανακόπτουν την διάδοση του έργου του ή την κατασκευή του μύθου που τον περιβάλλει.

Μα ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή.

CE SIÈCLE AVAIT DEUX ANS

Ce siècle avait deux ans! Rome remplaçait Sparte,
 Déjà Napoléon perçait sous Bonaparte
 Et du premier consul, déjà, par maint endroit,
 Le front de l'empereur brisait le masque étroit.

4. Βλ. *Histoire littéraire de la France*, ό.π., σ. 173.

5. *Histoire littéraire de la France*, ό.π., σ. 176.

Alors dans Besançon, vieille ville espagnole,
Jeté comme la graine au gré de l'air qui vole,
Naquit d'un sang breton et lorrain à la fois,
Un enfant sans couleur, sans regard et sans voix,
Si débile qu'il fut, ainsi qu'une chimère,
Abandonné de tous, excepté de sa mère
(...)

(Από την συλλογή *Les feuilles d'automne*)

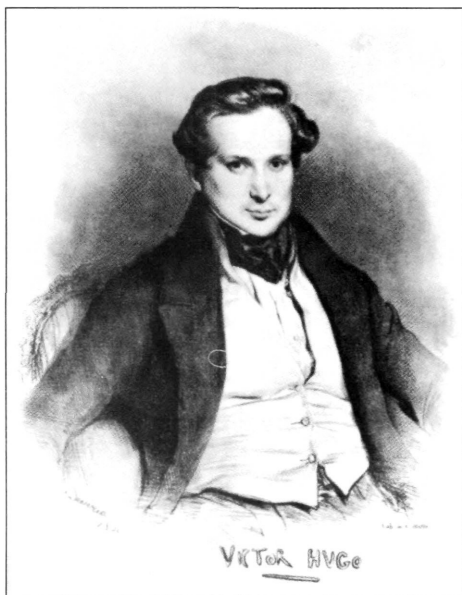
Αυτοβιογραφικό το ποίημα της συλλογής *Φθινοπωρινά φύλλα*, μας εισάγει στα βασικά στοιχεία που καθόρισαν τον κόσμο του μικρού Βίκτορα. “Αυτός ο αιώνας ήταν δύο χρονών”: Γεννιέται το 1802 στην Besançon. Μητέρα του είναι η Sophie Trébuchet από την Νάντη –στην περιοχή της Βανδέας (Vendée), που υπήρξε κατά την περίοδο της Γαλλικής Επανάστασης λίκνο της αντίδρασης και των υποστηρικτών της βασιλείας⁶– συντηρητική και θρησκευόμενη, και πατέρα του ο Joseph-Léopold-Sigisbert Hugo, από την Λορραίνη, δημοκράτης βοναπαρτιστής, που ακολουθώντας στρατιωτική καριέρα, θα φθάσει στον βαθμό του στρατηγού και θα καταλάβει υψηλά διοικητικά αξιώματα εκτός Γαλλίας (Ισπανία). Η ηρωική φυσιογνωμία του Ναπολέοντα σφραγίζει τους πρώτους στίχους του ποιήματος. Άλλο στοιχείο που διαγράφεται με ένταση: η τρυφερή και στοργική φυσιογνωμία της μητέρας. Η ασυμφωνία του ζεύγους Hugo, που θα καταλήξει σε διαζύγιο, θα αποστερήσει αργότερα και για αρκετά χρόνια τον Βίκτορα από την παρουσία της. Αργότερα, στο Παρίσι, ο Βίκτωρ διαμένει στο οικοτροφείο Cordier, ενώ παρακαλουθεί μαθήματα στο περίφημο Λύκειο Louis-le-Grand (1815-1818). Ευτυχισμένη παρένθεση υπήρξε το χρονικό διάστημα που η κυρία Hugo πέρασε με τα παιδιά της στις Feuillantines:

---

6. Ο Ουγκώ θα πει χαρακτηριστικά “mon père vieux soldat, ma mère vendéenne”. Ο ποιητής, τέκνο της ιστορίας και του έρωτα δύο ανόμοιων ανθρώπων, γεννήθηκε μέσα από την Επανάσταση και ακριβέστερα με αφορμή την εξέγερση της Βανδέας, γεγονός που οδήγησε στην Νάντη ως μαχητή-καταστολέα της Αντεπανάστασης τον Λεοπόλδο Ουγκώ, όπου και συνάντησε την βολταιρική μα και άκρως συντηρητική Σοφία Trébuchet.

“J’eus dans ma blonde enfance, hélas, trop éphémère, Trois maîtres: un jardin, un vieux prêtre et ma mère” (Είχα στην ξανθιά μου παιδική ηλικία, τόσο εφήμερη αλλοίμονο, Τρεις δασκάλους: έναν κήπο, έναν ηλικιωμένο ιερέα και την μητέρα μου).

Μαθητής ακόμη συνθέτει τα πρώτα του ποιήματα και φιλοδοξεί να φθάσει στις υψηλές σφαίρες της δημιουργίας. Γράφει στα 1816, μόλις δηλαδή 14 ετών, σπρωγμένος από ακατανίκητη νεανική ματαιοδοξία: “Je veux être Chateaubriand ou rien” (Θέλω να γίνω ή Σατωβριάνδος ή τίποτα). Πρώιμο ταλέντο, αποσπά ενωρίς τις πρώτες βραβεύσεις και διακρίσεις σε διαγωνισμούς (Académie Française, 1817, Académie des Jeux floraux de Toulouse –Ανθестήρια της Τουλούζης, 1819), που τον βοηθούν να πείσει τον πατέρα του να τον αφήσει να αφοσιωθεί στην λογοτεχνία αντί να ακολουθήσει σπουδές στην Πολυτεχνική Σχολή. Θα εγκαταλείψει για τον ίδιο λόγο και τις σπουδές νομικής που ξεκίνησε δίχως ιδιαίτερο ενθουσιασμό.

Ο Β. Ουγκώ το 1826.
Προσωπογραφία του Achille Devéria.

Η λογοτεχνική του μαθητεία ξεκινά και αυτή ενωρίς. Ιδρύει με τους δύο αδελφούς του, τον Άβελ (Abel) και τον Ευγένιο, το περιοδικό *Conservateur littéraire*. Εκείνη την εποχή είναι θρησκευόμενος καθολικός και μοναρχικός. Επιδιώκει την αποδοχή και την υποστήριξη του Chateaubriand. Οι πολιτικές του μεταποπίσεις είναι ενδιαφέρον και οπωσδήποτε πολύπλοκο ζήτημα, στο οποίο θα επανέλθουμε και θα αναλυθεί βαθύτερα σε άλλη ομιλία που θα ακολουθήσει. Ας συγκρατήσουμε, ωστόσο, πως ο ίδιος θα τις καταγράφει αργότερα ως εξής: **1818:**

monarchiste (μοναρχικός) – **1824: royaliste libéral** (μοναρχικός φιλελεύθερος) – **1828: libéral socialiste** (φιλελεύθερος σοσιαλιστής) – **1830: libéral socialiste démocrate** (φιλελεύθερος σοσιαλιστής δημοκράτης) – **1849: libéral socialiste démocrate républicain** (φιλελεύθερος σοσιαλιστής ριζοσπαστικός δημοκράτης). Αυτή είναι η καμπύλη της πολιτικής του εξέλιξης και ωρίμανσης, σύμφωνα με τα δικά του λόγια, με χρονολογίες που θεωρούνται αμφίβολες από τους μελετητές του και ορολογία αρκετά διάτρητη.⁷

Στις 12 Οκτωβρίου 1822 παντρεύεται, μετά από σφοδρό έρωτα, με την Adèle Foucher, στην παρισινή εκκλησία του Saint-Sulpice. Συνεργάζεται με την *Muse Française*, που ιδρύεται το 1823, και συχνάζει στο φιλολογικό σαλόνι του Charles Nodier, όπου συναναστρέφεται με τον Alfred de Vigny και τον Λαμαρτίνο. Το 1822 εκδίδει την πρώτη του συλλογή, *Ωδές (Odes)*, που συνοδεύεται από σημαντικό Πρόλογο. Αναλύεται η ενότητα της ποίησης και η ουσία της. Από την αρχή του ποιητικού του έργου, ο Ουγκώ τοποθετεί το έργο του μέσα στην Ιστορία και επιδιώκει να αποβεί καθρέφτισμα, προφητική αντανάκλασή της. Ήδη στον πρώτο Πρόλογο (η συλλογή επανεκδίδεται λίγο αργότερα με την προσθήκη των *Ballades - Ωδές και Μπαλλάντες*), εκχωρεί στην πολιτική καίρια θέση και συνάμα εντάσσει την ποίηση στην ροή της ανθρωπότητας.⁸ Η οριστική έκδοση της συλλογής αναπτύσσεται γύρω από τρεις ομάδες: πολιτικοί και ηθικοί στοχασμοί, ποιητική τέχνη, προσωπικός λυρισμός. Διαιρείται σε έξι βιβλία. Το πρώτο τοποθετεί τον ποιητή στην ροή της

7. Jacques Body (επιμ.), *Quatrevingt-treize*, Παρίσι, Garnier Flammarion, 1965, Préface, σ. 11.

8. Στον πρώτο Πρόλογο (Ιούνιος 1822) αποφαινεται ως προς την “ουσία” της ποίησης: “Le domaine de la poésie est illimité. Sous le monde réel, il existe un monde idéal qui se montre resplendissant à l’œil de ceux que des méditations graves ont accoutumés à voir dans les choses plus que les choses”. Ενώ στον Πρόλογο του 1824, αναφέρεται στην “αποστολή” του ποιητή και στον καθοδηγητικό του ρόλο: “Telle est la mission du poète; ses élus sont ces sentinelles laissées par le Seigneur sur les tours de Jérusalem et qui ne se tairont ni jour ni nuit” (...). [Le poète] “doit marcher devant les peuples comme une lumière et leur montrer le chemin (...)”.

ιστορίας (“dans les révolutions”): υμνεί τις στιγμές δόξας της “παλαιάς Γαλλίας” και τους μονάρχες (βασιλείς και αυτοκράτορες) που συνέβαλαν στην λαμπρότητά της. Τα υπόλοιπα τρία τοποθετούν διαδοχικά τον ποιητή, σε συνάρτηση με την ιστορική, την ηθική και την προφητική του αποστολή, το πέμπτο αφιερώνεται στον προσωπικό ποιητικό λυρισμό ενώ οι *Μπαλλάντες* διακηρύσσουν το αναφαίρετο δικαίωμα στην μαγεία. Ο Ουγκώ αφοσιώνεται στην ποίηση-δημιουργία, όπως οι προφήτες της Βίβλου στην ιερή αποστολή τους.⁹ Δοκιμάζεται τότε και στο μυθιστόρημα: το 1823 εκδίδει τον *Χάν της Ισλανδίας (Han d’Islande)* και το 1826 το *Μπούγκ-Ζαργκάλ (Bug-Jargal)*, α’ γραφή το 1820. Αρχίζει να παίρνει ενεργά μέρος στο ρομαντικό κίνημα, αν και το 1824, σε νέο Πρόλογο των *Ωδών*, τοποθετείται στο ζήτημα με μετριοπάθεια, δηλώνοντας πως δεν είναι ούτε κλασικός μα ούτε και ρομαντικός, αλλά συμβιβαστικός και συμφιλιοτικός με τις δύο τάσεις. Στα 1829, καθώς τον απασχολεί η καθαρή ποίηση, θίγει στον πρόλογο της συλλογής *Τα Ανατολίτικα (Les Orientales)*, στην οποία συμπλέκεται η ροπή του ανατολισμού¹⁰ με την εκδηλωσή φιλελληνικών αισθημάτων,¹¹ το ζήτημα της ελευθερίας της έμπνευσης. “Le poète est libre”, δηλώνει απερίφραστα. Αποκηρύσσει

9. *Histoire littéraire de la France*, ό.π., τ. 4ος, σσ. 259-261.

10. “Les études orientales n’ont jamais été poussées si avant. Au siècle de Louis XIV on était helléniste, maintenant on est orientaliste (...). Il résulte de tout cela que l’Orient, soit comme image, soit comme pensée, est devenu pour les intelligences autant que pour les imaginations une sorte de préoccupation générale à laquelle l’auteur de ce livre a obéi peut-être à son insu. Les couleurs orientales sont venues comme d’elles-mêmes empreindre toutes ses pensées, toutes ses rêveries; et ses rêveries et ses pensées se sont trouvées tour à tour, et presque sans l’avoir voulu, hébraïques, turques, grecques, persanes, arabes, espagnoles mêmes (...)” (Préface, Janvier 1829), Victor Hugo, *Odes et Ballades. Les Orientales*, Παρίσι, Garnier Flammarion, 1968, σ. 322.

11. Αναφέρει στον Πρόλογο: “Déjà la mémorable guerre des Grecs avait fait se retourner tous les peuples de ce côté. Voici maintenant que l’équilibre de l’Europe paraît prêt à se rompre; le *statu quo* européen, déjà vermoulu et lézardé, craque au côté de Constantinople. Tout le continent penche à l’Orient. Nous verrons de grandes choses. La vieille barbarie asiatique n’est peut-être pas

την επέμβαση της κριτικής, που επιχειρεί να προσδιορίσει κανονιστικά τα όρια της τέχνης (*les limites de l'art*).¹²

Σταθήκαμε στα πρώτα βήματα. Ας δούμε στην συνέχεια με γρήγορες πινελιές τους κυριότερους σταθμούς της ζωής και του έργου του για να μπορέσουμε, εν συνεχεία, να αναλύσουμε τους βασικούς άξονες του στοχασμού του.

Η δημιουργική του ηλικία διαιρείται σε δύο, μεγάλα τμήματα: το πρώτο αντιστοιχεί με την εμπλοκή του στην **ρομαντική μάχη** (1827-1830), όπου καθοριστικό ρόλο έπαιξε το δραματικό του έργο και η διατύπωση της “θεωρίας του δράματος” (“*Préface de Cromwell*”, *Hernani*). Ο “Πρόλογος στον Κρόμβελ” συνιστά ένα από τα πλέον σημαντικά κείμενα επεξεργασίας της θεωρίας του ρομαντικού δράματος. Ο Ουγκώ ενσωματώνει αρκετές από τις διάχυτες απόψεις της εποχής του, που κνοφορήθηκαν μετά από την γνωριμία με το σαιξπηρικό έργο, το γερμανικό θέατρο και την δραματολογία του Schlegel, και συγκλίνει, σε αρκετά σημεία, με τις θέσεις που αναπτύσσει ο Stendhal (*Racine et Shakespeare*, 1823-1825). Με τον Κρόμβελ, ο Ουγκώ προτείνει ένα υπόδειγμα σύγχρονου ιστορικού δράματος που υπακούει στην σαιξπηρική τεχνική.

Τα βασικά στοιχεία της προβληματικής συνοψίζονται ως εξής: α. Διάκριση των *τριών ηλικιών της ανθρωπότητας* (*les trois âges de l'humanité*): οι πρωτόγονοι χρόνοι είναι λυρικοί, οι αρχαίοι χρόνοι είναι επικοί και οι μοντέρνοι χρόνοι είναι δραματικοί. β. Η έλευση του χριστιανισμού επέβαλε το *δράμα*. γ. Η *μίξη των ειδών*, του τραγικού με το κωμικό, αποτελεί βασική προϋπόθεση για την ολική απεικόνιση της πραγματικότητας και τον εμπλουτισμό της δραματικής τέχνης, ώστε να

---

aussi dépourvue d'hommes supérieurs que notre civilisation le veut croire. Il faut se rappeler que c'est elle qui a produit le seul colosse que ce siècle puisse mettre en regard de Buonaparte, si toutefois Buonoparte peut avoir un pendant; cet homme de génie, turc et tartare à la vérité, cet Ali-pacha qui est à Napoléon ce que le tigre est au lion, le vautour à l'aigle” (ό.π., σσ. 322-323).

12. *Το ίδιο*, σσ. 319-321.

φθάσει στην ολοκλήρωσή της (poésie complète). δ. Κατάργηση των *αριστοτελικών, κλασικών ενοτήτων* του τόπου και του χρόνου και διατήρηση μόνον της *ενότητας δράσης* (unité d'action). ε. Η ελευθερία στην τέχνη και η αποδέσμευση της μεγαλοφυΐας του καλλιτέχνη: δεν υπάρχουν ούτε κανόνες, ούτε πρότυπα. ς. Η ζωή μετουσιωμένη σε τέχνη: ό,τι υπάρχει στην φύση υπάρχει και στην τέχνη. Απορρθεεί η *μίξη, συνύπαρξη του υψηλού με το γελοίο* (le sublime à côté du grotesque). Αυτή η ρήση δεν σημαίνει ωστόσο αποδοχή και προσχώρηση σε έναν απόλυτο ρεαλισμό. Η τέχνη δεν είναι δουλικό αντίγραφο της πραγματικότητας, αλλά αποτελεί επιλογή και ερμηνεία. ζ. Το δράμα αντικατοπτρίζει την φύση μα είναι ένας καθρέφτης πύκνωσης, ένα σημείο οπτικής, στο οποίο βρίσκεται επεξεργασμένη μια ανώτερη πραγματικότητα. η. Ο ποιητής επιλέγει όχι το *ωραίο* αλλά το *χαρακτηριστικό*. Αναζήτηση της βαθύτερης ουσίας της ιδιοτυπίας, της *couleur locale*. θ. Το δράμα ως έργο τέχνης πρέπει να είναι έμμετρο. Αυτήν την τελευταία αρχή δεν την σεβάστηκε όμως στο σύνολο του δραματικού του έργου.

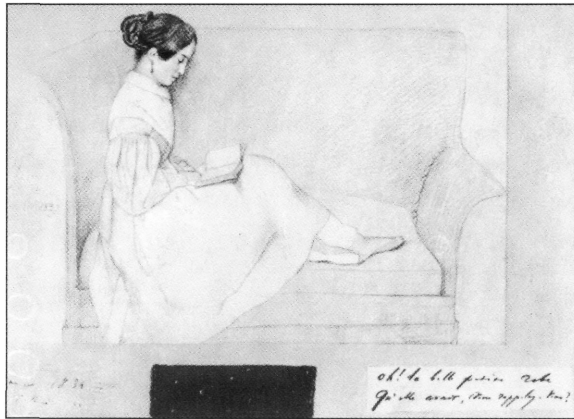
Ο Ουγκώ επιβάλλεται ως ο εκπρόσωπος του ρομαντικού κινήματος. Συγγραφείς και καλλιτέχνες συρρέουν, κατακλύζοντας το σαλόνι του ποιητή. Με ορμή και βιασύνη επιθυμούν να γκρεμίσουν τις παλιές αξίες. Πρόκειται για μια λογοτεχνική επανάσταση, που παίρνει σάρκα και οστά λίγο πριν από την πολιτική επανάσταση του Ιουλίου. Ο Ουγκώ μοιάζει άλλωστε να την προαγγέλλει, γράφοντας στον περίφημο Πρόλογο του *Ερνάνη* πως ο ρομαντισμός δεν είναι στην πραγματικότητα παρά ο φιλελευθερισμός στην λογοτεχνία (“Le romantisme n’est, à tout prendre, que le libéralisme en littérature”).

Ακολούθησε η περίοδος της λογοτεχνικής του καταξίωσης (1830-1843), όπου καθοριστικό ρόλο στην προσωπική του ζωή έπαιξε η δυσαρμονία του με την σύζυγό του Adèle Hugo και η γνωριμία του με την σύντροφο για τα κατοπινά χρόνια και πνευματική του συνοδοιπόρο, την Juliette Drouet, και στον δημόσιο βίο, η πλούσια παραγωγή του στον χώρο του μυθιστορήματος: *Παναγία των Παρισίων* (*Notre-Dame de Paris*, 1831), και στην λυρική ποίηση *Φθινοπωρινά φύλλα* (*Les Feuilles*

d'automne, 1831), *Τραγούδια του Δειλινού* (*Les Chants du Crépuscule*, 1835), *Εσωτερικές Φωνές*, (*Les Voix Intérieures*, 1837), *Ακτίνες και Σκιές* (*Les Rayons et les Ombres*, 1840). Από την μία συλλογή στην άλλη παρακολουθούμε τις εσωτερικές μεταλλαγές και μεταπτώσεις, την διαφορούμενη ενίοτε κίνηση του ποιητή προς τα εμπρός και τους κλυδωνισμούς του εσωτερικού του κόσμου. Παρατηρείται εξέλιξη και ωρίμανση των ιδεών του, βαθμιαία ανάδυση της πρωτοτυπίας του και προσδιορισμός της ποιητικής του αντίληψης. Στον τομέα της δραματοουργίας, παρουσιάζει αρκετά νέα έργα, εμπνευσμένα από θέματα της νεώτερης ιστορίας, άλλα έμμετρα και άλλα συνθεμένα σε πεζό λόγο: *Ο Βασιλιάς διασκεδάζει* (*Le Roi s'amuse*, 1833· τοποθετείται στην αυλή του Φραγκίσκου του Α΄), *Lucrece Borgia*, *Marie Tudor* (1833), *Άγγελος, τύραννος της Πάδουας* (*Angelo*, 1835), το αριστούργημά του *Ρουϊ Μπλάς* (*Ruy Blas*, 1838) και τους *Burgraves* [*Στρατιωτικοί Διοικητές*], 1843, που μας μεταφέρει στην μεσαιωνική Γερμανία. Το 1841 εκλέγεται στην Γαλλική Ακαδημία.

Αυτό το τμήμα της ζωής του σφραγίζεται από μία οδυνηρή εμπειρία, τον απροσδόκητο θάνατο από πνιγμό στον Σηκουάνα, της νιόπαντρης τότε νεαρής κόρης του Léopoldine (1843) και του συζύγου της Charles Vacquerie.

Ο χωρισμός από την αγαπημένη κόρη, της οποίας διατηρεί ευλαβικά την ενθύμηση ως το τέλος της ζωής του, τον συγκλονίζει. Άφωνος στην αρχή, θα αποτυπώσει στην συνέχεια αυτήν την ανθρώπινη εμπειρία στις συλλογές *Les Rayons et les Ombres* και στις *Contemplations*.

Η Léopoldine. Στο κάτω μέρος του σχεδίου, κομματάκι υφάσματος από το φόρεμά της, που κρατούσε ως ευλαβική ενθύμηση ο Ουγκώ. (Μουσείο V. Hugo, Παρίσι).

Είπαμε ήδη πως ο Ουγκώ πιστεύει βαθειά στην προφητική και εκπολιτιστική αποστολή (mission civilisatrice) του ποιητή. Αγγελιαφόρος του μέλλοντος (l'annonciateur de l'avenir), ο ποιητής εμπνέεται από την αιώνια αλήθεια και δεν θα ήταν δυνατόν, δίχως να προδώσει την αποστολή του, να περιοριστεί στην καθαρή ποίηση (poésie pure). Ο ποιητής οφείλει να οδηγεί τους λαούς (guider les peuples).

Le poète en des jours impies
Vient préparer des jours meilleurs.

(...)

Peuples ! écoutez le poète !

Écoutez le rêveur sacré !

(...)

Il rayonne ! il jette sa flamme

Sur l'éternelle vérité !

(...)

("Fonction du poète", από την συλλογή
Les Rayons et les Ombres, 1839)

Ο Ουγκώ στρέφεται στην πολιτική. Υποστηριστής στην αρχή του Louis-Philippe, συνδέεται μετά φιλικά με την νεαρή duchesse d'Orléans, ενθουσιώδη θαυμάστρια του έργου του. Ίσως πίστευε πως η άνοδος του duc d'Orléans στην εξουσία θα του απέφερε κάποιο υπουργείο, ελπίδες που ανατράπηκαν από τον θάνατο του δούκα (1842). Ο Ουγκώ ονομάζεται Pair de France (μέλος της Άνω Βουλής)*, το 1845. Παρεμβαίνει στην Βουλή υποστηρίζοντας μεταξύ άλλων την κατάργηση της θανατικής ποινής και κατακεραυνώνοντας την κοινωνική αδικία. Το 1845, επιχειρεί ματαίως να φέρει στην Αντιβασιλεία την φίλη του duchesse d'Orléans.

Βουλευτής των Παρισίων στην Συνταγματική και ακολούθως στην Νομοθετική Συνέλευση, γίνεται αρχικά θερμός οπαδός του Louis-

---

* Αποδίδεται στα ελληνικά και ως Βουλή των Ομοτίμων.

Ναπολέον. Ανήκει σε αυτούς που προετοίμασαν την πολιτική άνοδο του Λουδοβίκου-Ναπολέοντα, συμβάλλοντας στην διάδοση του ναπολεόντειου θρύλου, κυρίως με την συλλογή του *Les Chants du Crépuscule*. Υποστήριξε ένθερμα την υποψηφιότητά του στην Προεδρεία της Δημοκρατίας. Φαίνεται μάλιστα πως για μια στιγμή δεν απέκρουσε την ιδέα της εγκαθίδρυσης ενός αυταρχικού καθεστώτος, που θα λειτουργούσε ευνοϊκά υπέρ του πρίγκηπα. Ωστόσο, ξαφνικά παύει να συμπλέει. Ιδεολογικοί και προσωπικοί λόγοι τον ωθούν προς την αριστερά. Καταγγέλλει τώρα ανοιχτά τις φιλοδοξίες και τα τεχνάσματα του Πρίγκηπα-Προέδρου, μάχεται τον καισαρισμό στην εφημερίδα που έχει ιδρύσει με τίτλο *L'Événement (Το Γεγονός)*. Στο προξικόπημα της 2ας Δεκεμβρίου 1851, προσπαθεί ανεπιτυχώς να ξεσηκώσει τον παρισινό λαό κινδυνεύοντας να συλληφθεί, περνά τα βελγικά σύνορα και καταφεύγει στις Βρυξέλλες. Αρχίζει μία μακρά και επώδυνη περίοδος εξορίας που διαρκεί σχεδόν είκοσι χρόνια (1851-1870).

Η προσωπική, η πατρική συντριβή, η πολιτική οδύνη και η μακρόχρονη εξορία αποτελούν τα δύο συστατικά στοιχεία, τα δύο κυρίαρχα βιώματα που θα οδηγήσουν την δεύτερη περίοδο της ζωής και του έργου του στην ωρίμανση αλλά και στην ανάδυση, από την μυστικιστική ροπή που διακατέχει την ιδιοσυγκρασία του, ενός βαθύτατου εσωτερισμού και θρησκευτικότητας.

Η περίοδος της εξορίας διαιρείται και αυτή σε δύο άνισα τμήματα: καταρχήν, στα λίγα χρόνια που θα ζήσει στο αγγλονορμανδικό νησί του Jersey (1852-1855), όπου θα εγκατασταθεί με την οικογένειά του στην Marine-Terrasse. Με το έργο του κεραυνοβολεί τον σφετεριστή, τον Ναπολέοντα Γ', τον *Napoléon le Petit*, όπως θα γράψει χαρακτηριστικά, που ανέτρεψε την δεύτερη Δημοκρατία, στην οποία είχε ορκιστεί πίστη.

Sonnez, sonnez toujours clairs de la pensée

(“Jéricho”, από την συλλογή
Les Châtiments, 1853)

“Ηχείτε, ηχείτε πάντοτε σάλπιγγες της σκέψης”: Ο γνωστός αυτός στίχος είναι από το ποίημα “Ιερικώ”, στο οποίο χρησιμοποιώντας ως

πρώτη ύλη την ιστορία της Βίβλου, αναδεικνύει την δύναμη της σκέψης εμπρός στην καταπίεση και στην στρατιωτική δύναμη. Είναι η εποχή των *Châtiments* (Τιμωρίες), μιας “στρατευμένης” ποιητικής συλλογής, όπου σμίγει ο επικός με τον λυρικό τόνο, μίξη που επαγγέλλεται το αναγεννώμενο μέλλον, το φώς και τον θρίαμβο της παγκόσμιας Δημοκρατίας.

O nations ! Je suis la Poésie ardente.

J'ai brillé sur Moïse et j'ai brillé sur Dante.

(...)

Car celui qui m'envoie en avant la première,

C'est l'ange Liberté, c'est le géant Lumière !

(“Stella”, από την συλλογή *Les Châtiments*)

Le brise-lames (Ο κυματοθραύστης). Σχέδιο του Β. Ουγκώ από την περίοδο της εξορίας.

Ο ποιητής είναι προφήτης, με την βιβλική έννοια του όρου, είναι ένας αναμορφωτής-οραματιστής. Το έργο διαδίδεται κρυφά στην Γαλλία, ατσαλώνει το πνεύμα της αντίστασης και η δημοκρατική παράταξη αναγνωρίζει τον εξόριστο ποιητή ως πνευματικό ηγέτη. Στο Jersey, ο Ουγκώ αποπερατώνει και την συλλογή του

Contemplations. Τον Σεπτέμβριο του 1853, μια φίλη που επισκέπτεται το Marine-Terrasse, η Delphine de Girardin, τον μνει στον πνευματισμό (στην επικοινωνία με τα πνεύματα των νεκρών με τα περιστρεφόμενα και ομιλούντα τραπέζια)· τους σκοτεινούς χειμωνιάτικους μήνες που ακολουθούν, στις κακοκαιρίες και κατά την διάρκεια των καταιγίδων, που είναι συχνό φαινόμενο, ο Ουγκώ διακατέχεται από την εμμονή του θανάτου, τον απασχολεί το μυστήριο της ψυχής και του κόσμου. Τότε

απελευθερώνεται πλήρως η λανθάνουσα τάση του για την ποίηση-ενόραση και σχεδιάζει με την μορφή αποκαλυπτικών οραμάτων, ένα φιλοσοφικό έπος που προσεγγίζει το πρόβλημα του Κακού, *Το Τέλος του Σατανά (La Fin du Satan)* και το κοσμολογικό πρόβλημα του Απείρου, *Θεός (Dieu)*. Και τα δύο θα εκδοθούν μετά τον θάνατό του (1886, 1891).

Οι κινήσεις των εξορίστων που συσπειρώνονται γύρω από την προσωπικότητα του ποιητή, προκαλούν ανησυχία στις τοπικές αρχές. Ο Ουγκώ αναγκάζεται να εγκαταλείψει το Jersey, τον Οκτώβριο του 1855, για το νησί του Guernesey, όπου θα παραμείνει ως το 1870. Μένει στο Hauteville-House· η θέαση της θάλασσας και των γαλλικών ακτών, στο βάθος του ορίζοντα, τροφοδοτεί την φαντασία του με ιδανικό τρόπο. Η εμπειρία της θάλασσας θα αποτυπωθεί σε ορισμένα από τα ποιήματα της επικής συλλογής του *Ο θρύλος των αιώνων (La Légende des Siècles)*.

Στον δεύτερο τόπο της εξορίας του, ο Ουγκώ, εγκαταλείποντας προς στιγμήν τις μεταφυσικές του αγωνίες θα στραφεί στην αποτύπωση της ανθρώπινης εποποιΐας μέσα από δύο λογοτεχνικά είδη, τον στίχο με την *Légende des Siècles* (1859) και την πρόζα, με τους *Αθλίους (Les Misérables)*, 1862).

Είπαμε για την *Légende des Siècles* πως πρόκειται για μια επική τοιχογραφία της ιστορίας της ανθρωπότητας. Αφετηρία της σύλληψης και αρχικός πυρήνας οι *Petites Épopées*, έργο που τον παρότρυνε ο εκδότης του να επεξεργαστεί και να παραδώσει. Δεν πρόκειται για έργο συνεχές αλλά για συλλογή από πολυάριθμα κομμάτια που σκιαγραφούν τα διαδοχικά ίχνη της ανθρώπινης φυσιογνωμίας, χαλκευμένα μέσα στους αιώνες (“... d’empreintes successives du profil humain ... moulées sur le masque des siècles”). Η φιλοδοξία του Ουγκώ δεν γνωρίζει όρια: επιχειρεί να απεικονίσει, σε μια ενορχήστρωση συνόλου, να εκφράσει την επική κίνηση της ανθρωπότητας, την ανοδική πορεία της προς το φως μέσα από ένα έργο κυκλικό, όπου διαδοχικά εμφανίζονται όλες της οι όψεις: ιστορία, μύθος, φιλοσοφία, θρησκεία και επιστήμη. Γράφει χαρακτηριστικά: “Exprimer l’humanité dans une espèce d’œuvre cyclique: la peindre successivement et simultanément sous tous ses aspects, histoire, fable,

philosophie, religion, science...; faire apparaître ... cette grande figure une et multiple, lugubre et rayonnante, fatale et sacrée, l'Homme". Η ιστορία και ο θρύλος, το υπερφυσικό στοιχείο και το φανταστικό, ο μυστικισμός και η πίστη στην πρόοδο συμπλέκονται και αποκτούν μεγαλειώδη και συμβολική διάσταση. Πιστός στις αντιθέσεις, που αποτελούν άλλωστε δομικό στοιχείο της ποιητικής του σύλληψης, θέλει να αναδυθεί εντέλει αυτή η μεγάλη μορφή, μια και πολυδιάστατη, σκοτεινή και ακτινοβολούσα, μοιραία και συνάμα καθαγιασμένη, ο Άνθρωπος.

Ας περάσουμε τώρα στο μυθιστορηματικό εγχείρημα. Ασφαλώς οι *Άθλιοι* ανήκουν στις όψιμες συνθέσεις του, όπου κυριαρχεί η διάσταση της ανθρώπινης εποποιΐας. Στην περίοδο που προηγήθηκε, ήδη στο πρωτόλειό του, τον *Han d'Islande*, κυρίως εμπνευσμένο από τον Shakespeare, διακρίνουμε στοιχεία της τεχνικής του· από τα πλέον βασικά είναι οι αντιθέσεις αλλά και η παρουσία του τερατώδους. Έχει ειπωθεί πως εκμεταλλεύθηκε την φλέβα του roman noir. Στο *Bug-Jargal* (1818, 1826) μιμείται τον Walter Scott. Ιστορικό υπόβαθρο αποτελεί μια επανάσταση των νέγων στον Άγιο Δομίνικο. Στην δεύτερη εκδοχή, η ίδια η υπόθεση στηρίζεται στην αντίθεση: στην φιλία και τον έρωτα που νοιώθουν ένας λευκός και ένας μαύρος για μια λευκή. Έχουμε επίσης την πρώτη μεταφυσική εμμονή του Ουγκώ για το ζωώδες, το τερατώδες με τον Habibrah, που θα αποτυπωθεί αργότερα στην περίφημη φιγούρα του Quasimodo αλλά και στον *Άνθρωπο που Γελά* (το πρόσωπό του είναι καταδικασμένο σε ένα μόνιμο σπασμό γέλιου).

Στην *Τελευταία Ημέρα ενός Καταδίκου* (*Le Dernier Jour d'un Condamné*, 1829), όπως και στον *Claude Gueux* (1834), που στηρίζεται σε αληθινό περιστατικό, ο Ουγκώ κηρύττει την ανθρώπινη αδελφοσύνη και την κοινωνική πρόοδο. Στο πρώτο, σε συνάρτηση με το θέμα της ζωής και του θανάτου, στις περιγραφές κυριαρχεί το διπολικό όραμα του κόσμου που παραπαιεί ανάμεσα στο φως και στο σκοτάδι (στο δικαστήριο, στην φυλακή, στο δημαρχείο, τόποι όπου η κοινωνία εξαγγέλλει τον θάνατο, κυριαρχούν οι σκιάσεις στις περιγραφές). Αυτό το παιγνίδισμα ανάμεσα στο φως και στο σκότος γίνεται ιδιαίτερος αισθητό σε

ένα μυθιστόρημα, όπως η *Παναγία των Παρισίων* (1831), στην οποία κυριαρχεί το μοιραίο αλλά και η συμβολική κατασκευή. Πρόκειται για μια αλληγορική σύνθεση συμβόλων και χρωμάτων. Καθένας από τους πρωταγωνιστές εκφράζει ένα χρώμα. Η Εσμεράλδα είναι φως, εκπέμπει φως και είναι ντυμένη στα άσπρα. Ο Φοίβος (Phœbus) είναι ήλιος και λάμπει. Στους δύο ήρωες που ακτινοβολούν αντιστοιχούν, αντιτίθενται τα πρόσωπα του σκότους, που τείνουν προς το φως, όπως ο Quasimodo, και άλλα, όπως ο Claude Frollo, “une âme obscure”, “l’homme noir”. Μοιάζει επίσης με τα δράματα του Ουγκώ ως προς την συνύπαρξη και μίξη του υψηλού (sublime) και του γελοίου (grotesque).

Η *Παναγία των Παρισίων* αποτελεί την πρώτη απόπειρα σύνθεσης ενός μυθιστορήματος πλήθους, όπου υπερτερούν τα συλλογικά και αφηρημένα πρόσωπα των ατόμων. Και είναι σημαντικός σταθμός στην εξέλιξη ορισμένων σταθερών χαρακτηριστικών του ουγκολικού έργου (η αίσθηση του ήχου μέσω της όρασης, το τερατώδες και ζωώδες, το μοτίβο της αβύσσου).¹³

Τους *Αθλίους* τους κυοφορούσε ο Ουγκώ δεκαετίες, ίσως και από το 1828. Γράφει σχεδόν το μισό κατά την διάρκεια των ετών που παρακμάζει η μοναρχία του Ιουλίου. Η επανάσταση του Φεβρουαρίου 1848 τον αναγκάζει να διακόψει την συγγραφή. Ειπώθηκε πως δεν είναι παράτολμο να εικάσει κανείς πως ίσως αυτό το κείμενο οδήγησε

ΒΙΚΤΩΡ ΟΥΓΩ

Πορτραίτο του Β. Ουγκώ δημοσιευμένο στο περ. «Ζακύνθιος Ανθών», τ. Γ' (1877-1878).

13. Βλ. Η. Meschonnic, στην *Histoire littéraire de la France*, ό.π., τ. 4ος, σσ. 276-285.

τον συγγραφέα του στην πολιτική του μεταστροφή από τον συντηρητισμό προς την αριστερά. Κοινωνικό και επικό μυθιστόρημα, σύμφωνα με την βούληση του συγγραφέα του, με επικές τοιχογραφίες, όπως αυτή του Βατερώ (το οποίο είχε επισκεφθεί ο Ουγκώ), ή της εξέγερσης του 1832, που συγγέεται με αυτήν του 1848, χρησιμοποιώντας αναχρονιστικά στοιχεία της δεύτερης, ή ακόμη με την περίφημη “δαντική” περιγραφή των υπονόμων του Παρισιού, αυτή η εποποιΐα μιας ψυχής, το πιο σημαντικό από τα “λαϊκά μυθιστορήματα” του αιώνα του, προκάλεσε σκάνδαλο με την έκδοσή του. Θεωρήθηκε κακογραμμένο, ψεύτικο ή και επικίνδυνο. Η επιτυχία του στα λαϊκά στρώματα λειτούργησε αρνητικά ως προς την πρόσληψή του από τους λόγιους κύκλους. Ιστορικό μυθιστόρημα ενός νέου τύπου, το πλέον δημοφιλές ανάγνωσμα του 19ου αιώνα, είναι ίσως το πρώτο μοντέρνο μυθιστόρημα. Καθρεφτίζει τον αιώνα του αλλά και το ανθρώπινο γένος. Είναι ένα μυθιστόρημα ποιητικό, που περιγράφει έναν τρελλό έρωτα, και ταυτοχρόνως επικό, αφού η ατομικότητα των προσώπων διαλύεται. Τέλος τα περίφημα παρισινά οδοφράγματα εμπειρικλείουν κάτι δυνατότερο από το επικό στοιχείο της αφήγησης, προσλαμβάνουν τις διαστάσεις μιας εποποιΐας ενώ ελλοχεύει ίσως αιωρούμενη η δυνητική εισαγωγή σε ένα μελλοντικό ανατρεπτικό γεγονός.¹⁴

Ακολουθούν οι *Εργάτες της Θάλασσας* (*Les Travailleurs de la mer*, 1866), και ο *Άνθρωπος που γελά* (*L'Homme qui rit*, 1869). Το πρώτο συνθέτει την εποποιΐα της εργασίας και της πάλης με τον Ωκεανό, με την Άβυσσο, μια πάλη ακραία που θυμίζει, τηρουμένων των αναλογιών, την πάλη με τον Άγγελο. Το δεύτερο, που διακατέχεται από πνεύμα μπαρόκ, μεταπλάθει σε δράση την κοινωνική καταγγελία, το ανώφελο της ωραιότητας. Έχει λεχθεί πως γραμμένο στις παραμονές της παρισινής Κομμούνας, αποτελεί μια ολοκληρωμένη πράξη, όπως κάθε εξέγερση, που παρέχει την ελπίδα αλλά και την απόγνωση της Επανάστασης.¹⁵

Ο λυρικός παλμός του Ουγκώ εκδηλώνεται στην συλλογή *Les chansons des Rues et des Bois* (*Τα Τραγούδια των Δρόμων και των Δασών*, 1865)

14. Βλ. A. Ubesfeld, στην *Histoire littéraire de la France*, ό.π., τ. 5ος, σσ. 186-190.

15. Βλ. G. Rosa, στην *Histoire littéraire de la France*, ό.π., σσ. 191-196.

και η αγάπη του στις αντιθέσεις, στην διπολικότητα του σκότους και του φωτός, και στην πολυμορφία του σαιξπηρικού έργου, στο *Le Théâtre en Liberté*, που εκδόθηκε στα 1886.

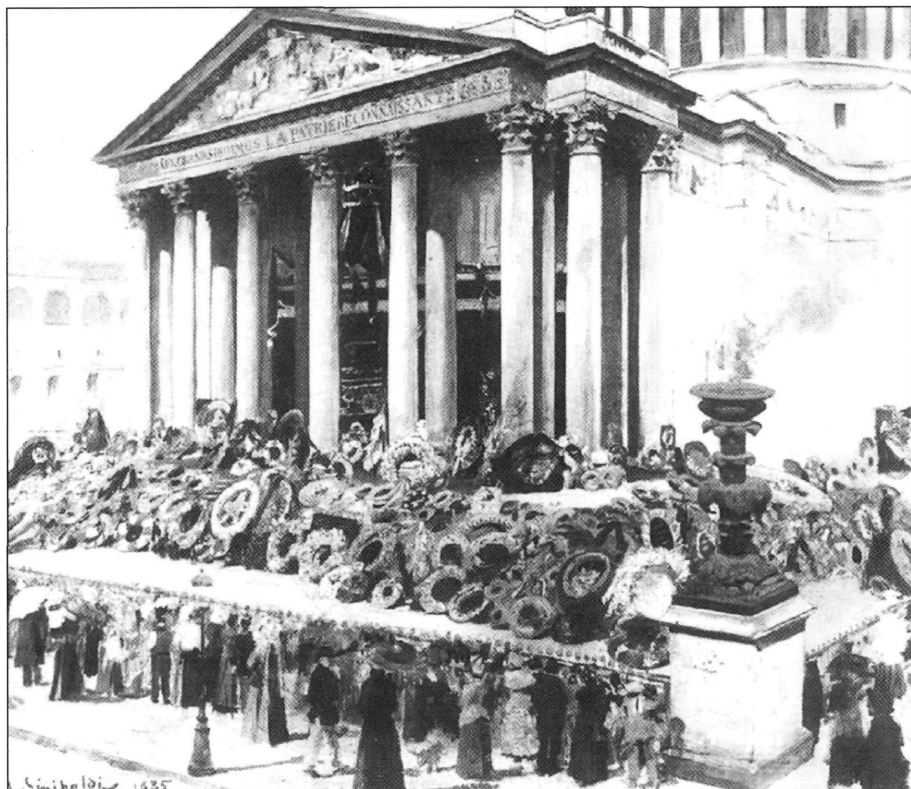
Όμως σήμανε η ώρα της επιστροφής. Μόλις άρχισε ο πόλεμος του 1870, ο Ουγκώ σκέφτεται να γυρίσει στην Γαλλία. Πηγαίνει στις Βρυξέλλες τον Αύγουστο και επιστρέφει στο Παρίσι την επαύριο της εγκαθίδρυσης της Δημοκρατίας. Θλιβερή επιστροφή αφού την ακολουθεί μετά από λίγο η πολιορκία του Παρισιού και η ήττα.

Βουλευτής της Εθνοσυνέλευσης ψηφίζει κατά της ειρήνης και αμέσως μετά παραιτείται. Κατά την διάρκεια της Κομμούνας, ζει στις Βρυξέλλες, μετά στο Λουξεμβούργο. Επιστρέφοντας στο Παρίσι, δεν εκλέγεται στις νομοθετικές εκλογές, όμως ονομάζεται ισόβιος Γερουσιαστής (Sénateur), στα 1876. Είναι το είδωλο της ριζοσπαστικής αριστεράς και ένας κατεξοχήν δημοφιλής λαϊκός συγγραφέας.

Έχει την εξαιρετική τύχη να διατηρήσει ακμαίες τις πνευματικές του δυνάμεις σχεδόν ως το τέλος του βίου του. Το 1872 εκδίδει σε στίχους το *Τρομερό Έτος* (*L'Année Terrible*)· πρόκειται για την χρονιά της πολιορκίας, της ήττας και μιας ακόμη προσωπικής συντριβής, του θανάτου του γιού του Charles. Από τα ύστερα έργα του, συγκροτούμε τις λυρικές, τρυφερές νότες της *Τέχνης να είσαι παππούς* (*L'Art d'être grand père*, 1877), και το ιστορικό του μυθιστόρημα *Ενενήντα τρία*

Φωτογραφία του Ουγκώ από την περίοδο της εξορίας (1861)

Το Πάνθεον, την ημέρα της κηδείας του Ουγκώ.

(*Quatrevingt-treize*, 1874). Από το ποικίλο έργο που άφησε και που γνώρισε μεταθανάτιες εκδόσεις ας αναφέρουμε τις ποιητικές συλλογές *Toute la lyre*, *Les Années funestes*, *Dernière gerbe*, τις αυτοβιογραφικές σημειώσεις: *Choses vues* και τις ταξιδιωτικές εντυπώσεις: *Alpes et Pyrénées*, *France et Belgique*.

Ξαναγυρνώ στο *Quatrevingt-treize*. Από πολύ παλιά, ο Ουγκώ, αισθανόταν την ανάγκη να μελετήσει σε βάθος την περίοδο της Συμβατικής (Convention), ένα θέμα που χρῆζει, έγραφε, ενδελεχούς μελέτης, θέμα σκοτεινό και πένθιμο, φορικόδες μα και υψηλό (“sujet de contemplation sombre, lugubre, effrayant mais sublime”). Το αβυσσαλέο έτος 1793 του φαινόταν κόλαση, και πως άλλωστε αυτός ο εχθρός της θανατικής ποι-

νής θα μπορούσε να ξεχάσει τις φρικαλεότητες της Τρομοκρατίας; Όμως ανακαλύπτει σιγά σιγά την αναγκαιότητα και το αναπόφευκτο της περιόδου, που θεωρεί πως έχει πλέον ολοκληρωθεί. Ήδη το 1849, διακηρύσσει: “Nous ne sommes plus le peuple de ‘93, nous n’avons plus à faire cette rude besogne de liquider, en trois ou quatre années, huit siècles d’opposition et de malaise”. Μετά το 1848, η καθιέρωση της καθολικής ψηφοφορίας και η κατάργηση της θανατικής ποινής για πολιτικά αδικήματα, τον κάνουν να σκεφθεί πως ο 19ος αιώνας ολοκλήρωσε το έργο της Συμβατικής. Μετά το 1851 αναθεωρεί ωστόσο και στηρίζει πλέον τις ελπίδες του στον 20ό αιώνα. Βαθεία μέσα του επιθυμεί να συμφιλιώσει την Επανάσταση με την Φιλανθρωπία και την Επιδείκεια· τέτοιες απηχήσεις βρίσκουμε στους *Άθλιους*. Όμως έρχεται αργότερα η Κομμούνα. Ανάμεσα στην Συμβατική και στην Κομμούνα πολυάριθμα νήματα υφαίνονται, συγκρίσεις και αντιθέσεις. Ξεκινά την συγγραφή τον Δεκέμβριο του 1872 και σε έξι μήνες ολοκληρώνει το έργο. Σε πολλά σημεία συμπλέει, όπως έχει ειπωθεί, με τις περιγραφές του Michelet και στην μυθιστορηματική τεχνική συναντά τον Walter Scott.¹⁶

Τον Φεβρουάριο του 1881, όταν γιορτάζει τα ογδοηκοστά του γενέθλια, ο παρισινός λαός τον επευφημεί κάτω από τα παράθυρά του. Πέθανε στις 22 Μαΐου 1885, σε ηλικία 83 ετών. Η κηδεία του, την 1η Ιουνίου και η μεταφορά της σωρού του από την Αψίδα του Θριάμβου στο Πάνθεον, ήταν πραγματική Αποθέωση. Μεγάλο πλήθος παρισινού λαού ακολούθησε την νεκρώσιμη πομπή.

---

16. Jacques Body, *Quatrevingt-treize*, ό.π., Préface.

Βίκτωρ Ουγκώ: οι φιλελληνικές του εκδηλώσεις

Λουκία Δρούλια

Ομότ. Διευθύντρια Ερευνών ΚΝΕ/ΕΙΕ

Εκδήλωση μνήμης ο κύκλος στον οποίο εντάσσεται η σημερινή ομιλία. Θα έλεγα κάπως επιγραμματικά για να ξεκινήσουμε, ότι και οι δρόμοι, οι δρόμοι της πόλης μιλάνε, θυμούνται. Αν ο συμβολισμός τους οδηγεί στην έννοια της επικοινωνίας, της μεταβίβασης και ανταλλαγής μηνυμάτων, το όνομά τους, η ονοματοθεσία τους, τους προσδίνει κατά κανόνα έναν πρόσθετο συμβολισμό, της μνήμης και της τιμής. Ξεφυλλίζοντας προ καιρού τον ελληνικό Ταχυδρομικό κατάλογο των δρόμων, διερωτήθηκα αν η ονοματοθεσία τους σε ορισμένες μεγάλες πόλεις της Ελλάδας θα μπορούσε να αποτελέσει έναν δείκτη, μια πρόσθετη μαρτυρία, σχετικά με το κίνημα του φιλελληνισμού στη συλλογική μνήμη των Ελλήνων. Ποιοί εκπρόσωποι του παρέμειναν ζωντανοί στη συνείδησή τους και ποιούς θέλησαν να τιμήσουν οι Έλληνες δίνοντας το όνομά τους σε έναν δρόμο ή σε μια πλατεία.

Οι αριθμοί υπήρξαν πολύ εύγλωπτοι. Εκτός από τη συγκεντρωτική αναφορά στους φιλέλληνες – ένας από τους πιο κεντρικούς δρόμους της Αθήνας, όπως γνωρίζουμε, είναι η οδός Φιλελλήνων, αλλά υπάρχουν και άλλες 12 εγγραφές στην περιφέρεια της πρωτεύουσας, καθώς και 5 στις Θεσσαλονίκης και από μια στο Βόλο, τα Ιωάννινα, τη Λάρισα και την Πάτρα –, το όνομα που έρχεται ποσοτικά πρώτο είναι του λόρδου Βύρωνα: η ποίησή του, αλλά κυρίως ο θάνατός του στο Μεσολόγγι που πρόβαλε διεθνώς τον ελληνικό αγώνα της Ανεξαρτησίας, έμεινε ανεξίτηλα στη θύμιση των Ελλήνων. Ακολουθούν στη στατιστική μας τα ονόματα του στρατηγού Φαβιέρου με 13 εγγραφές, του ιταλού επαναστάτη Σανταρόζα που έχασε τη ζωή του στη μάχη της Σφακτηρίας με 11 και άλλων

γνωστών στρατιωτικών που έλαβαν μέρος στον αγώνα, με μόλις μια ή δυο εγγραφές, με εξαίρεση τον Χέϋδεν (με 5 εγγραφές).

Με δώδεκα ωστόσο εγγραφές, παρουσιάζεται επίσης το όνομα του Βίκτορος Ουγκώ. Άραγε με ποιά ιδιότητα τιμήθηκε τόσο; Ως ο κορυφαίος ρομαντικός ποιητής και συγγραφέας της Γαλλίας του 19ου αι., ως φιλελεύθερος πολιτικός με έντονη δράση για τα κοινωνικά προβλήματα της εποχής του ή ως φίλος των Ελλήνων που το ενδιαφέρον του για τα προβλήματά τους διάρκεσε μιαν ολόκληρη ζωή; Ίσως και για τις τρεις αυτές όψεις της πολύπλευρης προσωπικότητάς του. Αλλά ας δούμε τα πράγματα με τη σειρά τους.

Μια πρόσθετη αναζήτηση ονομάτων από τον χώρο της διεθνούς λογοτεχνίας και των μεγάλων συγγραφέων των τελευταίων αιώνων δεν απέδωσε αντίστοιχα θετικά αποτελέσματα. Ξεχωρίζει μόνο ο

Chateaubriand, με 6 εγγραφές ασφαλώς όχι τόσο λόγω της αναγνωρισμένης συγγραφικής του εμβέλειας, όσο γιατί η αλλαγή στις πολιτικές του θέσεις, η θεομή φιλελληνική του στάση μετά το 1824 όταν απεχώρησε από την φιλομοναρχική κυβέρνηση Villèle και το περίφημο υπόμνημά του *Note sur la Grèce* που κυκλοφόρησε τον επόμενο χρόνο (1825) έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη θετική αντιμετώπιση του ελληνικού προβλήματος και την ενίσχυση του φιλελληνικού ρεύματος στη Γαλλία. Ο Alexandre Dumas του οποίου ο *Διθύραμβος* στον Κανάρη (*Canaris. Dithyrambe*,

Πορτραίτο του Ουγκώ από τον Louis Boulanger, 1843.

Παρίσι 1825), είχε διατεθεί προς όφελος των Ελλήνων εμφανίζεται μόλις με δύο εγγραφές, ενώ λείπουν εντελώς τα ονόματα των καταξιωμένων ευρωπαϊών συγγραφέων, πολλοί από τους οποίους είχαν άλλωστε, υποστηρίξει ένθερμα στα κείμενά τους, όπως και ο Βίκτωρ Ουγκώ, την ελευθερία και την κοινωνική πρόοδο και δικαιοσύνη.

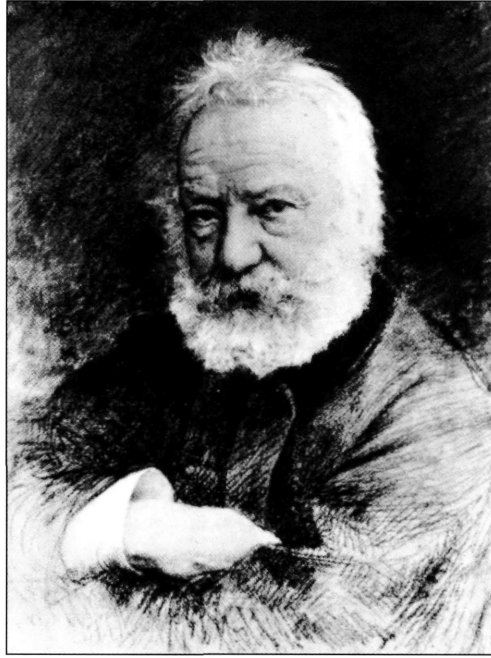
Φαίνεται, λοιπόν, ότι η μεγάλη λογοτεχνία, όπως άλλωστε και η μεγάλη τέχνη από μόνες τους, όσο υψηλή και αν ήταν η αισθητική τους αξία, όσα βαθιά νοήματα και αν εξέφραζαν, δεν αρκούσε για να περάσουν ανεξίτηλα στη συλλογική μνήμη, ας πούμε εδώ, στην κοινή ονοματοθεσία των ελληνικών δρόμων. Λείπουν οι μορφές όπως του Schiller, του Goethe, του Dickens, του Rouchkine και τόσων άλλων. Εύλογη, ως εκ τούτου, θα ήταν η ερώτηση: γιατί να κάνει εξαίρεση στην πραγματικότητα αυτήν ο Βίκτωρ Ουγκώ; Αλλού, επομένως, θα πρέπει να αναζητηθεί η απάντηση, αφού δεν έφθανε απλώς η γνωριμία με το έργο, από το πρωτότυπο, ή από μετάφραση στη περίπτωση του γραπτού λόγου. Δεν αρκούσε δηλαδή η αποδοχή και ο θαυμασμός. Κάτι επιπλέον χρειαζόταν. Θα έλεγε κανείς ότι ήταν απαραίτητη μια άμεση, συγκεκριμένη, διασύνδεση με τον ελληνισμό στην ιστορική του πορεία. Με απλά λόγια, έπρεπε τον Λόγο να τον ακολουθεί η Πράξη. Αναφερόμενος στην ιδεολογική υποδομή του νέου ελληνικού κράτους στα μέσα του 19ου αι. ο Κ. Θ. Δημαράς σημείωνε ότι “οι μεγάλοι άνδρες του νέου ελληνισμού είναι ιεραρχικά ο Béranger, ο Lamartine, ο Hugo”. Επιτρέψτε μου να παίξω λίγο ακόμα με τις ονοματοθεσίες. Για τον Béranger, τον επαναστάτη τροβαδούρο Βερανζέρο, ίνδαλμα της ελευθεροφροσύνης για πολλούς λαούς, και για τους Έλληνες επίσης, που φυλακίστηκε για τις φιλελεύθερες ιδέες και τα παρορμητικά του τραγούδια, έχει πράγματι καταγραφεί η μνήμη (τρεις εγγραφές στην Αθήνα και μια στην Καβάλα), για τον διάσημο όμως ποιητή Λαμαρτίνο, η σιωπή είναι παντελής· ασφαλώς τούτο δεν είναι άσχετο με τις μετέπειτα φιλοτουρκικές του θέσεις. Κι εδώ η πράξη καθορίζει τις συνέπειες.

Αλλά ας εξετάσουμε τώρα τι ακριβώς συμβαίνει με την περίπτωση του Ουγκώ. Είναι γνωστό ότι σχεδόν όλα τα έργα του, κυρίως τα πεζά, τα

μυθιστορήματα και τα ρομαντικά δράματα, από κάποια στιγμή και πέρα, μεταφράστηκαν κατ'επανάληψη και συγκίνησαν το ελληνικό αναγνωστικό και θεατρικό κοινό. Το έχουν αποδείξει και το αποδεικνύουν όλο και περισσότερο οι σύγχρονες φιλολογικές έρευνες, όπου καταγράφονται αναλυτικά τα μεταφρασμένα έργα του στα ελληνικά και εντοπίζονται, μετά από εμπειριστατωμένες αναζητήσεις, οι πρώτες μνείες και αναφορές στον γάλλο λογοτέχνη που περιέχονται στον ελληνικό περιοδικό και ημερήσιο τύπο, μόλις από το 1842. Μάλιστα, από το 1850 και πέρα, με τις ολοένα αυξανόμενες μεταφράσεις των πεζών του έργων, αναδεικνύεται σταδιακά η αποδοχή του Ουγκώ από την ελληνική λογοσύνη και η επίδραση που άσκησε ο κορυφαίος αυτός εκφραστής της ρομαντικής σχολής σε έλληνες πνευματικούς δημιουργούς, με επακόλουθο τη γενικότερη καθιέρωσή του στο ελληνικό κοινό. Ο “Ουγκολάτρης”, όπως αυτοαποκαλείται ο Κωστής Παλαμάς επιλέγει στα 1927 να μιλήσει με θέμα “Ο Βίκτωρ Ουγκώ και η Ελλάς”, αναζητώντας να αναδείξει με την αισθαντικότητα του ποιητή την άμεση σχέση του ομότεχνού του με τον αρχαίο, αλλά και με τον νέο ελληνισμό που αναδύεται. “Ανάδυση” στην οποία θεωρείται ο Ουγκώ από τους βασικούς συντελεστές. Το επισημαίνει ο “ελληνόφιλος” φιλόλογος Roger Millieux, του οποίου η μελέτη με τίτλο “Ο Βίκτωρ Ουγκώ πιστός φίλος της Ελλάδας”, μπορεί, πιστεύω, να θεωρηθεί σταθμός στην ιστορία των φιλολογικο-ιστορικών ερευνών γύρω από το ενδιαφέρον του μεγάλου ρομαντικού για το ελληνικό ζήτημα: από τον ένοπλο αγώνα της Ανεξαρτησίας το 1821 ως τον ένοπλο αγώνα της Κρητικής επανάστασης στα 1866-1869, και την ενεργό ανάμειξη του σ' αυτόν, γεγονός για το οποίο δεν είχαν ως τότε προβληθεί στην πραγματική τους διάσταση η ευαισθητοποίηση και η συμβολή του μαχητικού γάλλου ποιητή.

“Αν δεν ήμουν ποιητής, θα ήμουν στρατιώτης”, θα γράφει σ' ένα πρώιμο ποίημά του ο Ουγκώ. Στρατιώτης, καθότι ήταν γιος ενός ανδρείου στρατηγού των ναπολεόντειων πολέμων, τον οποίο πολύ αγάπησε και θαύμασε; ή στρατιώτης της “ελευθερίας” για την οποία πάσχισε σ' όλον του τον βίο; Κρατούμε εδώ τον στίχο αυτό σαν καθρέφτη της ορμητικής του προσωπικότητας, έτσι όπως εμφανίζεται από πολύ νωρίς μέσα από

το συγγραφικό του έργο, παίρνοντας τελικά τα ηνία της ρομαντικής επανάστασης στη Γαλλία. Επανάσταση, όπως αποκλήθηκε το κίνημα του ρομαντισμού που δημιούργησε μια δικιά του ατμόσφαιρα και που επέδρασε σε όλους τους τομείς του βίου: στη λογοτεχνία όπως και στην πολιτική, χωρίς ωστόσο οι διαχωρισμοί να είναι εκάστοτε τόσο διακριτοί. Όπως σημειώνει ο Paul Van Tieghem, “η ζωνρότητα των πολιτικών διαπληκτισμών στην περίοδο της Παλινόρθωσης και το γεγονός ότι ανάμεσα στους περισσότερο ή λιγότερο θερμούς θιασώτες των ιδεών

Προσωπογραφία του Ουγκώ σε ώριμη ηλικία

του ρομαντισμού, συνυπήρχαν αδιάλλακτοι μοναρχικοί – Ultras και φιλελεύθεροι, καθολικοί και ελευθερόφρονες, παρεξέτρεπαν τις λογοτεχνικές κρίσεις και συμπάθειες, με αποτέλεσμα την περιπλοκή και τη [γενική] σύγχυση”. Ωστόσο, όπως επισημαίνει επίσης, μπορεί ο ανταγωνισμός μεταξύ κλασικιστών και ρομαντικών να υπήρξε θορυβοποιός και σκληρός, αλλά δεν πρέπει να υπερβάλλει κανείς όσον αφορά στη Γαλλία, καθότι στην περίπτωση αυτή, η συνέχεια (και όχι η ρήξη, εννοεί ο Van Tieghem) ανάμεσα στις δυο αυτές διαδοχικές εκφράσεις είναι περισσότερο ορατή από αλλού, ώστε να έχει γίνει μάλιστα λόγος για “κλασικισμό των ρομαντικών”.

Σ’ αυτό το πλαίσιο είναι πιο εύκολο τώρα να τοποθετήσουμε το κίνημα του φιλελληνισμού που έκανε τα πρώτα του δειλά βήματα στα τέλη του 18ου αι. και τις αρχές του 19ου, καθώς και τη δυναμική του παρουσία με το ξέσπασμα του ελληνικού αγώνα της Ανεξαρτησίας.

Έχει συχνά γίνει λόγος για το πέρασμα από την αρχαιολατρία στον φιλελληνισμό, για τη μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τους αρχαίους Έλληνες στους νέους, ιδιαίτερα στα χρόνια αυτά που το “πάθος των ταξιδιών” φέρνει τους δυτικοευρωπαίους ολοένα και πιά συχνά σε επαφή με την “κλασική γη” και τους σύγχρονους κατοίκους της. Χρόνια που συμπίπτουν, άλλωστε, με τις μεγάλες κοινωνικο-οικονομικές και πολιτικές μεταλλαγές όσες συντελούνται τότε στον δυτικοευρωπαϊκό χώρο και δημιουργούν, παράλληλα, τις προϋποθέσεις να αντιμετωπιστεί το ελληνικό πρόβλημα κάτω από μια καινούργια οπτική. Οπτική στην οποία οι Νεοέλληνες με τις δικές τους συνειδητοποιήσεις και πράξεις προσφέρουν γόνιμο έδαφος, ώστε η ιδέα για την “αναγέννηση” της Ελλάδας να ωριμάσει και ν’ αποκρυσταλλωθεί πια και στο διεθνές επίπεδο. Δεν πρόκειται, λοιπόν, για ένα απλό πέρασμα. Έχουμε να κάνουμε εδώ μ’ένα αμφίδρομο ρεύμα που ξανασυνδέει τη Δύση με τον Ελληνισμό, τους Ευρωπαίους με τους πνευματικούς τους προγόνους, τους Έλληνες με την ευρύτερη ευρωπαϊκή οικογένεια.

Είναι φανερό, λοιπόν, ότι το κίνημα του φιλελληνισμού αποτελεί ένα πολυσύνθετο φαινόμενο που διαμορφώνεται ποικιλότροπα στην ευρωπαϊκή συνείδηση. Η κλασική παιδεία έχει ήδη δώσει τα πρότυπα για την ελευθερία της σκέψης και για την αξιοπρέπεια του ατόμου. Το ρομαντικό κίνημα, πιστεύοντας στην πράξη και την πρόοδο, έρχεται τώρα να υποστηρίξει δυναμικά και με έξαρση – ας μην ξεχνάμε ότι για τους ρομαντικούς το αίσθημα υπερισχύει της λογικής – την ελευθερία σε όλα τα επίπεδα: το πολιτικό, το θρησκευτικό, το κοινωνικό, το ηθικό, το καλλιτεχνικό, το εθνικό. Έτσι οι κάθε λογής προσπάθειες των λαών για την απόκτηση ή αποκατάσταση της εθνικής τους ανεξαρτησίας βρίσκουν άμεση απήχηση στον ενθουσιασμό των ρομαντικών και στο πάθος τους για την ελευθερία, ενώ ταυτόχρονα το ιδανικό της φιλευσπλαχνίας για τους καταφρονημένους και τους ταπεινούς αποτελεί πρωτεύουσα μέριμνά τους. Ιδανικά όλα τούτα που σπεύδουν να υπηρετήσουν οι συγγραφείς και οι καλλιτέχνες, πιστεύοντας ακράδαντα στη χρησιμότητα της τέχνης γενικά, της δικής τους τέχνης ειδικότερα.

Ας έλθουμε τώρα στις φιλελληνικές εκδηλώσεις του Ουγκώ. “Ο Βίκτωρ Ουγκώ και η Ελλάδα. Αιτίες και αποτελέσματα. Αλληλοϋπηρετούνται, θα πεί ο Παλαμάς, διασυνδέοντας τον φιλελληνισμό με τον ρομαντισμό και τανάπαλιν. “Αλληλοϋπηρετούνται”, επισημαίνω τη λέξη. Γιατί πράγματι, το πηγαίο, το αυθόρμητο ενδιαφέρον του ποιητή για την ελληνική υπόθεση στη δεκαετία του 1820 είχε παλαιότερα αμφισβητηθεί: είχε υποστηριχθεί δηλαδή ότι χρησιμοποίησε τα ερεθίσματα από τον ελληνικό αγώνα μόνον ως πηγή έμπνευσης, ότι καθυστέρησε να εκδηλώσει τα φιλελληνικά του αισθήματα, αφού η συλλογή ποιημάτων του με τίτλο *Les Orientales* (*Τα Ανατολικά* ή *Τα Ανατολίτικα*) κυκλοφόρησε όταν είχε λήξει πια ο πόλεμος της ελληνικής ανεξαρτησίας, μόλις το 1829, χρονιά επίσης που ο ίδιος εγκατέλειψε τη φιλομοναρχική παράταξη και εντάχθηκε στον χώρο των φιλελευθέρων.

Πράγματι, θα μπορούσε κανείς να κατανοήσει τις επιφυλάξεις αυτές. Πρώτα-πρώτα, ο τίτλος *Τα Ανατολίτικα* δεν παραπέμπει άμεσα στα ελληνικά πράγματα, στα οποία αναφέρονται ουσιαστικά μόνο τα έξι από τα σαράντα ένα ποιήματα που περιέχονται στον τόμο. Κάτι ανάλογο θα μπορούσε να λεχθεί και για τον πρόλογο. Σ’ αυτόν ο Ουγκώ διακηρύσσει το δικαίωμα της ελευθερίας των ποιητών ως προς την έμπνευση και το θέμα που επιλέγουν. Τους κριτικούς, την κριτική την αφορά μόνον αν το έργο είναι καλό ή κακό. Όσο για τον τίτλο *Les Orientales*, έ πρόκειται για μια ιδέα που του ήρθε μια μέρα παρακολουθώντας τη δύση του ήλιου. Άλλωστε όλοι απασχολούνται τώρα με την Ανατολή: οι ανατολικές μελέτες, σημειώνει, έχουν τώρα πολύ προχωρήσει· στην εποχή του Λουδοβίκου ΙΔ΄ ήταν όλοι ελληνιστές, σήμερα είναι ανατολιστές. Ο ίδιος αφηγείται ότι τα ανατολίτικα χρώματα ήρθαν από μόνα τους να αποτυπωθούν στις σκέψεις του, στις ονειροπολήσεις του, και οι σκέψεις και οι ονειροπολήσεις αυτές βρέθηκαν, σχεδόν χωρίς τη θέληση του ποιητή, εβραϊκές, τουρκικές, ελληνικές, περσικές, αραβικές, κι ακόμη ισπανικές, γιατί η Ισπανία είναι επίσης Ανατολή· η Ισπανία είναι μισο-αφρικανική, η Αφρική μισο-ασιατική. Εν τέλει, τόσο για τις αυτοκρατορίες, όσο και για τις λογοτεχνίες, η Ανατολή προ ολίγου ίσως έχει κλη-

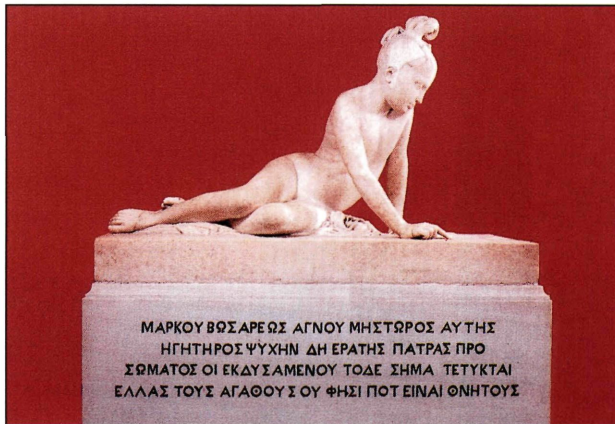
θεί να παίξει έναν ρόλο στη Δύση. Ήδη ο αξιομνημόνευτος πόλεμος της Ελλάδας είχε κάνει όλους τους λαούς να στραφούν προς αυτήν την πλευρά. Η ισορροπία της Ευρώπης μοιάζει έτοιμη να διαρραγεί... Και καταλήγει, προφητικά: Έχουμε να δούμε μεγάλα πράγματα.

Εδώ, σ' αυτό το γενικό κλίμα μοιάζει να εντάσσεται για τον Ουγκώ και η ελληνική υπόθεση όταν δημοσιεύει τη συλλογή *Τα Ανατολίτικα* που στο διάστημα ενός μηνός, από τον Ιανουάριο ως τον Φεβρουάριο του 1829, θα κυκλοφορήσει σε επτά εκδόσεις, απηχώντας έτσι τη θεορμή υποδοχή που έλαβε το έργο. Η έμπνευσή του έχει πολύ ευρύτερο ορίζοντα, ο πατριωτισμός του ενδιαφέρεται για τη Γαλλία και το πεσμένο γοητρό της, η ευρωπαϊκή ισορροπία, η ευρωπαϊκή ενότητα όπως θα φανεί αργότερα, ήδη τον απασχολεί. Αλλά είναι πράγματι καθυστερημένο το φιλελληνικό ενδιαφέρον του ποιητή, συγκρινόμενο με τις πολυπληθείς λογοτεχνικές εκδηλώσεις που παρουσιάστηκαν αυθόρμητα από την πρώτη στιγμή στα 1821. Σε αυτήν την οπτική μας βρίσκει σύμφωνους ό,τι έχει ήδη γραφεί από τον R. Milliet, ότι “ο Ουγκώ μπήκε από τους τελευταίους στη χορωδία”. Ως εκ τούτου στην κρίσιμη οκταετία 1821-1828 εύκολα μπορεί να υποστηριχθεί ότι δεν έπαιξε έναν πρωτεύοντα συντελεστικό ρόλο στην τόνωση του φιλελληνικού ρεύματος της εποχής. Αυτό δεν θα πει βέβαια ότι δεν τον είχε αγγίξει ο ελληνικός αγώνας, ότι δεν τον είχαν συγκινήσει οι ελληνικοί ηρωισμοί. Θαυμαστής του Chateaubriand (“ή Chateaubriand θα γίνω ή τίποτε” είχε σημειώσει στα χειρόγραφα του στα νεανικά του χρόνια) και του Byron, θα διατυπώσει στα 1824, με αφορμή τον θάνατο στο Μεσολόγγι του κορυφαίου αυτού εκπροσώπου του ευρωπαϊκού ρομαντισμού, τις θέσεις της νέας ρομαντικής σχολής: “Έδειξε (ο Μπάυρον) στην Ευρώπη ότι οι ποιητές της καινούργιας σχολής, μ’ όλο που δεν λατρεύουν τα είδωλα της αρχαίας Ελλάδας, θαυμάζουν πάντοτε τους ήρωές της κι’ ότι αν εγκατέλειψαν τον Όλυμπο, δεν έχασαν ούτε για μια στιγμή τις Θερμοπύλες”. Οι νέες Θερμοπύλες με τους νέους Λεωνίδες: το Μεσολόγγι, το Ναυαρίνο, ο Κανάρης, ο Μπότσαρης, ο επίσκοπος Ρωγών Ιωσήφ θα αποτελέσουν τους συνδετικούς κρίκους του ‘21 με τα *Ανατολίτικα*, στην περίοδο ακριβώς

που ο Ουγκώ αγωνίζεται σθεναρά, ως αναγνωρισμένος κιόλας αρχηγός της, για τη νέα ποίηση, τη ρομαντική χωρίς να έχει διαφοροποιηθεί ακόμα από τις οικογενειακές του ρίζες τις φιλομοναρχικές. Είναι τα χρόνια όπου διαμορφώνεται η λογοτεχνική και η πολιτική του προσωπικότητα, τα χρόνια της ρήξης με τον κλασικισμό – το 1827 τοποθετείται το μανιφέστο του ρομαντισμού όπως αποκλήθηκε ο πρόλογός του στο δράμα *Κρόμβελλ*-, της μετάβασης στον φιλελευθερισμό. Θα λέγαμε απλά ότι για τον ευαίσθητο νεαρό Ουγκώ όλα αυτά πήραν τον χρόνο τους. Θα λέγαμε ταυτόχρονα ότι ο κάθε στίχος του για την Ελλάδα, ακόμα και οι πιο πρώιμοι, υπήρξαν δυνατοί και άντεξαν στον χρόνο.

Τα φιλελληνικά ερεθίσματα αυξάνουν, καθώς πληθαίνουν ολοένα στο άμεσο περιβάλλον του Ουγκώ, εκείνοι που ασχολούνται ανοικτά με το νέο ελληνισμό και τον αγώνα του: ο Claude Fauriel με την έκδοση και μετάφραση των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών, ο David d'Angers στο εργαστήριο του οποίου είχε δει και θαυμάσει το άγαλμα από λευκό μάρμαρο της κόρης που ετοίμαζε ο καλλιτέχνης για τον τάφο του Μάρκου Μπότσαρη (“c’est toute à la fois grandiose comme Phidias et de la chair comme Puget” θα πει), ο Delacroix με τους πίνακες “Η σφαγή της Χίου” (1822) και “Η Ελλάδα στα ερείπια του Μεσολογγίου” (1826). Για τον τελευταίο ο ποιητής θα εκφραστεί πολύ επαινετικά: “Αυτή η γυναίκα, που είναι η Ελλάδα, έχει τόσο όμορφη στάση και έκφραση!... Εμπνεόμενος από τα δημοτικά τραγούδια, ο Ουγκώ θα συνθέσει τα *Ανατολίτικα ποιήματά του*, τις ωδές του, είδος που επιλέγει ακολουθώντας

Η “Ελληνοπούλα”, επιτύμβιο μαρμαρίνο άγαλμα, από τον τάφο του ήρωα Μάρκου Μπότσαρη στο Μεσολόγγι. Έργο του Γάλλου γλύπτη David d' Angers.

τις πρώτες ποιητικές εμπνεύσεις των πρώτων λαών που είναι λυρικές. Στη σχετική μελέτη της η Ιωάννα Κωνσταντουλάκη Χάντζου έχει ταυτίσει μάλιστα τα συγκεκριμένα δημοτικά τραγούδια που στάθηκαν τα πρότυπα όσα ενέπνευσαν τον Ουγκώ, να ακολουθήσει στις ωδές του, και όχι μόνο στις λεγόμενες φιλελληνικές, ακόμα και την τεχνοτροπία και τα κύρια χαρακτηριστικά του ελληνικού δημοτικού τραγουδιού. Χρησιμοποιεί δηλαδή τις αλληπάλληλες ερωτήσεις κι αποκρίσεις, τις προσφωνήσεις, τα επιφωνήματα, τις επαναλήψεις, τη ζευξη ταυτόσημων εννοιών, την προσωποποίηση αφηρημένων εννοιών, και των στοιχείων της φύσης, όπως τα πουλιά, τα δένδρα, το ποτάμι και τις σύνθετες λέξεις, τα υποκοριστικά και άλλα χαρακτηριστικά. Επιδράσεις από τα τραγούδια αυτά στο έργο του Ουγκώ ανιχνεύονται ως αργά μέσα στον αιώνα. Στο έργο του *Quatrevingt-treize* λ.χ., το οποίο κυκλοφόρησε στα 1874, ο Ουγκώ, όπως παρατηρεί ο Milliex, περιγράφει τον Βρετόνο επαναστάτη

Ευγένιος Delacroix, *Η Ελλάδα στα ερείπια του Μεσολογγίου* (1826).

προσδίνοντάς του σχεδόν τα γνωρίσματα του Έλληνα επαναστάτη: κοντό σακάκι, ντουφέκι περασμένο στον ώμο, γκέτες, πλατειές βράκες, όμοιες με φουστανέλα. “Το παλληκάρι έμοιαζε με Κλέφτη”, θα σημειώσει ο ποιητής. Στις ωδές του είναι πράγματι βαθιά και ανεξάλειπτη η σφραγίδα των δημοτικών τραγουδιών.

Έξι είναι, όπως αναφέραμε ήδη, τα ποιήματα της συλλογής τα εμπνευσμένα από τον ελληνικό αγώνα. Στα “Κεφάλια του Σαραγιού” (*Les têtes du Sérail*) που πρωτοδημοσιεύτηκε τον Ιούνιο του

1826 στον γαλλικό τύπο, την εποχή της ηρωικής εξόδου του Μεσολογίου, ο ποιητής παρουσιάζει τρία από τα 6000 κεφάλια που είχαν σταλεί στο Σεράγι να συνομιλούν: του Κανάρη, του Μπότσαρη και του επίσκοπου Ρωγών Ιωσήφ. Στην επανέκδοση του ποιήματος στα *Ανατολίτικα* ο Ουγκώ σημειώνει ότι το συμπεριλαμβάνει όπως πρωτοδημοσιεύτηκε, υπενθυμίζοντας στους αναγνώστες ότι την εποχή εκείνη όλες οι εφημερίδες είχαν αναγγείλει τον θάνατο του Κανάρη: είχαν γράψει δηλαδή ότι το πυρπολικό του ανατινάχθηκε από τους εχθρούς όταν είχε σπεύσει προς ενίσχυση του Μεσολογίου. Έκτοτε, προσθέτει, αυτή η μοιραία είδηση ευτυχώς διαφεύστηκε. Του 1827 είναι τα ποιήματα “Navarin” και “Enthousiasme” (*Στην Ελλάδα, στην Ελλάδα! όλους σας αφήνω γεια! Φτάνει πια όσο μαρτύρησαν τα γενναία της παιδιά. / Των τυράννων μαύρο το αίμα ας τρέξει τώρα!*), του 1828 ο “Κανάρης” και η “Lazzara” (κατά το Λάζαρος). Το ποίημα αυτό, με τίτλο *Le Klephte*, συμπεριλήφθηκε την ίδια χρονιά στην ανθολογία *La Psyché Choix de pièces en vers et en prose* (Παρίσι, 1829) και παρουσιάζει μια νέα κοπέλα με πολλά χαρίσματα, η οποία απαρνείται όλα τα καλά που της τάξει ο πασάς του Νεγροπόντε, “τρικάταρα καράβια... “ και ό,τι άλλο τέλος πάντων είχε, προτιμώντας την ελευθερία της ζωής των κλεφτών. Και καταλήγει μετά από αυτές τις προσφορές-ερωτήσεις στην απάντηση “*Δεν ειν’ ένας πασάς, ειν’ ένας μαυρομάτης κλέφτης που την κατέκτησε, και που δεν έδωσε τίποτε για να την πάρει./ καθώς τον συντροφεύει μοναχά η φτώχεια./ Ένας Κλέφτης δεν διαθέτει παρά μόνο τον αέρα τ’ ουρανού, το νερό του πηγαδιού, ένα καλό ντουφέκι μαρουτοκαπνισμένο/, κι ύστερα, τη λευθεριά πάνω στο βουνό*”. Επιβεβαιώνεται έτσι, για άλλη μια φορά, η άμεση σχέση των ωδών αυτών του Ουγκώ με τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια. Τέλος, τον ίδιο χρόνο, συνθέτει το γνωστό σε όλους “Ελληνόπουλο” (*L’Enfant*), που συγκίνησε και συγκινεί πάντα το ελληνικό κοινό με την απάντηση του παιδιού στο ερώτημα του τι επιθυμεί: “*Ami, dit l’enfant grec, dit l’enfant aux yeux bleus, / je veux de la poudre et des balles*”. (“*Φίλε, είπε το ελληνόπουλο, είπε το παιδί με τα γαλάζια μάτια,/ Θέλω μαπαρούτι και βόλια*”. Και κατά την απόδοση του Κωστή Παλαμά (1885) “*Διαβάτη, μου κράζει το ελληνόπουλο με το γαλάζιο μάτι: Βόλια, μαπαρούτι θέλω, να !*”).

Alexandre-Marie Colin, "L' Enfant grec", 1829/1830.
Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη.

Ποικίλες υποθέσεις έχουν διατυπωθεί σχετικά με την πηγή της έμπνευσης του Ουγκώ για το *Ελληνόπουλο*: Με αρκετή χρονική απόσταση από την καταστροφή της Χίου, θεωρήθηκε άλλοτε ότι αρύεται την έμπνευσή του από ένα τραγούδι του Béganger, που τόγραψε στη φυλακή το 1822 και αρχίζει με τον στίχο: Un jeune Grec sourit à des tombeaux (Ένας νέος Έλληνας χαμογελά σε τάφους). Άλλοτε πάλι αποδόθηκε στην απάντηση που έδωσαν όσοι Έλληνες έφτασαν στη Ρωσία το 1791 και ρωτήθηκαν από την αυτοκράτειρα Αικατερίνη Β΄ για

τις συμφορές της Ελλάδας. Ένα πιο πρόσφατο γεγονός που είχε μόλις δημοσιευθεί το 1828 στο περιοδικό της Εταιρείας της Χριστιανικής Ηθικής του Παρισιού *Journal de la Société de la Morale Chrétienne* (τ. VIII (1828), τχ. 45), γεννά επίσης ορισμένα ερωτηματικά. Η Εταιρεία που φρόντιζε εκείνη την εποχή να αποκαταστήσει επαγγελματικά νέους Έλληνες ορφανούς, είχε μόλις επιλέξει για ένα από αυτά τα παιδιά που είχε δει τους γονείς του να σκοτώνονται από τους Μουσουλμάνους, το επάγγελμα του κατασκευαστή όπλων. Πρόθεσή τους ήταν να ικανοποιήσουν την πολεμική του διάθεση και να τον διαμορφώσουν σε υπερασπιστή της ελευθερίας. Ήταν τότε αυτό κοινή πρακτική; Είχαν άραγε διαβάσει το ποίημα του Hugo ή μήπως ο ποιητής εμπνεύσθηκε από τη σχετική πληροφορία; Θα χρειαζόταν εδώ μια λεπτομερειακή εξέταση των τεκμηρίων και των ημερομηνιών για να προβεί κανείς σε κάποιον

τέτοιο συσχετισμό. Πάντως, στον 19ο αιώνα η λογοτεχνία και η τέχνη ασχολήθηκε έντονα με το θέμα “παιδί”. Ειδικότερα, ωστόσο, τα ορφανά του ελληνικού αγώνα, αποτέλεσαν αντικείμενο ιδιαίτερης μέριμνας των φιλανθρωπικών σωματείων της Δυτικής Ευρώπης και των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής. Πολλοί είναι εκείνοι που συγκινήθηκαν από τη δυστυχία τους και έσπευσαν να φροντίσουν για την περίθαλψη και εκπαίδευσή τους. Η παρουσία μάλιστα των παιδιών αυτών, λόγου χάρη των ορφανών της Χίου, του Μάρκου Μπότσαρη ή των γιων του Κανάρη και του Μιαούλη, καθώς και πολλών άλλων, προκάλεσαν ένα πρόσθετο έναυσμα φιλελληνικού ενδιαφέροντος και αντίστοιχων θερμών εκδηλώσεων.

Ας περάσουμε τώρα στην επόμενη φάση του *ουγκικού* ενδιαφέροντος για την Ελλάδα. Αν, όπως ήδη αναφέραμε, “ο Ουγκώ μπήκε από τους τελευταίους στη χορωδία” των λογοτεχνών φιλελλήνων, θα πρέπει να προσθέσουμε αμέσως ότι η θετική του συμβολή υπήρξε η πιο μακροχρόνια. Δεν συντονίστηκε με την κριτική στάση απέναντι στους Έλληνες που ακολούθησε τη φιλελληνική έξαρση. Δεν φαίνεται να εξιδανίκευσε έναν ολόκληρο λαό, παρομοιάζοντάς τον με τους αρχαίους προγόνους του, γι’ αυτό και δεν μοιάζει να απογοητεύτηκε, όπως οι άλλοι. Δέχθηκε τους σύγχρονους “ήρωες” σύμφωνα με τα συγκεκριμένα κατορθώματά τους· δεν είχε απαιτήσεις, είχε κατανόηση, είχε θαυμασμό. Ας πούμε ότι είχε όραμα. Και τούτο, ίσως με διακυμάνσεις, κράτησε μιαν ολόκληρη ζωή. Άλλωστε ο Ουγκώ, από το 1830 και ακόμα περισσότερο από το 1840 διακρίνεται για την κλίση του προς τα δημοκρατικά και ανθρωπιστικά ιδεώδη, για το μίσος του προς την πολιτική και θρησκευτική τυραννία και τη βαθιά του πίστη στην φιλόρθωπη αδελφοσύνη (*fraternité humaine*).

Πράγματι, το ενδιαφέρον του ποιητή για τα ελληνικά προβλήματα δεν σταμάτησε με την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους. Η καινούργια Ελλάδα που αναδύθηκε διατηρήθηκε πάντοτε στη μνήμη του. Οι αναφορές του σ’ αυτήν έρχονται και επανέρχονται στα κείμενά του, στις ποιητικές συνθέσεις, στους λόγους, στις επιστολές του. Ήδη από τον Αύγουστο του 1823, όταν το γενικότερο φιλελληνικό ενδιαφέρον στη Γαλλία

παρουσιάζει μια κάμψη – τα γεγονότα στην Ισπανία επισύρουν τότε τη μεγαλύτερη προσοχή– σε μια ωδή προς τον πατέρα του (*À mon père*) ο Ουγκώ θα μνημονεύσει τη δούλη Ελλάδα (*Κι' όμως παραδομένη στους τυράννους που τους προκαλεί / Η Ελλάδα δείχνει στους χριστιανούς βασιλιάδες το σταυρό της σκλαβιάς της!*) και στη συνέχεια με ενθουσιασμό στρατιωτικό, θα την προασπίσει με το σπαθί στο χέρι, μηνύοντας, όπως γράφει, *στους γιους της επαναστατημένης Σπάρτης πως/Αν ένας Γάλλος δεν μπόρεσε να δώσει έναν Τυρταίο στους Έλληνες, / Τους έδωσε έναν Λεωνίδα*. “Η γνωριμία του Ουγκώ με το νεοελληνισμό, τον καιρό του Αγώνα έγινε πια ‘κτήμα ες αεί’ στην υποσυνείδητή του έμπνευση” θα σημειώσει ο Roger Milliech που ανίχνευσε εμπειριστατωμένα όλο του το έργο. Έμπνευση που δεν περιορίζεται μόνο στην υποστήριξη των αδυνάτων, εν προκειμένω των ελληνικών θέσεων στη διεθνή διπλωματία, αλλά απλώνεται πανευρωπαϊκά, παγκόσμια, δίνοντας ταυτόχρονα μεγάλη προβολή στους ελληνικούς ηρωισμούς. Στα 1832, βαθιά φορτισμένος ακόμα με τις μνήμες του ελληνικού αγώνα ο Ουγκώ θα αναφωνήσει: *Canaris ! Canaris ! nous t'avons oublié– “Κανάρη ! Κανάρη ! σε λησμονήσαμε! / Σε λησμονήσαμε. Η δόξα σου βυθίστηκε μέσα στη νύχτα. /... Για μια στιγμή μόνο φωνάξαμε: Ελλάδα ! Αθήνα ! / Σπάρτη ! Λεωνίδα ! Δημοσθένη ! / Κανάρη, ημίθεε, που ακτινοβολείς από δόξα ! / Έπειτα ήρθε το διάλειμμα... /* Και στα 1835 θα διερωτηθεί επίσης: *D' où vient que ma pensée encore revole à toi – Πώς γίνεται και η σκέψη μου ξαναπετά σε σένα / Ενδοξε Έλληνα, που άλλος κανείς δε σκέφτεται εξόν από μένα; / Πώς γίνεται και να, μόνος εγώ και μες στη μαύρη νύχτα / βαρύς και θλιμμένος, προσπαθώντας να ξαναχρυσώσω τη δόξα σου; / Τη δόξα αυτή που θα χρυσώσει παντοτινά, τοποθετώντας, ακόμα και μετά από είκοσι και από τριάντα χρόνια – Οι Άθλιοι κυκλοφόρησαν το 1862, τον ψαριανό ναυτικό, όπως και τον σουλιώτη οπλαρχηγό, τον Μάρκο Μπότσαρη, ισότιμα ανάμεσα στους γενναίους αγωνιστές που πάσχισαν για την ελευθερία και την πρόοδο, δίπλα στις ξεχωριστές μορφές του Μπάυρον που έπεσε στο Μεσολόγγι, του Washington, του πολωνού Kosciuzko, του Bolivar, του Garibaldi και άλλων.*

Δραστηριοποιημένος πολιτικά μετά τον θάνατο της κόρης του Λεοπολδίνης, βουλευτής το 1848, ο Ουγκώ εγκαταλείπει το Παρίσι το 1851 για μια περίπου εικοσαετία μετά την έμπρακτη αντίδρασή του στο πραξικόπημα του Ναπολέοντα Βοναπάρτη κατά του δημοκρατικού πολιτεύματος. Εξόριστος, ο “ένδοξος εξόριστος” (*illustre exilé* θα τον αποκαλέσει η γαλλόφωνη αθηναϊκή εφημερίδα *L' Indépendance Hellénique*), εγκατεστημένος σ’ ένα από τα αγγλο-νορμανδικά νησιά στη Μάγχη (*Guernesey*), πληθωρικός, μεγαλοφυής, δημοκρατικός, φιλειρηνιστής, πρωτοπόρος ευρωπαϊστής, που διακηρύσσει την κοινωνική δικαιοσύνη, την ένωση των λαών και –σύμφωνα με όσα έγραψαν πρόσφατα οι εφημερίδες ο άνθρωπος που πρότεινε την καθιέρωση του ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος– ο “μύθος” αυτός, η μυθική αυτή σχεδόν προσωπικότητα, θα κατασταθεί ο πνευματικός αρχηγός προς τον οποίο προστρέχουν όσοι χρειάζονται ενίσχυση στους εθνικούς και κοινωνικούς τους αγώνες. Η νέα Ελλάδα και πάλι θα βρεθεί μπροστά του: η Κρήτη θα του ζητήσει τη συμπαράστασή του στον απελευθερωτικό της αγώνα. Στα τέλη του 1866, οι φοιτητές του Πανεπιστημίου με ψήφισμά τους θέτουν την Κρήτη υπό την προστασία του, όπως θυμάται ο γάλλος φιλέλληνας λοχαγός Εδμόνδος Ντεμάζ που πήρε ενεργό μέρος στην Κρητική επανάσταση. Την ίδια ώρα επιστολές-εκκλήσεις των Κρητικών θα σταλούν προς ενημέρωση της διεθνούς κοινής γνώμης. Αποδέκτης τέτοιων εκκλήσεων, από τους Κρητικούς και από γαλλόγλωσσες ελληνικές εφημερίδες της Αθήνας, ήταν και ο Βίκτωρ Ουγκώ, που θα σπεύσει να ανταποκριθεί στα πιεστικά αιτήματα των επαναστατών. “Επιμένετε” θα γράψει στην απαντητική του προκήρυξη που τόσο ενθουσιασμό προξένησε. “Επιμένετε. Έστω και καταπνιγμένοι θα θριαμβεύσετε... Το δίκαιο δεν καταποντίζεται... Το κρητικό ζήτημα έχει πια τεθεί. Θα λυθεί και θα λυθεί όπως όλα τα ζητήματα αυτού του αιώνα, προς την κατεύθυνση της απολύτρωσης”. Αυτά και άλλα πολλά ενθαρρυντικά θα διασαλπίζει – εις μάτην – ο Ουγκώ, διαμεσολαβώντας και αργότερα, στα 1869, μετά από νέα έκκληση που έλαβε από την Προσωρινή κυβέρνηση της Κρήτης, στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, μιας και η δυτική διπλωματία στάθηκε αδιάφορη, αν όχι αρνητική στους αγώνες των Κρητών.

Απ' όλη αυτήν την παθητική ιστορία ας κρατήσουμε εδώ λίγες φράσεις από την απάντηση που έστειλαν οι Κρητικοί στον Ουγκώ στις 4 Ιανουαρίου 1867, συνταγμένη από τον επικεφαλής των κρητικών σωμάτων των τεσσάρων επαρχιών ταγματάρχη Ζυμβρακάκη σε συνεργασία με τον φλογερό φιλέλληνα Γουσταύο Φλουράνς: “Η επιστολή σου έφτασε, κι είναι πιο πολύτιμη για μας κι από τον καλύτερο στρατό, γιατί επιβεβαιώνει το δίκιο μας [...] Ποιητή είσαι φως. Σε εξορκίζουμε, φώτισε εκείνους που μας αγνοούν, εκείνους που οι σφετεριστές έχουν προδιαθέσει ενάντια στον ιερό μας αγώνα. Ποιητή, η ωραία μας γλώσσα το λέει, είσαι δημιουργός, δημιουργός των λαών, όπως οι αρχαίοι αοιδοί. Με τα υπέροχα τραγούδια σου στ' *Ανατολικά* έχεις κιόλας μοχθήσει για να δημιουργήσεις τον σύγχρονο ελληνικό λαό. Αποτελείωσε το έργο σου. Μας αποκαλείς νικητές. Θα νικήσουμε χάρη σε σένα”.

“Θα νικήσουμε χάρη σε σένα”. Θα έπρεπε να σταματήσω εδώ μ' αυτήν τη φράση που ίσως συνοψίζει συμβολικά το σημερινό μας θέμα. Αλλά διερωτώμαι, γνώριζαν πράγματι οι Κρητικοί τα *Ανατολίτικα ποιήματα* του Βίκτορος Ουγκώ στα 1867; Ας μου επιτραπεί να είμαι κάπως σκεπτική, αποδίδοντας στον Γουσταύο Φλουράνς αυτήν τη θερμή διατύπωση, όπως θα επαληθευθεί στα κατοπινά χρόνια από επιστολή του ίδιου. Στα 1867 δεν γνωρίζουμε να έχουν ακόμα μεταφραστεί τα λεγόμενα “φιλελληνικά” ποιήματα της συλλογής. Οι πρώτες ελληνικές αποδόσεις τους εμφανίζονται δειλά δειλά το 1880, αυξανόμενες από το 1885, χρονιά που έσβησε ο μεγάλος ποιητής. Μόλις το 1884 το “Ελληνόπουλο” και ο “Κανάρης” είχαν περιληφθεί στο εγκεκριμένο σχολικό εγχειρίδιο εκμάθησης της γαλλικής γλώσσας. Ωστόσο, όσο και καθυστερημένα να διαβάστηκαν στην Ελλάδα τα *Ανατολίτικα τραγούδια*, θα έσπευδα αμέσως να πω ότι για τους Έλληνες που θρήνησαν ειλικρινά τον θάνατό του – οι ποιητές με ποιήματα και επιγράμματα, ο τύπος με καθημερινές αναφορές και περιγραφές της μεγαλειώδους κηδείας του, το κοινό με πλήθος συγκινητικών εκδηλώσεων – ο Βίκτωρ Ουγκώ που αγαπήθηκε για τα μυθιστορήματα και τα θεατρικά του έργα, για την σθεναρή πολιτική του στάση, για την ελευθεροφροσύνη του, τα δημοκρατικά και ανθρωπιστικά του ιδε-

ώδη, την κοινωνική του ευαισθησία, θρηνήθηκε ουσιαστικά ως ο φιλέλληνας ποιητής των *Ανατολικών*. Χαρακτηριστική στην κατεύθυνση αυτή είναι η προκήρυξη διαγωνισμού για τη μετάφραση του ποιήματος “A Canaris” από τη συλλογή *Chants du crépuscule*, που δημοσίευσε αμέσως μια αθηναϊκή εφημερίδα.

Ως έναν “εκ των ενεργετών της Ελλάδος” θα ονοματίσει έναν δρόμο το 1884 το δημοτικό συμβούλιο των Αθηναίων, για να θυμηθούμε πάλι τις ονοματοθεσίες. “Στον Ποιητή των Orientales” θα αφιερώσουν την 1η Ιουνίου 1885 οι έλληνες φοιτητές του Παρισιού ένα στεφάνι από λευκές καμέλιες στολισμένο με γαλάζια κορδέλα. Την ίδια χρονιά ο Παλαμάς “τολμά” να μεταφράσει το “Ελληνόπουλο”. Και ο Ψυχάρης στο *Ταξίδι* του, τρία χρόνια αργότερα, θα θυμηθεί την τρομαχτική νύχτα που “είχε πεθάνει ο μεγάλος ο γέρος Βιχτώρ Ουγκώ, ο γενναίος φίλος της Ελλάδας. Όσο ζούσε”, γράφει, “πήγαινα σπίτι του συχνά και τον έβλεπα. Ένα βράδυ, με τη βαριά φωνή του – σα να μιλούσε μνήμα – μ’ είπε δυο του στίχους για την Ελλάδα”· και αλλού, απευθυνόμενος στον ίδιο τον ποιητή σχετικά με το γλωσσικό θέμα θα σημειώσει: “Πρόστυχη γλώσσα μπορεί νάχη μόνο μια πρόστυχη ψυχή κ’ οι ψυχές μας είναι γενναίες, και τα χέρια μας σηκώσαν τουφέκι και διώξαμε τους Τούρκους και μάς έπαλες στα νειάτα σου και συ”. Πολλά ήταν επίσης τα ελληνικά μηνύματα που θα συνοδεύσουν τον Βίκτορα Ουγκώ στον τάφο: του γιού Κανάρη που βρέθηκε στο Παρίσι στα χρόνια ‘30, των αντιπροσώπων της αλύτρωτης Κρήτης, του βασιλιά Γεωργίου Α΄ και του Θεόδωρου Δηληγιάννη που του αποδίδει εξέχουσα θέση ανάμεσα στους φιλέλληνες: “Αλλ’ αν με τον γαλλικό λαόν ολόκληρον, σύμπας ο πεπολιτισμένος κόσμος θρηνή τον Βίκτορα Ουγκώ, ο ελληνικός λαός θρηνεί εν ταυτώ τον αρχαιότατον, τον γενναιοφρονέστατον, τον σταθερώτατον των φιλελλήνων”. Αυτό το μήνυμα ασφαλώς εκφράζει τη συλλογική μνήμη της στιγμής.

Όμως, θα πρέπει να προστεθεί ότι ο απόηχος των *Ανατολικών* δεν σταμάτησε εκεί για το ελληνικό κοινό. Συνεχίστηκε σε άλλα περιβάλλοντα του ελληνισμού. Το 1921 ο κωνσταντινουπολίτης Κ. Αθ. Κωνστα-

ντινίδης-Ξενάκης θα δημοσιεύσει μετάφραση ποιημάτων από τα *Ανατολικά*, μετάφραση που χρησιμοποιήθηκε και από τον Παλαμά το 1927 και από τους εκδότες του περιοδικού *Νέα Εστία* όταν θέλησαν, το 1952, να τιμήσουν τη μνήμη του Ουγκώ για τα 150 χρόνια από τη γέννησή του. Στον πρόλόγο του ο Κωνσταντινίδης-Ξενάκης θα προσφέρει μια ακόμα μαρτυρία για την απήχηση των ουγκικών ποιημάτων στους Έλληνες αναγνώστες του: “Μικρός”, γράφει στον πρόλογο της έκδοσης, “διάβαζα κρυφά, από τον φόβο της τυραννίας, τα *Orientales* του αετού με το μεγαλόπρεπο κι άτακτο πέταγμα Βίκτορος Ουγκώ. Τα ποιήματα αυτά συγκινούσαν βαθειά την πληγωμένη από τη σκλαβιά ψυχή μου και μού φερναν δάκρυα στα μάτια· από το έργο αυτό καταλαβαίνεις την άδολη, τη δυνατή, την απέραντη αγάπη και το μεγάλο θαυμασμό που είχε ο ευγενής ποιητής για την ηρωική και άτυχη Ελλάδα μας του 1821...”.

Έτσι, κλείνοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι στο φανταστικό των Ελλήνων, στη συλλογική τους μνήμη, ο Ουγκώ ακολούθησε τρεις δρόμους εισόδου, ας τους χαρακτηρίσουμε παράλληλους, αφού διατάζουμε να τους ιεραρχήσουμε: του καταξιωμένου ρομαντικού συγγραφέα, του στρατευμένου πολιτικού και του φιλέλληνα ποιητή. Ωστόσο, σε τελευταία ανάλυση, είναι φανερό ότι η όλη δράση του –λογοτεχνική και πολιτική– τιμήθηκε στο όνομα της νεανικής του “φιλελληνικής” λεγόμενης ποίησης, *Τα Ανατολικά*, που δεν είχαν καν γίνει ευρύτερα γνωστά στους Έλληνες στην εποχή της κυκλοφορίας τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Κ. Παλαμάς, (μτφρ.) Το Ελληνόπουλο (Εκ των του Βίκτωρος Ουγκώ), *Εστία*, 19 (Ιαν.-Ιούν. 1885), σ. 210.
- Κ. Παλαμάς, “Ο Βίκτωρ Ουγκώ και η Ελλάς”, *Πεξοί δρόμοι Β΄*, βλ. τώρα *Απαντα*, τ. 10.

Roger Millieux, “Ο Βίκτωρ Ουγκώ πιστός φίλος της Ελλάδας”, στον τόμο *Ελληνο-γαλλικά*. Πρώτο τετράδιο, Αθήνα 1953. Collection de l’ Institut Français d’ Athènes, αρ. 27, σ. 31-80.

Paul Van Tieghem, *Le romantisme dans la littérature européenne*, Παρίσι, Albin Michel, 1969.

Δ. Παντελοδήμος, “Ο φιλελληνισμός του Βίκτορος Ουγκώ κατά τον αγώνα του 1821”, *Ηπειρωτική Εστία*, έτ. ΙΘ’ (Μάιος-Ιούνιος 1970), τχ. 217-218, σ. 258-266.

Κ. Θ. Δημαράς, *Ελληνικός Ρομαντισμός*, Αθήνα, Ερμής, 1982.

Ιωάννα Κωνσταντουλάκη-Χάντζου, “Τα Ανατολίτικα ποιήματα του Βίκτορος Ουγκώ και το δημοτικό μας τραγούδι”, *Διαβάζω*, αρ. 111 (30 Ιαν. 1985), σ. 32-36.

Άννα Ταμπάκη, “L’impact de l’œuvre et de la pensée de Victor Hugo en Grèce”, *Folia Neohellenica*, τ. VII (1985-1986), σ. 73-77.

Λεωνίδας Καλλιβρετάκης, *Η ζωή και ο θάνατος του Γουσταύου Φλουράνς*, Αθήνα 1998 (Διδ. Διατριβή: *Gustave Flourens (1838-1871) et la Grèce* Παρίσι, 1983, 2 τ.).

Δέσποινα Προβατά, *Victor Hugo en Grèce (1842-1902)*, Διδ. διατριβή, 1994.

Δέσποινα Προβατά, “Το έργο του Victor Hugo στην Ελλάδα, 1842-1902”, *Επετηρίς Ιδρύματος Νεοελληνικών Σπουδών*, τ. 9 (1995-1996), σ. 91-104.

Η Ελληνική Επανάσταση. Ο Ντελακρουά και οι Γάλλοι ζωγράφοι, 1815-1848. (Κατάλογος έκθεσης στην Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου, Αθήνα, 12 Φεβρουαρίου - 25 Απριλίου 1997. Επιστημονική επιμέλεια: Φανή-Μαρία Τσιγκάκου).

Αφροδίτη Αθανασοπούλου, “Ο απόηχος του Κρητικού αγώνα στην ποίηση των Ελλήνων ρομαντικών”, στον τόμο *Ο ρομαντισμός στην Ελλάδα*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 2001.

Ριζοσπαστικοποίηση μέσω (και) του φιλελληνισμού: Η περίπτωση του Βίκτορος Ουγκώ

Λεωνίδας Φ. Καλλιβρετάκης

Δ/ντής Ερευνών - ΚΝΕ/ΕΙΕ

“Πολίτες, αναλογίστε το μέλλον; Οι δρόμοι των πολιτειών πλημμυρισμένοι φως, πράσινα κλαδιά στα κατώφλια, τα έθνη αδερφωμένα, οι άνθρωποι δίκαιοι, οι γερόντοι να ευλογούν τα παιδιά, το παρελθόν αγαπημένο με το παρόν, οι διανοούμενοι με απόλυτη ελευθερία, οι πιστοί με απόλυτη ισοτιμία, θρησκεία ο ουρανός, λειτουργός άμεσος ο Θεός, η ανθρώπινη συνείδηση Άγιο Βήμα, πουθενά μίσση, αδερφότητα του εργαστηριού με το πανεπιστήμιο, η κοινοποίηση μόνη τιμωρία κι’ αμοιβή, εργασία για όλους, δικαιοσύνη για όλους, ειρήνη για όλους, όχι πια αιματοχυσίες, όχι πια πόλεμοι, οι μητέρες ευτυχισμένες! Να δαμάσουμε την ύλη, αυτό είναι το πρώτο βήμα. Να πραγματοποιήσουμε το ιδανικό, αυτό είναι το δεύτερο βήμα. Σκεφτήτε τι έχει πετύχει ως τώρα η πρόοδος. Άλλοτε, οι πρώτες ανθρώπινες φυλές έβλεπαν με τρόμο να περνάει μπρος στα μάτια τους η ύδρα που ξεφυσούσε στα νερά, ο δράκοντας που ξερονούσε φωτιά, ο γρύπας που ήταν στοιχειό του αέρα και που πετούσε με φτερά αητού και με νύχια τίγρης, θηρία τρομαχτικά που εξουσίαζαν τον άνθρωπο. Ο άνθρωπος όμως έστησε τις παγίδες του, τις ιερές παγίδες της γνώσης, και κατάφερε να πιάσει τα τέρατα σ’ αυτές. Δαμάσαμε την ύδρα, και λέγεται ατμόπλοιο. Δαμάσαμε το δράκοντα, και λέγεται ατμομηχανή. Κοντεύουμε να δαμάσουμε τον γρύπα, τον κρατούμε στα χέρια μας πιά, και ονομάζεται αερόσφαιρα. Την ημέρα που θ’ αποτελειώσει αυτό το προμηθεϊκό έργο και που ο άνθρωπος θάχει ζέψει οριστικά στη θέλησή του την τριπλή Χίμαιρα των αρχαίων, την ύδρα, τον

δράκοντα και τον γρύπα, θα είναι πια κυρίαρχος του νερού, της φωτιάς και του αέρα και θα γίνει για την υπόλοιπη ζωντανή πλάση ό,τι ήταν άλλοτε οι αρχαίοι θεοί γι' αυτόν. Θάρρος κι' εμπρός! Πού τραβάμε, πολίτες; Στην επιστήμη που θάχει γίνει κυβέρνηση, στη δύναμη των πραγμάτων που θάχει γίνει δημόσια δύναμη, στο φυσικό νόμο που θάχει μέσα του την κύρωση και την καταδίκη και που θα εφαρμόζεται με την γνωστοποίηση, σε μια ανατολή της αλήθειας αντίστοιχη με την ανατολή της ημέρας. Βαδίζουμε προς την ένωση των λαών. Βαδίζουμε προς την ενότητα του ανθρώπου. Όχι πλασματικές καταστάσεις, ούτε παράσιτα πια. Η πραγματικότητα κυβερνημένη απ' την αλήθεια, να ποιά είναι η επιδίωξη. Ο πολιτισμός θα συνενδριάζει στην κορυφή της Ευρώπης και αργότερα στο κέντρο των ηπειρών, σ' ένα μεγάλο κοινοβούλιο διαφωτισμένων. Κάτι παρόμοιο έχει γίνει κιόλας. Οι αμφικτυονίες έκαναν δυό συνέδρια το χρόνο, το ένα στους Δελφούς, χώρο των θεών, το άλλο στις Θερμοπύλες, χώρο των ηρώων. Η Ευρώπη θ' αποκτήσει τις αμφικτυονίες της. Η οικουμένη θ' αποκτήσει τις αμφικτυονίες της. Η Γαλλία φέρει μέσα στα σπλάχνα της τούτο το υπέροχο μέλλον. Είναι, αυτό, η εγκυμοσύνη του δεκάτου ένατου αιώνα. Ό,τι πρωτάρχισε η Ελλάδα, αξίζει να το συμπληρώσει η Γαλλία. Άκου με εσύ, Φεγύ, ατρόμητε εργάτη, άνθρωπε του λαού, άνθρωπε των λαών. Σε προσκυνώ. Ναι, εσύ βλέπεις καθαρά τους μελλούμενους καιρούς. Ναι, έχει δίκιο εσύ. Δεν είχες ούτε πατέρα ούτε μητέρα, Φεγύ. Και υιοθέτησες για μητέρα σου την ανθρωπότητα και για πατέρα σου το δίκιο. Πρόκειται να πεθάνεις εδώ, δηλαδή να θριαμβεύσεις. Ό,τι και να γίνει σήμερα, πολίτες, είτε ηττηθούμε είτε νικήσουμε, πάντως θα κάνουμε μια επανάσταση. Όπως οι πυρκαγιές φωτίζουν όλη την πόλη, το ίδιο κι' οι επαναστάσεις φωτίζουν όλο το ανθρώπινο γένος. Και τι επανάσταση θα κάνουμε; Θα σας το πω αμέσως, την επανάσταση του Αληθινού. Από πολιτική άποψη, δεν υπάρχει παρά μόνο μια αρχή: η κυριαρχία του ανθρώπου στον εαυτό του. Αυτή η κυριαρχία του εγώ απάνω στο εγώ λέγεται Ελευθερία. Εκεί όπου συνενώνονται δυό ή περισσότερες απ' αυτές τις κυριαρχίες, αρχίζει το Κράτος. Αλλά σ' αυτήν τη συνέ-

νωση δεν υπάρχει καμιά αυτοπαραίτηση. Κάθε κυριαρχία παραχωρεί μόνο ένα ποσοστό της για να σχηματιστεί το κοινό δίκαιο. Αυτό το ποσοστό είναι το ίδιο για όλους. Αυτή η ισόβαθμη παραχώρηση που κάνει ο καθένας σε όλους, λέγεται Ισότητα. Το κοινό δίκαιο δεν είναι τίποτε άλλο παρά η προστασία όλων που αντανακλά στο δίκαιο του καθενός. Αυτή η προστασία του καθενός απ' όλους ονομάζεται Αδελφότητα. Το σημείο τομής όπου εφάπτονται όλες αυτές οι κυριαρχίες, λέγεται Κοινωνία. Εφόσον αυτή η τομή είναι συνάφεια, το σημείο τούτο είναι κόμβος. Απ' αυτού προέρχεται ο λεγόμενος κοινωνικός δεσμός. Μερικοί το λεν κοινωνικό συμβόλαιο, πράγμα που είναι το ίδιο, εφόσον η λέξη συμβόλαιο συνάπτεται ετυμολογικά με την έννοια του δεσμού. Ας εξηγηθούμε τώρα για την ισότητα, γιατί αν η ελευθερία αποτελεί την κορυφή, η ισότητα αποτελεί τη βάση. Η Ισότητα, πολίτες, δεν είναι μια βλάστηση ισοπεδωμένη, μια κοινωνία από μεγάλα κοτσάνια χορταριού και από μικρές βελανιδιές, μια γειτνίαση συγκρουομένων αντιζηλιών. Είναι, από νομική άποψη όλες οι ικανότητες να έχουν το ίδιο άνοιγμα, από πολιτική άποψη όλοι οι ψήφοι να έχουν το ίδιο βάρος, από θρησκευτική άποψη όλες οι συνειδήσεις να έχουν το ίδιο δικαίωμα. Η Ισότητα έχει ένα όργανο: τη δωρεάν και υποχρεωτική εκπαίδευση. Το δικαίωμα του αλφαβήτου, από κει πρέπει ν' αρχίσουμε. Η στοιχειώδης εκπαίδευση επιβαλλόμενη σ' όλους, η μέση εκπαίδευση προσφερόμενη σ' όλους, αυτός είναι ο κανόνας. Απ' το τέλειο σχολείο βγαίνει η ισόνομη κοινωνία. Ναί, μόρφωση! Φως, φως! Όλα προέρχονται απ' το φως και σ' αυτό επιστρέφουν. Πολίτες, ο δέκατος ένατος αιώνας είναι μεγάλος, αλλά ο εικοστός θάνατο ευτυχισμένος. Τίποτε δε θα μοιάζει τότε με την παλιά ιστορία. Δε θάχουν πια να φοβηθούν, όπως σήμερα, μια εκστρατεία, μια εισβολή, έναν σφετερισμό, έναν ένοπλο ανταγωνισμό εθνών, μια διακοπή πολιτισμού που να εξαρτάται από ένα γάμο βασιλιάδων, μια γέννηση στις κληρονομικές δεσποτείες, ένα μοίρασμα εθνών με συνέδριο, έναν διαμελισμό έπειτ' από πτώση μιας δυναστείας, μια διαμάχη θρησκειών που να σμίγουν αντιμέτωπες, σα δυό τράγοι μες απ' τα σκοτεινά, πάνω στη γέφυρα του απείρου. Δε θάχουν πια να φοβηθούν

την πείνα, την εκμετάλλευση, την πορνεία από απόγνωση, την ανέχεια από ανεργία, ούτε τη λαιμητόμο, ούτε το σπαθί, ούτε τις μάχες, ούτε τις ληστείες της τύχης μέσα στο δάσος των ιστορικών συμβάντων. Θα μπορούσαμε σχεδόν να πούμε: δε θα υπάρχουν τέτοια συμβάντα. Θάνατοι ευτυχισμένοι. Το ανθρώπινο γένος θα εκπληρώνει την αποστολή του όπως η γήινη σφαίρα διανύει την τροχιά της. Θ' αποκατασταθεί αρμονία μεταξύ της ψυχής και του πλανήτη. Η ψυχή θα κινείται γύρω απ' την αλήθεια όπως ο πλανήτης γύρω από το φως. Φίλοι μου, η ώρα που περνούμε και που σας μιλάω, είναι μια ώρα ζοφερή. Αλλά αυτό είναι το τρομερό τίμημα του μέλλοντος. Μια επανάσταση είναι ένας δασμός. Ω, το ανθρώπινο γένος θ' απελευθερωθεί, θ' ανυψωθεί, θα παρηγορηθεί! Το εγγυώμαστε εμείς σε τούτο το οδόφραγμα. Από που θ' αντηχήσει η κραυγή της αγάπης, αν όχι από το ύψος της θυσίας; Αδέρφια μου, εδώ είναι το ενωτικό σημείο εκείνων που έχουν φρονήματα κι εκείνων που υποφέρουν. Αυτό το οδόφραγμα δεν είναι καμωμένο ούτε με πέτρες, ούτε με καθρόνια ούτε με σιδερικά. Είναι καμωμένο από δυό συσσωρεύσεις, τη συσσώρευση των ιδεών και τη συσσώρευση των πόνων. Η δυστυχία ανταμώνει εδώ με το ιδανικό. Η μέρα αγκαλιάζει τη νύχτα και της λέει: "Θα πεθάνω μαζί σου και θ' αναστηθείς μαζί μου". Από τη σύσφιξη όλων των θλίψεων αναπηδά η πίστη. Τα βάσανα προσκομίζουν εδώ την αγωνία τους και οι ιδέες την αθανασία τους. Αυτή η αγωνία κι αυτή η αθανασία θα σμίξουν και θα συνθέσουν τον θάνατό μας. Αδέρφια, όποιος πεθαίνει εδώ, πεθαίνει μες στην ακτινοβολία του μέλλοντος. Θα μπορούμε σ' έναν τάφο φωτόλουστον από αυγή".

Άθλιοι, Μέρος 5^ο, Βιβλίο Α', Κεφάλαιο 5^ο, επιγραφόμενο
 "Τι ορίζοντα βλέπει κανείς ψηλά απ' το οδόφραγμα"

Είναι περιττό ίσως να σας πω τι συγκίνηση μου προκάλεσαν οι σελίδες αυτές όταν πρωτόπεσαν στα χέρια μου, δεκατεσσάρων χρονών παιδί, τον Οκτώβριο του 1967, μέσα από την συγκλονιστική αυτή μετάφραση του Γιώργου Κοτζιούλα, που τότε ούτε καν ήξερα ποιος είναι, και

τι συνέπειες είχαν στην ψυχή μου και στην περαιτέρω πορεία μου, τα επόμενα τουλάχιστον δέκα χρόνια της ζωής μου.

Και είναι εξίσου περιττό ίσως, να σας περιγράψω την απογοήτευσή μου, όταν ερχόμενος αργότερα σε επαφή με το υπόλοιπο έργο του Hugo, διαπίστωσα ότι ο ρομαντικός ήρωας της εφηβικής μου φαντασίας, στα πρώτα χρόνια της καριέρας του υπήρξε ένας ορκισμένος εχθρός της Γαλλικής επανάστασης και φανατικός βασιλόφρων. Το σοκ ήρθε όταν, ανακαλύπτοντας ένα ποίημα με τον πολλά υποσχόμενο τίτλο “Ο ποιητής μέσα στις επαναστάσεις” (“Le poète dans les révolutions”), γραμμένο μάλιστα σε μια συμβολική για έναν Έλληνα ημερομηνία, το Μάρτιο του 1821, διαπίστωσα διαβάζοντάς το ότι, αυτό που εννοούσε ο δεκαεννιάχρονος τότε Ουγκώ, ήταν ότι ο ποιητής είχε χρέος να καταγγέλλει τις επαναστάσεις, “αυτούς τους εγκληματικούς καιρούς της φρίκης”, όπως λέει χαρακτηριστικά σε ένα στίχο, και χωρίς δισταγμό “να ορμά καταμεσής στο παράφορο πλήθος, οπλισμένος με τη λύρα του, σαν τον Ορφέα στη μέση της κόλασης”.

Την εποχή εκείνη με απασχόλησε κάπως αυτή η υπόθεση και θέλησα να αναζητήσω τα ορόσημα της διαδρομής που ακολούθησε η πολιτική συνείδηση του Ουγκώ. Κάποιες ιδέες γύρω από αυτό το ζήτημα διατυπώθηκαν υπαινικτικά στο κείμενο της *maîtrise* μου,¹ στα 1978, έκτοτε όμως άλλες έγνοιες πήραν το πάνω χέρι, προσδιορίζοντας τα επιστημονικά μου ενδιαφέροντα, και το ζήτημα λησμονήθηκε.

Η φετινή επέτειος των 200 χρόνων από τη γέννηση του ποιητή και η πρωτοβουλία του ιδρύματός μας να οργανώσει αυτές τις εκδηλώσεις, επικαιροποίησε και πάλι το ζήτημα μέσα μου. Όταν λοιπόν κλήθηκα να προσδιορίσω το θέμα της ομιλίας μου, έστησα μια παγίδα στον εαυτό μου: Δίνοντας ένα τίτλο που περιλάμβανε μια θέση: “*Ριζοσπαστικοποίηση μέσω του φιλελληνισμού*”, αυτοδεσμεύτηκα κι έτσι βρέθηκα υπο-

1. L.F.Kallivretakis, *Victor Hugo et l'insurrection crétoise de 1866-1869*, Mémoire de Maîtrise, Université de Paris-Sorbonne (Paris IV), Παρίσι 1978.

χρεωμένος, στο σύντομο διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ της εκτύπωσης του προγράμματος και της ομιλίας, να συγκεντρώσω τα στοιχεία εκείνα που θα μου επέτρεπαν να τεκμηριώσω, ή πάντως να υποστηρίξω με κάποια ισχυρά επιχειρήματα, αυτό που ο τίτλος υπόσχεται. Σε τι βαθμό υπήρξε επιτυχής αυτή η απόπειρα, θα το δούμε μαζί στη συνέχεια.

Στην αναζήτηση αυτή εμπλέκονται πολλές παράμετροι, πολλά πεδία της επιστήμης, που για το καθένα από αυτά υπάρχουν ειδικοί μελετητές. Ζητήματα όπως η φύση και η εξέλιξη του ρομαντικού κινήματος, η πολιτική και πνευματική ιστορία της Γαλλίας του πρώτου μισού του 19ου αιώνα, το φαινόμενο του φιλελληνισμού, η γαλλική φιλολογία, αλλά ακόμη και η ψυχανάλυση ως ερμηνευτικό εργαλείο, αποτελούν πεδία με τα οποία θα διασταυρωθούμε στην πορεία, συχνά τσαλαβουτώντας άτεχνα, καθώς δεν αποτελούν περιοχές που ελέγχονται επιστημονικά από τον υποφαινόμενο, στο βαθμό που θα ήταν επιθυμητό. Θα προσπαθήσω αυτό να γίνει προσεκτικά, με τις λιγότερες κατά το δυνατόν απώλειες, και μόνο στο βαθμό που χρειάζεται για την προσέγγιση του θέματός μας.

ΡΟΜΑΝΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΤΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Έχει ειπωθεί, με αρκετά γλαφυρό τρόπο νομίζω, ότι η λέξη “ρομαντικός” κατέληξε να σημαίνει κατά καιρούς τόσα πολλά πράγματα ώστε, ο όρος αυτός καθεαυτόν, να μη σημαίνει πλέον τίποτα απολύτως (A.O. Lovejoy). Στη κλασική του μελέτη *The Decline and Fall of the Romantic Ideal* (1948), ο F.L.Lucas αποδελτίωσε 11,396, διαφορετικούς μεταξύ τους, ορισμούς του ρομαντισμού. Μακριά από μας λοιπόν το εγχείρημα να εμπλακούμε σε μια συζήτηση περί της φύσης του φαινομένου.

Αποτελεί πάντως κοινά αποδεκτή διαπίστωση, ότι ο Ρομαντισμός ως κίνημα, βρίσκεται στον αντίποδα του κλασικισμού και του Διαφωτισμού. Το αν αυτό σημαίνει κατ’ ανάγκη ότι και οι πολιτικές του αντιλήψεις, στην αρχή τουλάχιστον, ήταν συντηρητικές, αριστοκρατικές, ή ότι πάντως κινούνταν στον αντίποδα των επαναστατικών ιδεών, όπως αυτές τροφοδοτήθηκαν από το Διαφωτισμό και εκφράστηκαν από τη Γαλ-

λική επανάσταση, είναι λιγότερο προφανές και αποτελεί ζήτημα επί του οποίου έχουν εκφραστεί κατά καιρούς ριζικά αντίθετες απόψεις.

Το ότι οι διαφορές αρχών μεταξύ των δύο αυτών πνευματικών και καλλιτεχνικών κινημάτων συνεπάγονται και διαφορετικές προσεγγίσεις στα επιμέρους πολιτικά ζητήματα, είναι πάντως κάτι που δύσκολα μπορεί κάποιος να αρνηθεί.

Ένα από τα σημεία αυτά, λόγου χάριν, είναι το εθνικό ζήτημα. Πράγματι ο Διαφωτισμός, υπερτονίζοντας το ρόλο της Λογικής ως σταθεροποιητικού και κανονιστικού παράγοντα στην κοινωνική ζωή, και θέτοντας παγκοσμίως αποδεκτά κριτήρια αξιολόγησης της Τέχνης, είχε μια πλευρά έντονα κοσμοπολίτικη. Αντίθετα, ο Ρομαντισμός εδράζεται περισσότερο στη διαφορετικότητα παρά στην ομοιογένεια.

Εκεί που οι Διαφωτιστές αντιμετώπιζαν την ανθρωπότητα ως ένα κατά βάση συνεκτικό όλον, ανεξάρτητα από την εποχή και την γεωγραφική προέλευση, οι ρομαντικοί αντιπαράθετον τη μοναδικότητα της υποκειμενικής έκφρασης, ένα σημαντικό παράγοντα της οποίας αποτελούν τα επιμέρους εθνικά χαρακτηριστικά. Αυτό ας το συγκρατήσουμε, γιατί είναι ένα από τα κλειδιά ερμηνείας του ρόλου του Ρομαντισμού, ως υποστηρικτή των εθνοκαπελευθερωτικών κινημάτων. Ο Ελληνισμός είχε βέβαια, σε αντίθεση με άλλα εθνικά κινήματα, διπλό πλεονέκτημα, γιατί συγκέντρωνε και των κλασικιστών την εύνοια, καθώς η ομοιογένεια και η παγκοσμιότητα που πρόσβεναν οι τελευταίοι, είχε τις αξίες της Ελληνικής αρχαιότητας ως ιδανικό πρότυπο.

Η ίδια η εμφάνιση του Ρομαντισμού, ο τόπος και ο χρόνος, έχουν επίσης αποτελέσει αντικείμενο έντονης διαμάχης, όπως είναι άλλωστε φυσικό σε πνευματικά φαινόμενα που εκ των υστέρων προσδιορίστηκαν ως ενιαία, και επιχειρήθηκε να ταξινομηθούν αναδρομικά.

Στη Γερμανία όπου, σύμφωνα με ορισμένους μελετητές εντοπίζονται τα πρώτα του δείγματα (Fichte, Schleiermacher, Novalis, Görres, Tieck, Wackenröder, Adam Müller, οι αδελφοί Schlegel, Heine, Goethe κ.ά.), προχώρησε πολύ πέραν των απλών αισθητικών και λογοτεχνι-

κών αναζητήσεων και δομήθηκε ως ένα συνολικότερο σύστημα αξιών και ανάλυσης των φαινομένων, σχεδόν θάλεγε κανείς μετατράπηκε σε ολοκληρωμένη κοσμοθεωρία. Στη γερμανική περίπτωση, η πολιτική πλευρά του φαινομένου, καθώς αναπτύχθηκε σε ευθεία αντιπαράθεση με τη θύελλα των επαναστατικών και των ναπολεόντειων πολέμων, έλαβε μια έντονα αντιδημοκρατική και φιλομοναρχική χροιά. Πράγματι, αν ο χαρακτηρισμός της πρώτης κυρίως περιόδου του Ρομαντισμού ως αντεπαναστατικής έχει κάποια ορθότητα, αυτό ισχύει κυρίως στη Γερμανία (Gerhard Rempel).

Στην Αγγλία, που επίσης διεκδικεί την πατρότητα του φαινομένου (Richardson, Burns, Burke, Wordsworth, Coleridge, Byron, Shelley, Keats κ.ά.), η πολιτική πορεία των Ρομαντικών υπήρξε κάπως διαφορετική. Ενώ στις πρώτες φάσεις της Γαλλικής επανάστασης, οι Άγγλοι Ρομαντικοί, η αν θέλετε αυτοί που στη συνέχεια θα προσδιορίζονταν αναδρομικά ως Ρομαντικοί, φαίνεται να αντιμετωπίζουν ευνοϊκά την ανατροπή του παλαιού καθεστώτος, στη συνέχεια αποστασιοποιούνται από την Ιακωβίνικη και, ακόμη περισσότερο, από τη Ναπολεόντεια εκδοχή της. Πάντως, στην Αγγλία οι Ρομαντικοί υπήρξαν ένας ριζοσπαστικός παράγοντας σε διάφορους τομείς της κοινωνικής ζωής, αν και σχεδόν ποτέ δεν έφθασαν στο σημείο να αμφισβητήσουν το καθεστώς στο σύνολό του.

Όλοι οι μελετητές συμφωνούν ότι στη Γαλλία ο Ρομαντισμός παρουσιάστηκε αρκετά καθυστερημένα. Πολλές ερμηνείες έχουν προταθεί, μεταξύ των οποίων και το γεγονός ότι η Γαλλία υπήρξε το λίκνο του Διαφωτισμού και, άρα, είχε ισχυρότερες άμυνες απέναντι στο νέο ρεύμα. Αν και από την άλλη μεριά, Γάλλοι στοχαστές της περιόδου του Διαφωτισμού, όπως ο Diderot αλλά κυρίως ο Rousseau, έχουν θεωρηθεί εκ των υστέρων ως οι κατεξοχήν πρόδρομοι του Ρομαντισμού.

Σε κάθε περίπτωση, τα πρώτα δείγματα της επίδρασης του Ρομαντισμού στη Γαλλική πνευματική παραγωγή, εντοπίζονται από το 1800 και εξής, στα κείμενα της Madame de Staël (*De la Littérature*, 1800, *Corinne*, 1805, *De l'Allemagne*, 1810) και του Σατωβριάνδου (*René*,

1802) ενώ ως πρώτο ακραιφνώς Ρομαντικό έργο θεωρούνται από πολλούς οι *Méditations Poétiques* του Λαμαρτίνου, που κυκλοφόρησαν μόλις το 1820. Βλέπουμε εδώ ότι οι πρωταγωνιστές του νέου ρεύματος, όταν δεν προέρχονταν από την μερίδα των εμιγκρέδων αριστοκρατών (*émigrés*), ανήκαν πάντως στους κύκλους εκείνους που άσκησαν από ένα σημείο και έπειτα δριμυία αντιπολίτευση στο βοναπαρτικό δεσποτισμό. Πράγματι, όσο ζούσε τουλάχιστον, ο Ναπολέοντας δεν έτυχε της εύνοιας των σημαντικών ανθρώπων των γραμμάτων της εποχής του: “*J’ai pour moi la petite littérature et contre moi la grande*”, “έχω υπέρ μου τη μικρή λογοτεχνία και εναντίον μου την μεγάλη”, συνήθιζε να λέει κι ο ίδιος. Αυτή η αντιπολίτευση, ασχέτως των αρχικών της προθέσεων, κατέληξε συχνά στην πορεία, θέλοντας ή μη, να βρεθεί στο πλευρό των Βουρβώνων, ταυτιζόμενη μαζί τους στον ένα ή στον άλλο βαθμό.

Η Madame de Staël, λόγου χάριν, αν και είχε άμεση εμπλοκή στην πρώτη περίοδο της Γαλλικής Επανάστασης (ας μην ξεχνάμε άλλωστε ότι ήταν η κόρη του δημοφιλούς υπουργού Jacques Necker, που η εκδίωξη του από τον Λουδοβίκο ΙΣΤ΄ πυροδότησε την έκρηξη της Επανάστασης), μετά τα βίαια γεγονότα του 1792 διέφυγε στο εξωτερικό, όπου την επόμενη χρονιά δημοσίευσε τους *Στοχασμούς πάνω στη δίκη της Βασιλίσσης (Réflexions sur le procès de la Reine)*, κείμενο στο οποίο υπερασπιζόταν τη Μαρία Αντουανέττα, όχι όμως αποκλειστικά ως βασίλισσα, αλλά και ως μια ταπεινωμένη γυναίκα που κατηγορήθηκε άδικα, και με την ευκαιρία αυτή κατήγγειλε γενικότερα την κατάσταση των γυναικών στην εποχή της. Επιστρέφοντας στο Παρίσι το 1797, συνέταξε μια έκ-

Προσωπογραφία της Madame de Staël.

κλήση στη “λογική” (*Des circonstances actuelles qui peuvent achever la Révolution*, 1798) όπου πρότεινε, προκειμένου να βγει η Γαλλία από το αδιέξοδο, την οριστική εγκαθίδρυση του δημοκρατικού πολιτεύματος και την ταυτόχρονη απομόνωση των Γιακωβίνων, αλλά και των αδιάλλακτων μοναρχικών. Γρήγορα όμως ήλθε σε σύγκρουση με τον Ναπολέοντα, ο οποίος την εξόρισε επανειλημμένα από τη Γαλλία, όπου επέστρεψε οριστικά με την Παλινόρθωση. Το τελευταίο της έργο, οι *Στοχασμοί πάνω στα σπουδαιότερα γεγονότα της Γαλλικής Επανάστασης* (*Considérations sur les principaux événements de la Révolution française*, γραμμένο το 1816 και δημοσιευμένο το 1818, ένα χρόνο μετά το θάνατό της), αρχίζει με έναν απολογισμό δράσης της φιλελεύθερης μερίδας που πρωτοστάτησε στα πρώτα χρόνια της επανάστασης και μια καταγγελία της “εκτροπής” των Γιακωβίνων και του Ναπολέοντα, για να καταλήξει τελικά σε μια χωρίς ενθουσιασμό αποδοχή των Βουρβόνων, υπό τον όρο ότι θα διδαχθούν από τα λάθη τους και θα εφαρμόσουν ένα συνταγματικό σύστημα διακυβέρνησης κατά τα βρετανικά πρότυπα.

Προσωπογραφία του Σατωβριάνδου.

Ο υποκόμης de Chateaubriand από την πλευρά του, ξεκίνησε επίσης με μια κριτική υποστήριξη της Επανάστασης στις πρώτες της φάσεις (θαύμαζε τον Mirabeau), αλλά αποφάσισε να μεταναστεύσει το 1791, όταν πλέον “αρκούσε να φέρεις ένα αριστοκρατικό όνομα, για να βρεθείς εκτεθειμένος σε διώξεις”, και μάλιστα υπηρέτησε στον αντεπαναστατικό στρατό των εμιγκρέδων προγκίπων για λίγους μήνες το 1792. Επιστρέφοντας στη Γαλλία, γοητεύθηκε και αυτός αρχικά από τον ανερχόμενο Ναπολέοντα, και υπηρέτησε για ένα μικρό

διάστημα στο Υπουργείο Εξωτερικών, αλλά υπέβαλε την παραίτησή του το 1804, όταν ο Πρώτος Ύπατος απήγαγε και εκτέλεσε με συνοπτικές διαδικασίες τον δούκα του Enghien, χαράσσοντας μεταξύ του κατακρημνισθέντος βασιλικού και του υπό κατασκευή αυτοκρατορικού θρόνου μια αιμόφυρτη οροθετική γραμμή που θεωρήθηκε απαραίτητη για την στερέωση του τελευταίου. Τα επόμενα χρόνια κύλησαν σε ένα καθεστώς επιτηρούμενης διαβίωσης, με μια αδιάκοπα επαπειλούμενη σύλληψη που δεν ήλθε ποτέ (και με μεταπτώσεις πάντως, όπως δείχνει η εκλογή του στη Γαλλική Ακαδημία το 1811), με αποκορύφωμα την κυκλοφορία από μέρους του το 1814, όταν τα συμμαχικά στρατεύματα εισέβαλαν στη Γαλλία, ενός φυλλαδίου με τίτλο *De Buonaparte et des Bourbons*, όπου η περιφρονητική χρήση της ιταλοκορσικάνικης εκφοράς του επωνύμου του Αυτοκράτορα των Γάλλων, σηματοδοτεί την αμφισβήτηση όχι μόνο της νομιμότητας αλλά και της “γαλλικότητάς” του. Στις λιγοστές σελίδες αυτού του κειμένου, που έχει μεγάλη σημασία για το θέμα που μας απασχολεί, ο Ναπολέοντας αποκαλείται δύο φορές “τυχοδιώκτης”, τρεις φορές “σφετεριστής” και δώδεκα φορές “ξένος” που, χρησιμοποιώντας “το σεμνό τίτλο του Ύπατου, [...] αυτοανακηρύχθηκε ως ο υπερασπιστής της τάξης, των νόμων και της θρησκείας”, με αποτέλεσμα στην αρχή “και οι πιο σοφοί να παγιδευτούν, και οι πιο διορατικοί να ξεγελαστούν. Όλοι έσπευσαν να τον υπηρετήσουν, οι μεν δημοκρατικοί βλέποντάς τον ως το λαϊκό ηγέτη ενός ελεύθερου κράτους, οι δε βασιλικοί πιστεύοντας ότι θα παίξει το ρόλο του Μονκ” (άγγλου στρατηγού του Cromwell, που ενώ είχε πολεμήσει τους βασιλόφρονες, αποκατέστησε αργότερα τον βασιλέα Κάρολο Β΄ στο θρόνο του).

Σε αντιπαράθεση προς τον αυτοαποκαλούμενο αυτοκράτορα, ο βασιλιάς “εκπροσωπεί για τους Γάλλους την ιδέα της νόμιμης εξουσίας, της τάξης, της ειρήνης και της ελευθερίας στο πλαίσιο του νόμου και της μοναρχίας. Οι αναμνήσεις της παλαιάς Γαλλίας, η θρησκεία, τα αρχαία έθιμα, τα οικογενειακά ήθη, οι συνήθειες της παιδικής μας ηλικίας, από το λίκνο ως τον τάφο, όλα συνδέονται με αυτόν τον ιερό τίτλο του βασιλέως: δεν φοβίζεται κανέναν, αντίθετα καθησυχάζει”. Δεν θα υπάρξει,

Νόμισμα του Λουδοβίκου ΙΗ΄.

συνεχίζει ο Σατωβριάνδος, “ούτε ησυχία, ούτε ευτυχία, ούτε ευδαιμονία, ούτε σταθερότητα στους νόμους και τις περιουσίες μας, παρά μόνον όταν ο οίκος των Βουρβώνων αποκατασταθεί στο θρόνο. Τα πάντα θα νομιμοποιηθούν με εκείνους, τα πάντα θα μείνουν παράνομα χωρίς εκείνους”.

Δεν είναι λοιπόν παράξενο, το αντίθετο μάλιστα, που οι κύκλοι αυτοί συνδέθηκαν στην πλειοψηφία με το καθε-

στώσ της μοναρχικής Παλινόρθωσης, όχι μόνο με τα γραπτά τους, αλλά συχνά και με τις άμεσα πολιτικές τους πράξεις. Έτσι ο Σατωβριάνδος, όχι μόνον έγινε μέλος της Άνω Βουλής, αλλά και ανέλαβε σε δύο κρίσιμες περιόδους χαρτοφυλάκια στις κυβερνήσεις του Λουδοβίκου ΙΗ΄, γενόμενος Υπουργός Εσωτερικών το 1815-1816 και Υπουργός Εξωτερικών μεταξύ των ετών 1822-1824.

Επιμείναμε κάπως στο παράδειγμα του Σατωβριάνδου, όχι μόνο επειδή επρόκειτο αναμφισβήτητα για τον σημαντικότερο Γάλλο συγγραφέα της γενιάς του αλλά και γιατί, όπως θα δούμε, αποτελούσε το απόλυτο πρότυπο του Βίκτορος Ουγκώ, που σε ηλικία μόλις 14 ετών, σημείωνε το 1816 στο προσωπικό του ημερολόγιο, ήδη με ρίμα, την περιφνημη φράση: “*Je veux être Chateaubriand ou rien*”, “θέλω να γίνω ή Σατωβριάνδος ή τίποτα”. Και, μέσω αυτής της συνδετικής φράσης, ας έλθουμε τώρα στον Ουγκώ:

Αυτός ο αιώνας ήταν δυο χρονών

“Αυτός ο αιώνας ήταν δυο χρονών. Η Ρώμη έπαιρνε τη θέση της Σπάρτης, ο Ναπολέοντας ξεπρόβαλε ήδη μέσα από το Βοναπάρτη, καθώς

το μέτωπο του αυτοκράτορα ράγιζε του Πρώτου Ύπατου το προσωπείο. Τον καιρό εκείνο στη παλιά πόλη της Μπεζανσόν [...] γεννιόταν, με το αίμα της Βρετάνης και της Λωρραίνης ανακατεμένα στις φλέβες του, ένα παιδί, χωρίς χρώμα, χωρίς βλέμμα και δίχως φωνή. Ασθενικό σαν χίμαιρα, από όλους ξεγραμμένο, εκτός απ' τη μητέρα του [...]. Αυτό το παιδί που η ζωή είχε βιαστεί να διαγράψει απ' το βιβλίο της, αυτό το παιδί χωρίς αύριο, ήμουν εγώ. Ίσως μια μέρα σας διηγηθώ, πόσο αγνό γάλα, πόσες φροντίδες, πόσα ταξίματα και πόση αγάπη, μ' έκαναν της μάνας μου δυό φορές το παιδί. [...]

Ίσως μια μέρα σας διηγηθώ ακόμη, όταν η νύκτα κάνει τα γηρατειά μου φλύαρα, πώς εκείνο το πεπρωμένο της δόξας και του τρόμου που τράνταζε τον κόσμο στα βήματα του Αυτοκράτορα, με τη θυελλώδη του πνοή με παρέσυρε σα φτερό. Τα παιδικά μου χρόνια βολόδεραν στους τέσσερις ανέμους. [...]

Κι αν κάποτε πετούν από μέσα μου οι σκέψεις, τα τραγούδια μου σα σκόρπια κουρέλια, αν προτιμώ να κρύβω τη αγάπη και τον πόνο, σε μια γωνιά ενός μυθιστορήματος χλευαστικού κι ειρωνικού, [...] είναι που η αγάπη, ο τάφος, κι η δόξα κι η ζωή, το κύμα που φεύγει και κείνο που πίσω του ακολουθεί, κάθε πνοή, κάθε ακτίδα, κάνει το κρύσταλλο της ψυχής μου να λάμπει και να δονείται, της ψυχής μου με τις χίλιες φωνές, που μέσα μου υπάρχει σαν παλλόμενο ηχείο. [...] Ξέρω από πού έρχομαι, κι ας αγνώω που πάω.[...]

Έχοντας τραγουδήσει, ακούω και παρατηρώ, στον πεσμένο Αυτοκράτορα υψώνοντας έναν σκιερό ναό, αγαπώντας την ελευθερία για τους καρπούς και τα άνθη της, το βασιλιά για τα παθήματά του. Πιστός ακόμη στο αίμα που έριξαν στις φλέβες μου, ο πατέρας μου, παλιός πολεμιστής, κι η μάνα μου από τη Βανδέα!"²

2. Συγχωρέστε μου την πρόχειρη απόδοση αυτών των στίχων, καθώς και όσων θα αναφερθούν στη συνέχεια, που δεν υπάρχουν μεταφρασμένοι στα ελληνικά. Όταν ολόκληρος Παλαμάς θεωρεί τόλμημα τη μετάφραση των ποιημάτων του Ουγκώ, τι να πούμε εμείς οι υπόλοιποι. Στόχος μου δεν είναι βέβαια η ποιητική απόδοση, αλλά η αναζήτηση των στοιχείων εκείνων που κρίθηκαν χρήσιμα για το σκεπτικό αυτής της προσέγγισης.

Αυτά έγραφε ο Ουγκώ τον Ιούνιο του 1830, σε ένα ποίημα της συλλογής *Les Feuilles d'automne* (Φθινοπωρινά φύλλα): “*Mon père, vieux soldat, ma mère vendéenne!*”, σα να λέμε, τηρουμένων των αναλογιών, “ο πατέρας μου ο ελασίτης κι η μάνα μου η χίτισσα!”.

Για την καταγωγή και τα παιδικά χρόνια του Βίκτορος Ουγκώ, και για την επίδραση που αυτά είχαν στην μετέπειτα πορεία του, έχουν γραφεί κατά καιρούς πολλά. Είναι γεγονός ότι το νήμα ξεκινά έξι περίπου χρόνια πριν από τη γέννησή του Victor, όταν ο στρατιώτης της Επανάστασης Λεοπόλδος Hugo βρίσκεται στη Βανδέα, καταδιώκοντας τους θουλικούς φιλομοναρχικούς αντάρτες της περιοχής, όπου γνωρίζεται με την Σοφία Trébuchet και την παντρεύεται, εγκαινιάζοντας μια μάλλον άτυχη προσωπική σχέση, που γρήγορα έφτασε σε αδιέξοδο, καθώς η “ασυμφωνία χαρακτήρων”, όπως θα λέγαμε σήμερα, ενισχυόταν από την πολιτική αντιπαράθεση.

Ενώ η μητέρα του, καλλιεργημένη κυρία με αριστοκρατικές ρίζες, παρέμενε πιστή στις μοναρχικές ιδέες της οικογένειάς της (έστω και με μια μικρή δόση βολταρισμού), ο πατέρας του ακολουθούσε μια ραγδαία εξελισσόμενη στρατιωτική καριέρα, που τον έδενε όλο και περισσότερο με το βοναπαρτικό καθεστώς, φθάνοντας στο βαθμό του στρατηγού το 1809.

Από δύο μέχρι δεκατριών χρονών, ο νεαρός Βίκτωρ, έζησε κυρίως με τη μητέρα του και τα αδέρφια του στο Παρίσι, ενώ είναι ζήτημα αν πέρασε σε όλο αυτό το διάστημα δώδεκα μήνες συνολικά κοντά στον πατέρα του, στους στρατώνες της Ιταλίας και της Ισπανίας, όπου εκείνος υπηρέτούσε.

Από τη μια λοιπόν ο παραδεισένιος κόσμος της μητέρας, οργανωμένος σε μια μαγική παιδική ηλικία στο Παρίσι, ανάμεσα σε λογοτεχνικές συζητήσεις και αριστοκρατικές αναπολήσεις. Από την άλλη, η ναπολεόντεια εποποιία, που στεφανώνει με ηρωισμό και νίκες, έναν πατέρα μυθικό και σχεδόν πάντα απόντα.

Το 1815, ο πατέρας πετυχαίνει ένα από μακρού επιδιωκόμενο διαζύγιο και αποκτά την επιμέλεια των παιδιών, για να σπεύσει να τα εμπι-

στευθεί σε ένα οικοτροφείο, ενόψει της μελλοντικής εισόδου τους, κατά τις επιθυμίες του, στο Πολυτεχνείο.

Ήδη όμως ο Ουγκώ έδινε δημόσια δείγματα της πραγματικής κλίσης και του ταλέντου του όταν, σε ηλικία 14 ετών, η Γαλλική Ακαδημία απένειμε εύφημο μνεία σε κάποιους στίχους που της είχε στείλει κρυφά από το οικοτροφείο. Από εκείνη την εποχή χρονολογείται και η περί “*Σατωβριάνδου ή τίποτα*” σημείωση που προαναφέραμε.

Στα 1818 η μητέρα, χρησιμοποιώντας τις διασυνδέσεις της με το καθεστώς της Παλινόρθωσης, ανατρέπει την προηγούμενη απόφαση, και σε ηλικία 16 χρονών ο Βίκτωρ επιστρέφει οριστικά κοντά της, γλιτώνοντας και το επαπειλούμενο Πολυτεχνείο.

Την επόμενη χρονιά, σε ηλικία μόλις 17 ετών, εκδίδει με τον αδελφό του, ένα περιοδικό, τον *Conservateur littéraire*, τον *Φιλολογικό Συντηρητικό*, που ο τίτλος του λέει τα πάντα για τις προθέσεις του.

Ο Βίκτωρ Ουγκώ έφηβος.

ΩΔΗ ΣΤΗΝ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ ΤΟΥ ΑΓΑΛΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΕΡΡΙΚΟΥ ΤΟΥ Δ΄ (ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1819)

Παράλληλα, το Φεβρουάριο του 1819, παίρνει μέρος στον ποιητικό διαγωνισμό της Ακαδημίας της Τουλούζης και κερδίζει το πρώτο βραβείο, για το ποίημά του με τίτλο “*Ode sur le rétablissement de la statue de Henri IV*”, “Ωδή στην αναστήλωση του αγάλματος του Ερρίκου του Δ΄”. Η

αφορμή ήταν ένα γεγονός της επικαιρότητας, συμβολικής κυρίως σημασίας.

Το 1792 η Γαλλική επανάσταση είχε γκρεμίσει τον ορειχάλκινο έφιππο ανδριάντα του βασιλιά Ερρίκου Δ΄ που βρισκόταν από το 1614 στο μέσον της Pont-Neuf, της γνωστής γέφυρας του Σηκουάνα, και με το υλικό του είχε κατασκευάσει στο ίδιο σημείο μια κανονιοστοιχία που, στα χρόνια των επαναστατικών πολέμων, σήμαινε το συναγερμό στην πόλη του Παρισιού. Τώρα, το καθεστώς των Βουρβόνων, θέλοντας να σηματοδοτήσει την παλινόρθωση, ανακατασκεύασε το άγαλμα και το τοποθέτησε στην παλιά του θέση, εκεί που βρίσκεται μέχρι και σήμερα. Με την ωδή του ο Ουγκώ, παράλληλα με τα δείγματα του ταλέντου του, έδωσε για πρώτη φορά δημοσίως και με τρόπο μη επιδεχόμενο παρερμηνεία, το πολιτικό του στίγμα:

*“Πέρασε λοιπόν τόσος καιρός από τις ημέρες εκείνες της ιστορίας μας,
που το Παρίσι τόλμησε να υψώσει χέρι κατά του ηγεμόνα του ;
Τότε που η όψη του Ερρίκου, οι αρετές του, η μνήμη του,
δεν μπόρεσαν να αποπλίσουν τους αγνώμονες, που κατέστρεψαν το
λατρευτό του άγαλμα,
αυτή την παραπλανημένη ορδή που ακρωτηρίασε τον κατακρημνι-
σμένο ορείχαλκο ; [...]
Όμως τι είναι αυτή η βουή ; Ποιος υψώνει τις ευτυχισμένες σημαίες
των βασιλέων μας ;
Θεέ μου, τι πλήθος είναι αυτό που από μακριά έρχεται, κάνοντας τη
γη να τρέμει ;
Ουρανοί ! Είναι αυτός ! Βλέπω το αριστοκρατικό του κεφάλι,
κι ο λαός επαναλαμβάνει εν χορώ το λατρευτό του όνομα.
Λύρα μου ! Σώπα μπρος στο μεθύσι του πλήθους.
Τι αξίζουν οι συνθέσεις σου πλάι στις αγαλλίασης τους ύμνους
που τραγουδά η Γαλλία στα πόδια του Ερρίκου ;
Γάλλοι ! Δοξάστε το Θεό, βλέπετε ένα δίκαιο βασιλέα, άλλον ένα
Γάλλο ανάμεσά μας.
Από δω και πέρα, πετώντας προς τη δόξα, εδώ θα ερχόμαστε,*

τα σέβη μας στον Ερρίκο να
υποβάλλουμε και να αντλού-
με δύναμη για τη νίκη.
Κι όταν μιλούν για τις
λατρευτές του αρετές,
Τα παιδιά δεν θα χρειάζεται
να ρωτούν τους πατέρες μας,
Πως ήταν το χαμόγελο του
καλού βασιλιά !”

Το άγαλμα του Ερρίκου Δ΄.

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΔΟΥΚΑ ΤΟΥ BERRY (ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1820)

Ένα χρόνο αργότερα, άλλο ένα γεγονός της επικαιρότητας, ενέπνευσε τον ταχύτατα ανερχόμενο νέο ποιητή. Στις 13 Φεβρουαρίου του 1820, στα σκαλιά της Όπερας του Παρισιού, ο Δούκας του Berry, γιος του μελλοντικού Καρόλου Ι΄ και επίδοξος διάδοχος του Γαλλικού θρόνου, έπεφτε θανάσιμα τραυματισμένος από το κτύπημα ενός εργάτη, του Louis Louvel, παλιού σταυλίτη του Ναπολέοντα. Λίγες ημέρες αργότερα, ο Ουγκώ συνέθετε την “Ode sur la mort de S.A.R. Charles-Ferdinand d’Artois, duc de Berry, fils de France”, “Ωδή στο θάνατο της Α.Β.Υ. του Καρόλου-Φερδινάνδου του Αρτουά, Δούκα του Berry, τέκνου της Γαλλίας”:

*“Παράτα τα συμπόσια, πάψε για λίγο το χαρούμενο παραλήρημά σου,
Παρίσι, πόλη θλιβερή ! Στρέψε το βλέμμα σου προς στο θέατρο εκείνο
που τα ακόροντα της λύρας εναρμονίζονται με της τέχνης τη γοητεία.
Χορωδίες διακόψτε, πάψτε ανάλαφροι χοροί.
Σβήστε τους λαμπρούς πολυελαίους και στη θέση τους ανάψτε επι-
κήδειες δάδες.
Κάτω από τα λαμπρά, χαρούμενα στολίδια,*

δίπλα σε μια κλίνη οπού αναστενάζει ένας ετοιμοθάνατος,
μιας σεβαστής γενιάς, κατατρεγμένης από την απελπισία,
βλέπω να φτάνει η πομπή.

Είναι ένας πατέρας στα γόνατα, ένας αδελφός ταραγμένος,
και μια εξαδέλφη που δεν έχει πια άλλα δάκρυα να καταπραΰνουν τη
σκοτεινή της οδύνη.

Πάνω στο ικρίωμα, μέσα στις κραυγές μιας αιμοχαρούς συνέλευσης,
Η μητέρα της πέθανε σαν βασίλισσα και ο πατέρας της σαν ήρωας,
και το μικρό της αδελφό είδε να χάνεται πίσω από τα σίδερα.

Κι όταν των συνασπισμένων βασιλέων το χέρι έσπασε τις αλυσίδες της,
για καιρούς σε μακρινές ακτές κατέφυγε, μακριά από τα ερημωμένα
ακρογιάλια μας.

Μετά από τόσες οδύνες, ξανάδε τη Γαλλία,
για να μάθει επιστρέφοντας στον πατέρα της το παλάτι,
ότι τα βάσανά της δεν είχαν τέλος.

Berry, όταν επαινούσαμε τα ειρηνικά σου κατορθώματα,

Οι ύμνοι μας ξύπνησαν τον κοιμισμένο δράκο.

Η Αναρχία σήκωσε πάλι κεφάλι,

κι ο Άδης ο ίδιος ανατρίχιασε.

Βρονχώμενο, μεσ' στο σκοτάδι, το τέρας,

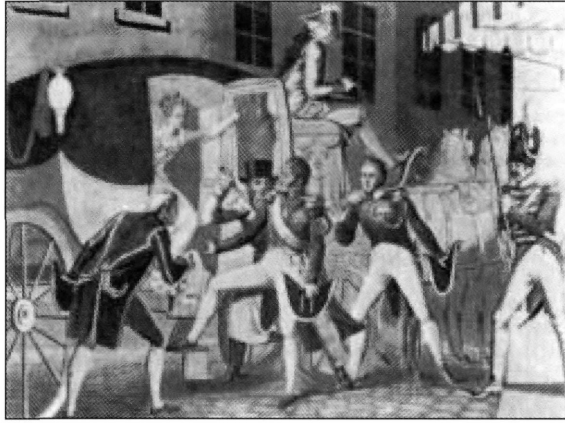
ξεδιπλώνοντας τα πελιδνά φτερά του,

μέσα στις ζητωκραυγές των βασιλοκτόνων σκιών,

ξεπρόβαλε πετώντας από τα βάθη της κόλασης”.

Μια παρατήρηση μόνο. Βλέπουμε ότι από το προσκέφαλο του ετοιμοθάνατου απουσιάζει η σύζυγος, προκειμένου να εισαχθεί και να πρωταγωνιστήσει στη σκηνή του δράματος μια εξαδέλφη. Πρόκειται για τη μόνη επιζώσα κόρη του Λουδοβίκου του ΙΣΤ΄ και ο μοναδικός λόγος, νομίζω, που εισάγεται είναι για να δώσει την ευκαιρία στον ποιητή να αναφερθεί στην τύχη του πατέρα της, του Λουδοβίκου του ΙΣΤ΄, της μητέρας της, της Μαρίας Αντουανέττας, και του μικρού της αδελφού, καταγγέλλοντας με τον τρόπο αυτό τα πεπραγμένα της “αιμοχαρούς”

Γαλλικής επανάστασης.³ Ως μέτρο σύγκρισης τηρουμένων των αναλογιών, να σημειώσουμε ενδεικτικά, ότι, μαθαίνοντας τη δολοφονία του Δούκα του Berry, ο εικοσάχρονος τότε Πούσκιν εμφανίστηκε στο Αυτοκρατορικό Θέατρο της Πετρούπολης, κραδαίνοντας ένα πορτραίτο του Louvel, με τη λεζάντα “ένα μάθημα για τους Βασιλιάδες”.

Η δολοφονία του Δούκα του Berry.

Η ωδή αυτή σηματοδοτεί ένα σταθμό στην καριέρα του Ουγκώ. Οι στίχοι του συγκίνησαν τον Λουδοβίκο τον ΙΗ΄, που έδωσε αμέσως εντολή να του παρασχεθεί μια βασιλική χορηγία ύψους 2.000 φράγκων, ενώ η επιτυχία του έδωσε στο νεαρό ποιητή την ευκαιρία να γνωριστεί με τον Λαμαρτίνο και, κυρίως το ίνδαλμά του, τον Σατωβριάνδο, ο οποίος δεν δίσταξε να τον χαρακτηρίσει “l’enfant sublime”, το “έξοχο παιδί”.

3. Η περιπετειώδης ζωή αυτής της κόρης του Λουδοβίκου ΙΣΤ΄ (Marie-Thérèse Charlotte, 1778-1851), της επιλεγμένης “Madame Royale”, αποτελούσε αγαπημένο θέμα των βασιλοφρόνων ρομαντικών συγγραφέων: “Αυτή η νέα πριγκίπισσα που καταδιώξαμε, που καταστήσαμε ορφανή, αναπολεί στα ξένα παλάτια τις φυλακές της Γαλλίας. Μπορούσε να δεχτεί το χέρι ενός ισχυρού κι ένδοξου πρίγκιπα, αλλά προτίμησε να ενώσει το πεπρωμένο της με εκείνο του εξαδέλφου της, φτωχού εξόριστου και καταζητούμενου, επειδή ήταν Γάλλος, και δεν ήθελε να χωριστεί από τις δυστυχίες της οικογένειάς της [...]. Όταν εγκατέλειπε την πατρίδα της, όπου υπήρξε τόσο δυστυχής, κοίταξε πίσω κι έκλαψε [...]. Αχ, ας βρει τουλάχιστον κάποια παρηγοριά, ενώ θα φέρνει την ευτυχία στην ένοχη πατρίδα της!”, αναφωνούσε το 1814 ο Σατωβριάνδος στο προαναφερθέν φυλλάδιό του *De Buonaparte et des Bourbons*, το οποίο είναι βέβαιο ότι είχε διαβάσει ο Ουγκώ.

Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ ΔΟΥΚΑ ΤΟΥ BORDEAUX (ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1820)

Η υπόθεση αυτή όμως είχε ακόμη ψωμί. Στόχος του σελοποίου Louvel, όταν βύθιζε το μήκους 25 εκατοστών σουβλί του στο στήθος του ύστατου απόγονου της βασιλικής οικογένειας, όπως δήλωσε και ο ίδιος λίγο προτού οδηγηθεί στο ικρίωμα, ήταν “να ξεπαστρέψει τη ράτσα των Βουρβόνων από προσώπου γης”. Προς κακή του τύχη όμως, και προς επίρρωση του αδιεξόδου παρόμοιων ενεργειών, γρήγορα μαθεύτηκε ότι η χήρα του Δούκα ήταν ήδη έγκυος ενός μηνός και στις 29 Σεπτεμβρίου γεννούσε τον Δούκα του Bordeaux, και ο Ουγκώ έσπευδε να αφιερώσει μια νέα ωδή στο νεογέννητο βασιλικό βλαστό:

*“Ω χαρά! Ω θρίαμβε! Ω μυστήριο! Γεννήθηκε, το ένδοξο παιδί,
ο άγγελος που άφησε επί της γης ένας μάρτυρας ενώ έφευγε για
τους ουρανούς!
Χαίρε νέα φλόγα που αναζωπυρώνεις τον αρχαίο πυρσό!
Τιμή στο πρώτο σου ξημέρωμα, νεαρέ κρίνε που βλασταίνεις μέσα από
ένα τάφο!”.*

Σχεδόν ταυτόχρονα κυκλοφόρησε και η ομώνυμη ωδή του Λαμαρτί-νου, δείχνοντας πόσο είχαν στενέψει τα περιθώρια πρωτοτυπίας, αν και ο τελευταίος κέρδισε τους τίτλους της ημέρας, καθώς επικράτησε ο χαρακτηρισμός του για το βρέφος ως “το παιδί του θαύματος”:

*“Γεννήθηκε το παιδί του θαύματος! Κληρονόμος του αίματος ενός
μάρτυρος,
γεννήθηκε από έναν καθυστερημένο χρησμό, γεννήθηκε από έναν
τελευταίο αναστεναγμό!
[...] Έτσι βλασταίνει πάνω στα ερείπια, ένας κρίνος που φύτεψε η
καταιγίδα!”.*

Και το συναρπαστικό αυτό σήριαλ συνεχίστηκε. Το Μάιο του 1821, ενώ η επανάσταση εξαπλωνόταν στην Ελλάδα και ο Ναπολέοντας πέθαινε στη μακρινή εξορία του, ο νεογέννητος Δούκας του Bordeaux βαπτιζόταν, και ο ευνοούμενος ποιητής της Αυλής κλήθηκε να συνθέσει μια νέα ωδή, προκειμένου να υμνηθεί το αξιομνημόνευτο γεγονός. Φαίνεται ότι

ο νέος ρόλος είχε αρχίσει κάπως να κουράζει τον Ουγκώ: “Η κυβέρνηση μου ζήτησε στίχους για τη βάπτισμα του Δούκα του Bordeaux, αλλά αισθάνομαι αδυναμία να τους γράψω”, έγραφε σχετικά στο φίλο του Alfred de Vigny. Τελικά, όπως-όπως, τα κατάφερε:

*“Αχ, έλεγαν οι λαοί της οικουμένης, ήρθε το τέλος του κόσμου ;
Τα βήματά μας, μέσα στη βαθεία νύχτα, μας οδηγούν σε άγνωστα
μονοπάτια.*

Πού πάμε;

*Οι φυλές χωρίζονται από τους αρχηγούς τους. Τα κοπάδια διώ-
χνουν τους ποιμένες τους.*

*Και των βασιλέων τα σκήπτρα συντρίβονται από τα ραβδιά των
σφετεριστών.*

Οι θρόνοι πέφτουν, ο άμβωνας καταρρέει.

*Και οι χαμερπείς φιλοδοξίες που κοιμόνταν σαν ερπετά, σηκώνουν
κεφάλι σαν γίγαντες.*

*Αλλά την ώρα που πιστεύαμε πως μας είχε εγκαταλείψει,
ο Παντοδύναμος μας έθεσε υπό την σκέπη του.*

*Ενώ των κακών τιμώρησε τις προκλήσεις,
σκορπίζοντας τις συνάξεις τους και διαλύοντας τις φάλαγγές τους,
μας έστειλε έναν από τους αγγέλους του,*

όπως τα παλιά τα χρόνια μας είχε στείλει τον Υιό του.

Λαοί, μην αμφιβάλετε, υμνήστε τη νίκη σας!

*Ένας σωτήρας γεννήθηκε, ντυμένος την ισχύ και τη δόξα,
βαστά μαζί ρομφαία και ξίφος.*

*Από τα μαθήματα της δυστυχίας θα γεννηθούν οι ευτυχισμένες μας
μέρες,*

*Γιατί εξήντα προγόνων βασιλέων οι σκιές ξαγρυπνούν πάνω από
το λίκνο του.*

Είναι ένας βασιλιάς ανάμεσα στους ανθρώπους”.

Στη γραμμή αυτή εξακολούθησε να κινείται σε μεγάλο βαθμό η ποιη-
τική παραγωγή του Hugo τα επόμενα χρόνια, με σημαντικότερο σταθμό,
τον Δεκέμβριο του 1822, την “Ode sur Louis XVII”, “Ωδή στο Λουδοβίκο

ΙΖ΄”, τον άτυχο δεκάχρονο γιο της Μαρίας Αντουανέττας, που όπως υπενθυμίσαμε και πρωτύτερα, βρήκε το θάνατο υπό μυστηριώδεις συνθήκες στα χρόνια της Επανάστασης, και που οι ακραίοι μοναρχικοί αρέσκονταν να αριθμούν ως δυνάμει βασιλέα, αφού επιβίωσε κατά δύο χρόνια του πατέρα του.

Το ότι το ιδεολογικό περιεχόμενο και η θεματολογία όλης αυτής της ποιητικής παραγωγής δεν ήταν ένα τυχαίο γεγονός, δεν ήταν η υποταγή στα κελεύσματα μιας περιστασιακής μόδας, αλλά βασιζόταν σε μια συνειδητή επιλογή, το υπογραμμίζει ο ίδιος ο εικοσάχρονος Ουγκώ, τον Ιούνιο του 1822, στην λακωνική εισαγωγή που συνοδεύει την έκδοση της πρώτης του προσωπικής ποιητικής συλλογής, των *Odes* (Ωδές):

“Υπάρχουν δύο προθέσεις στην έκδοση αυτού του βιβλίου, η λογοτεχνική πρόθεση και η πολιτική πρόθεση. Αλλά”, σημειώνει, “στη σκέψη του συγγραφέα η τελευταία είναι συνέπεια της πρώτης, διότι η ιστορία των ανθρώπων δεν παρουσιάζει ποιητικό ενδιαφέρον, παρά μόνο όταν ειδωθεί και ζυγιστεί από το ύψος των μοναρχικών ιδεών και της θρησκευτικής πίστης”.

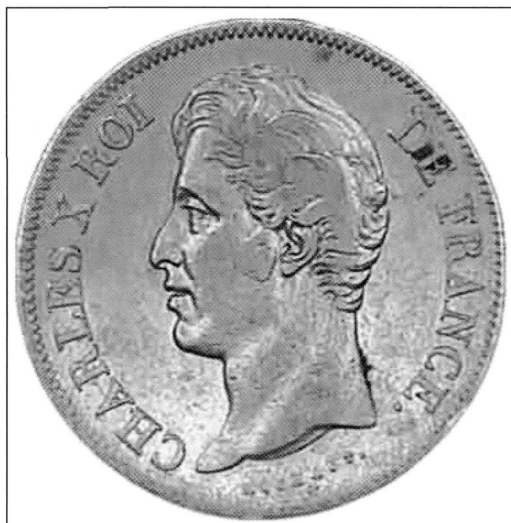
Η ΣΤΕΨΗ ΤΟΥ ΚΑΡΟΛΟΥ Ι΄ (1825)

Το αποκορύφωμα αυτής της πορείας ήρθε το 1824, όταν με το θάνατο του Λουδοβίκου ΙΗ΄ στο θρόνο ανήλθε ο αδελφός του Κάρολος Ι΄, ακολουθούμενος από το κόμμα των αδιάλλακτων μοναρχικών, των *ultra-royalistes*. Οι τελευταίοι ήδη είχαν πάρει το επάνω χέρι μετά τη δολοφονία του Δούκα του Berry, τώρα όμως, χωρίς να εμποδίζονται πλέον από τη κάποια μετριοπάθεια του Λουδοβίκου ΙΗ΄, αλλά έχοντας αντίθετα αποθρασυνθεί με τον ενθρονισμό του προσάτη και εκφραστή τους Καρόλου Ι΄, επέλαυναν ασυγκράτητοι, ανοίγοντας ένα νέο κύκλο καθυστερημένης *revanche*, μιας δεύτερης παλινόρθωσης. Ένα μόνο παράδειγμα: Διακόσιοι πενήντα στρατηγοί διώχθηκαν αμέσως από το στρατό με την αναδρομική κατηγορία ότι, ως νέοι στρατιωτικοί πριν από τριάντα χρόνια, είχαν υπηρετήσει στο στρατό της Γαλλικής Επα-

νάστασης και του Ναπολέοντα, αν και ήδη επί δέκα χρόνια υπηρετούσαν νομοταγώς στο βασιλικό στρατό.

Ο Κάρολος θέλησε να δώσει ιδιαίτερη συμβολική βαρύτητα στην ανάρρησή του στην εξουσία, στεφόμενος με το μεσαιωνικό φράγκικο τυπικό στον καθεδρικό ναό της Reims. Στη στέψη ήταν, φυσικά προσκεκλημένος και ο Ουγκώ, τον οποίο, παράλληλα με την ανανέωση της βασιλικής χορηγίας, ο νέος βασιλιάς είχε μόλις χρήσει ιππότη της Λεγεώνας της Τιμής.

Με αφορμή αυτό το γεγονός ο εικοσιτριάχρονος ποιητής συνέθεσε την “Ode sur le sacre de Charles X”, “Ωδή στη στέψη του Καρόλου του Ι΄”:

Νόμισμα του Καρόλου Ι΄.

*“Η βασιλεία, καιρούς τώρα στερημένη από τα στέμματά της,
της ορειχάλκινης αλυσίδας που ενώνει τους θρόνους με τον ουρανό,
ξαναβρήκε το χαμένο κρικό.
Είδαμε άλλοτε τους λαϊκούς τυράννους
να επιτίθενται στο παρελθόν σα να’ ταν ένας προαιώνιος εχθρός.
Μα, ξεγελώντας των όρνιων την εγκληματική μαγία,
Ο Θεός φύλαξε την περιστερά με τα εγκαταλελειμμένα κρίνα,
που τώρα θα ανοίξει ξανά πάνω από ένα βασιλέα τα φτερά της:
Αυτή η ευτυχία επιφυλάχθηκε στον Κάρολο,
που θα στεφθεί με τους αρχαίους τύπους.
Ηχούν οι καμπάνες, το κανόνι βροντά
Και μπροστά στον πρωτότοκο των βασιλέων του κόσμου,
Ο λαός λυγίζει το γόνα”.*

Το έργο αυτό, γραμμένο τον Ιούνιο του 1825, αποτελεί το τελευταίο σημαντικό έργο αυλικής ποίησης της καριέρας του Ουγκώ. Στην επίσημη τελετή ήταν προσκεκλημένος και ο Λαμαρτίνος που επίσης συνέθεσε για την περίπτωση ένα “Ύμνο στη Στέψη”, καθώς και ο Nodier, προκειμένου να γράψει το επίσημο χρονικό της ενθρόνισης. Είναι όμως ενδιαφέρον ότι υποβαθμίστηκε από την Αυλή η παρουσία του Σατωβριάνδου (κλήθηκε μόνο σε μια δευτερεύουσα εκδήλωση των τελετών), τον οποίο ήδη οι αδιάλακτοι μοναρχικοί είχαν εκπαραθυρώσει από την κυβέρνηση πριν από ένα χρόνο. Ο Σατωβριάνδος, που είχε εκτεθεί τα προηγούμενα χρόνια εξ αιτίας της συνταγματικής αντιπολίτευσης που είχε ασκήσει, έγραφε λίγες ημέρες αργότερα, στις 29 Ιουνίου, στην εφημερίδα *Le Journal des débats*:

“Οι βασιλικές γιορτές τελείωσαν. [...] Ήδη, η θλιβερή πραγματικότητα απομένει μόνη μπροστά μας, ξεστολισμένη από τις αυταπάτες που την περιτύλιξαν, προκειμένου για να την καταστήσουν για μια στιγμή υποφερτή”..

CROMWELL (1827)

Μεσολαβεί ένα διάστημα τεσσάρων ετών, στη διάρκεια των οποίων η έγνοια του Ουγκώ εστιάζεται περισσότερο στα θεωρητικά και μορφολογικά ζητήματα της τέχνης. Ο υφέρπων ρομαντισμός των πρώτων, κατά βάση κλασικιζόντων έργων του, ενδυναμώνεται, τόσο από πλευράς ύφους, όσο και από πλευράς θεματολογίας. Το αποκορύφωμα αυτής της διαδικασίας τοποθετείται από τους μελετητές μεταξύ των ετών 1827 και 1829, και σηματοδοτείται από δύο έργα, την πρώτη του τραγωδία, τον *Cromwell*, το 1827 και την ποιητική συλλογή των *Orientales* (*Ανατολίτικα*), το 1829.

Στον *Cromwell* ο Ουγκώ ξεκαθαρίζει τους λογαριασμούς του με τον κλασικισμό. Απορρίπτει τους δύο πρώτους αριστοτελικούς κανόνες για την τραγωδία, τους κανόνες που επέβαλαν την ενότητα στο χώρο και το χρόνο, και βαστά τον τρίτο κανόνα, εκείνον της ενότητας της δράσης.

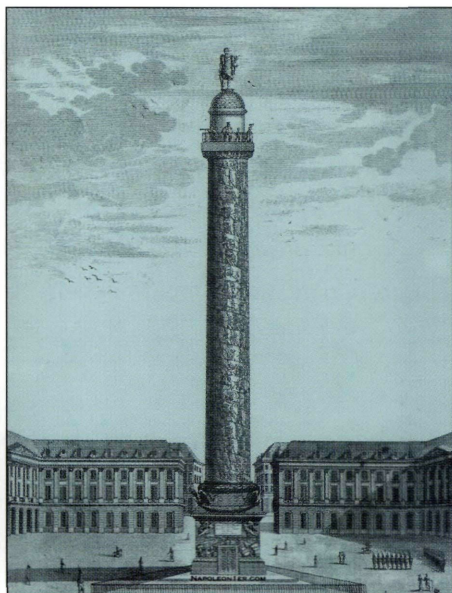
Παράλληλα, υπογραμμίζει το δικαίωμα αλλά και το καθήκον της τέχνης, να παρουσιάζει την πραγματικότητα υπό όλες της τις όψεις. Μπορεί αυτά τα πράγματα να μας φαίνονται σήμερα αυτονόητα, αλλά το 1827 αποτελούσαν μια επανάσταση. Το κείμενο αυτό έγινε αμέσως δεκτό ως το μανιφέστο της ρομαντικής δραματικής ποίησης, και ο συγγραφέας του αναδείχθηκε επικεφαλής του κινήματος των νέων ιδεών στην τέχνη. Γύρω του συγκεντρώθηκαν οι νέοι καλλιτέχνες που μοιράζονται τις ανησυχίες του, όπως ο Αλέξανδρος Δουμάς, ο Θεόφιλος Gautier, ο Alfred de Musset, ο Gérard de Nerval, ο Nodier, ο Delacroix και άλλοι, μια ολόκληρη γενιά εξεγεγερμένων νεαρών, των επιλεγόμενων “jeunes sauvages”, που τα μακριά μαλλιά και τα γένια τους, το εκκεντρικό τους ντύσιμο, τα τσιγάρα τους και η ρέμπελη ζωή τους, αναστάτωναν την κοινωνία, τουλάχιστον όσο και οι μοντέρνες ιδέες τους περί τέχνης.

Η ΚΟΛΩΝΑ ΤΗΣ ΠΛΑΤΕΙΑΣ VENDÔME (1827)

Παράλληλα, η δεκαετία αυτή οριοθετείται και στο επίπεδο της προσωπικής ζωής του Ουγκώ, από μια σειρά σημαντικών γεγονότων. Ο θάνατος της μητέρας του το 1821 αποτελεί ένα βαρύ πλήγμα, αλλά ταυτόχρονα σηματοδοτεί και την αρχή μιας διαδικασίας απελευθέρωσης από μια υπερπροστατευτική κηδεμονία σε πολλά επίπεδα. Είναι ενδεικτικό ότι λίγους μήνες αργότερα σπεύδει να αρραβωνιαστεί και στη συνέχεια να παντρευτεί την Adèle Foucher, επισημοποιώντας μια σχέση που η μητέρα του απέρριπτε με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο.

Αυτή η απελευθέρωση έχει επιπτώσεις, πιστεύω, και στο ζήτημα που μας ενδιαφέρει, την πολιτική διαδρομή του ποιητή, αλλά με ρυθμούς λιγότερο ταχείς, μέσα από μια διαδρομή πιο μακρόσυρτη και περίπλοκη. Αρχικά, η πολιτική κληρονομιά της μητέρας του βαρραίνει αποφασιστικά, όπως είδαμε και με όλη αυτή τη σειρά των ποιημάτων μέχρι το 1825. Αλλά, όσο τα χρόνια περνούν και η επίδρασή της ατονεί, ο Ουγκώ φαίνεται να προσεγγίζει όλο και περισσότερο, ανακαλύπτοντάς τον ξανά, τον πατέρα του, ο οποίος θα πεθάνει το 1828. Η επαφή αυτή, όπως και

στην περίπτωση του Μάριου στους *Αθλίους*, στάθηκε αφορμή να αποκαλυφθεί στον γιο του βοναπαρτιστή στρατηγού, όλη η μεγαλειώδης πλευρά της ναπολεόντειας εποποιίας και η σύγκρισή της με την αδύναμη Γαλλία της εποχής του υπήρξε καταθλιπτική.

Η στήλη της πλατείας Vendôme.

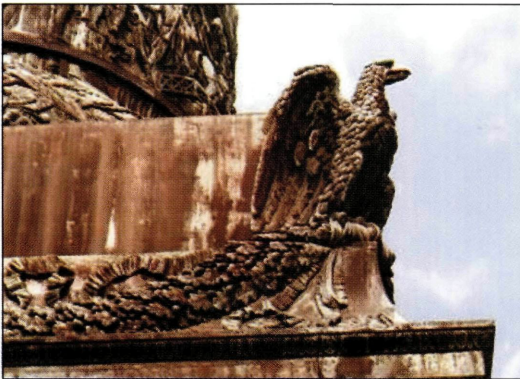
Αποτέλεσμα αυτής της αποκάλυψης αποτελεί και το ποίημά του “*Ode à la colonne de la place Vendôme*”, “Ωδή στην στήλη της πλατείας Vendôme”, το Φεβρουάριο του 1827. Υπενθυμίζουμε ότι η στήλη αυτή είχε υψωθεί το 1806, κατασκευασμένη από το μπρούτζο των εχθρικών κανονιών που έπεσαν στα χέρια των Γάλλων κατά την εκστρατεία του Αούστερλιτς. Ήταν σμιλεμένη με παραστάσεις των μαχών και στην κορυφή της δέσποζε το άγαλμα του Ναπολέοντα, που είχε αφαιρεθεί μετά την παλινόρθωση (και το μέταλλό του χρησιμοποιήθηκε στην ανακατασκευή του αγάλματος του Ερρίκου Δ΄ ...):

*“Ω μνημείο εκδικητικό! Τρόπαιο ανεξίτηλο!
Μόνο εσύ στέκεις όρθιο –θριαμβευτικό ερείπιο–*

απ' όλα τα έργα του κολοσσιαίου χεριού ενός γίγαντα !
 Απομεινάρι της Μεγάλης Αυτοκρατορίας και της Μεγάλης Στρατιάς,
 Κολώνα που από τα ύψη σου μιλά η φήμη, σ' αγαπώ.
 Αγαπώ τους παλιούς ήρωες, που σκάλισε πάνω σου η Νίκη,
 κι όλα αυτά τα φαντάσματα της δόξας που συνωστίζονται γύρω σου.
 Με το μπρούτζο του Ερρίκου η αλαζονεία μου σε παντρεύει.
 Μ' αρέσει να σας βλέπω μαζί να κυριαρχείτε στις περιστασιακές
 μας έγνοιες!

[...]

Αλλά τι ακούω! Με υπόκωφα μουρμουρητά,
 απ' την κορφή ως τη βάση σου τρίζουν οι πανοπλίες !
 Κολώνα! Στα θαμπωμένα μάτια μου, τα χάλκινά τάγματα
 των μπαρουτοκαπνισμένων ημιθέων σου,
 παλεύουν να κατέβουν στη γη !
 Τι συμβαίνει; Ποια προσβολή ανείπωτη
 έκανε τις λεγεώνες σου να ανατριχιάζουν σαν ένας άνθρωπος;
 Ποιος αφύπνισε τις αθάνατες ψυχές,
 αυτούς τους αετούς, που φτεροκοπούν στη βάση σου,
 σφίγγοντας στα νύχια τους το σβησμένο αστροπελέκι;

Λεπτομέρεια
 από τη βάση της στήλης.

Κατάλαβα: ο ξένος, που μας νομίζει αμνήμονες,
 θέλει, σελίδα τη σελίδα, να κουρελιάσει την ιστορία μας,
 τη γραμμένη με αίμα και σίδηρο.

Τι σκέπτεται άραγε ο ξένος που μας αψηφά;
Μήπως σαν χθες δεν είχαμε σκλάβα μας την Ευρώπη!
Και να υποστούμε τώρα του ζυγού της το ανάξιο βάρος!
Όχι ! Στης μάχης το πεδίο μπορούμε να εμφανιστούμε ξανά.
Μας ακρωτηρίασαν, αλλά με τον καιρό ίσως φύτρωσε και πάλι
του λιονταριού το νύχι.

Η υδρόγειος ολόκληρη ανατριχιάζει από ηφαιστεια ρεύματα.
Πέρα απ' τον Ωκεανό οι Αμερικές μουγκρίζουν.
Η Ισταμπούλ ερυθριά. Η Έλλη ξαναβρίσκει τις αρχαίες ημέρες.
Η Λισσαβώνα παλεύει μεσ' στις Αγγλίας τα χέρια.
Μόνο ο ιστορικός φράγκικος λαός αγανακτεί,
που η γη τρέμει από των άλλων τα βήματα,
κι όχι απ' τα δικά του.

Φυλαχτείτε ξένοι! Δεν ξέρουμε τι να κάνουμε!
Η ειρήνη μάταια μας λικνίζει στη ράθυμη αγκαλιά της,
Η αρένα του πολέμου ακαταμάχητα μας θέλγει!
Στα άπρακτα –αλίμονο!– χέρια μας σφίγγουμε, ελλείπει σπαθιών,
λύρες !
Κι όπως θα πολεμούσαμε, τραγουδάμε!

Φυλαχτείτε ξένοι! Η Γαλλία, που στα σπλάχνα της
μια καινούργια εποχή ανδρώνεται,
Δεν είναι ακόμη τόσο νεκρωμένη, που να ανεχθεί μια ύβρη !
Όλοι εξοπλίζονται, και η Βανδέα τη ρομφαία της θα τροχίσει
πάνω στον Βατερλώ το βράχο!

Όχι αδέρφια! Όχι Γάλλοι αυτής της γενιάς που όλο περιμένει!
Όλοι μας μεγαλώσαμε καταδικασμένοι στην ειρήνη,
αιτόπουλα που τους απαγορεύτηκε ο ουρανός,
ας αποδείξουμε τουλάχιστον, ξαγρυπνώντας πάνω από τις πατρικές
δόξες,

*πως είμαστε σε θέση να φυλάξουμε, σαν ζηλότυποι φρουροί,
των προγόνων μας τις πανοπλίες!”*

Αν κάτι ενδιαφέρον σηματοδοτεί το ποίημα αυτό, νομίζω, δεν είναι τόσο ο προφανής θαυμασμός για τη ναπολεόντεια εποποιία, όσο η καταθλιπτική σύγκριση αυτής της εποποιίας με τη σημερινή –εν έτει 1827– κατάσταση της Γαλλίας ως μεγάλης δύναμης. Η αίσθηση ότι η χώρα του έχει καταδικαστεί να είναι ο τελευταίος τροχός της αμάξης στα παγκόσμια πράγματα, βουβός κομπάρσος στη διεθνή σκηνή, ανίσχυρος μάρτυρας των ραγδαίων εξελίξεων που συντελούνται γύρω της.

Η θλιβερή κατάσταση της άλλοτε κοσμοκράτειρας –“*Μήπως σαν χθες δεν είχαμε σκλάβοι μας την Ευρώπη!*”– είναι φυσικό να χρεώνεται στο σημερινό γαλλικό καθεστώς, στους Βουρβόνους που, όπως έχει ειπωθεί χαρακτηριστικά, επέστρεψαν στη Γαλλία μέσα στις αποσκευές των εχθρικών στρατευμάτων.

Αν και, ακόμη, δεν φαίνεται ο ποιητής να έχει διαβεί το μοιραίο κατώφλι, τραβώντας μια ξεκάθαρη διαχωριστική γραμμή στο καθεστωτικό ζήτημα. Ακόμη, η ναπολεόντεια κολώνα της Vendôme συνυπάρχει μέσα του αρμονικά με το άγαλμα του βασιλιά Ερρίκου Δ΄, ενώ η Βανδέα της μοναρχικής αντεπανάστασης ενώνει –μέσα στη φαντασία του– το ξίφος της με τη σπάθα της Ναπολεόντειας Φρουράς του Βατερώ, συνθέσεις όμως που για την ώρα συμβαίνουν μόνο στον κόσμο της ποίησης.

Η ΥΠΟΘΕΣΗ MARION DE LORME (1829)

Στο μεταξύ, η καλλιτεχνική δραστηριότητα του Ουγκώ συνεχιζόταν ακάθεκτη. Καθώς ο *Cromwell* ήταν περισσότερο μια μακρόσυρτη διακήρυξη αρχών και προθέσεων παρά ένα έργο κατάλληλο για να ανέβει στη σκηνή, ο Ουγκώ αποφάσισε να δοκιμάσει τις ικανότητές και τις ιδέες του στο θέατρο γράφοντας το 1829 την *Marion de Lorme*. Αλλά το καθεστώς που ο ποιητής είχε υμνήσει με τόση θέρμη, του επεφύλασσε μια

οδυνηρή έκπληξη. Παρά το γεγονός ότι το κύριο πρόσωπο του έργου ήταν μια τραγουδίστρια και εταίρα που έζησε τον 17ο αιώνα στην αυλή του Λουδοβίκου ΙΓ΄, και θέμα του είχε το πώς η αγάπη μπορεί να εξυψώσει κάποιον από την πτώση, ένα θέμα δηλαδή μάλλον ηθικής διδαχής, εντούτοις απαγορεύτηκε από τη λογοκρισία προτού καν παιχθεί, με τη δικαιολογία ότι έθιγε τη βασιλική μεγαλειότητα, αφού παρουσίαζε ένα Γάλλο βασιλιά, έστω και προ δύο αιώνων, ως έναν “αδύναμο, προληπτικό και σκληρό ηγεμόνα”. Ο Ουγκώ προσέφυγε στον Κάρολο Ι΄ προκειμένου να αρθεί η ανόητη αυτή απαγόρευση, προς ακόμη οδυνηρότερη όμως έκπληξη του, ο τελευταίος την επικύρωσε, ενώ προσπάθησε ταυτόχρονα να αποζημιώσει αδέξια τον ποιητή, προτείνοντας να του αυξήσει τη βασιλική χορηγία που λάμβανε από 2.000 σε 4.000 ή κατ’ άλλους σε 6.000 φράγκα, ο Ουγκώ όμως αρνήθηκε οργισμένος αυτή τη συναλλαγή.

Δεν χωρά αμφιβολία ότι το περιστατικό αυτό σηματοδοτεί άλλον ένα σταθμό στην εξέλιξη των πολιτικών ιδεών του ποιητή. Για τους περισσότερους βιογράφους του, στο σημείο εκείνο προσδιορίζεται η ψυχολογική τομή που θα τον αποκόψει οριστικά από τους μοναρχικούς κύκλους και τον Κάρολο Ι΄ προσωπικά.

Έτσι, όταν η Γαλλία θα ξεσηκωθεί, ένα χρόνο αργότερα και με την Ιουλιανή επανάσταση του 1830 θα εκθρονίσει τον τελευταίο, ο εικοσιοκτάχρονος Ουγκώ δεν θα βρει ούτε μια λέξη συμπάθειας για τον άλλοτε βασιλικό προστάτη του. Αντίθετα, θα ανεβάσει θριαμβευτικά το απαγορευμένο του έργο, που θα γνωρίσει σημαντική επιτυχία.

“LE ROI S’AMUSE” (1832)

Στο θρόνο ήταν πλέον ο Λουδοβίκος-Φίλιππος, ο “αστός βασιλιάς με την ομπρέλλα”, η πολιτική λογοκρισία είχε στα χαρτιά καταργηθεί και η Γαλλία ζούσε την ατμόσφαιρα μιας μετριοπαθούς αστικής μεταπολί-

τευσης. Τα όρια, ωστόσο, αυτής της μεταπολίτευσης επρόκειτο να τα ζήσει και πάλι, συμπτωματικά, ο Ουγκώ, και μάλιστα πολύ σύντομα.

Το 1832 έγραψε και ανέβασε ένα νέο θεατρικό έργο με τίτλο *Le Roi s'amuse*, (*Ο Βασιλιάς διασκεδάζει*). Την επομένη της προεμιέρας, το έργο απαγορεύτηκε από την κυβέρνηση Guizot. Το έργο περιγράφει ένα περιστατικό στην αυλή του Φραγκίσκου Α΄, στη Γαλλία των αρχών του ΙΣΤ΄ αιώνα, με κύριο πρωταγωνιστή τον γελωτοποιό του βασιλιά Triboulet, θεωρήθηκε όμως –άδικα νομίζω– ότι περιείχε υπαινιγμούς κατά του Λουδοβίκου-Φιλίππου. Καθώς δεν μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ευθέως αυτή η πολιτικής υφής αιτιολογία, το έργο κατηγορήθηκε για “ανηθικότητα”. Ο Ουγκώ αντέδρασε δημόσια με δριμύτητα και κατέφυγε στα δικαστήρια, όπου εκφώνησε μια ιστορική ομιλία κατά της λογοκρισίας και της υπέρ της ελεύθερης έκφρασης, αλλά μάταια.

Δύο μικρές υποσημειώσεις για αυτό το περιστατικό. Πρωταγωνιστής στην αστυνομική πλευρά της υπόθεσης υπήρξε ο δαιμόνιος τότε διευθυντής της ασφαλείας Ευγένιος Vidocq, τον οποίο εκδικήθηκε ο Ουγκώ τριάντα χρόνια αργότερα, καταδικάζοντάς τον να αποτελεί εσαεί το αιώνιο πρότυπο της στενόμυαλης αστυνομικής μισαλλοδοξίας, υπό το προσωπείο του Ιαβέρη των *Αθλίων*.

Από την άλλη μεριά, το συγκεκριμένο έργο του Ουγκώ δημιουργούσε για πολλά χρόνια προβλήματα με τις αρχές πολλών χωρών, κι έτσι όταν ο Verdi θέλησε το 1851 να συνθέσει μια όπερα βασισμένη πάνω του, έκανε με τον λιμπρετίστα του αρκετές αλλαγές, η βασικότερη από τις οποίες ήταν η αντικατάσταση του ρόλου του επώνυμου βασιλιά από εκείνον ενός ανώνυμου δούκα της Μάντοβας. Πρόκειται, φυσικά, για τον γνωστό σε όλους μας *Rigoletto*.

Πολλά χρόνια αργότερα, το 1846, ένας αριστοκράτης, παλαιός οικογενειακός φίλος και μακρινός συγγενής της μητέρας του, έγραφε στον Ουγκώ:

“Σας γνώρισα παιδί, κύριε, στο σπίτι της αξιοσέβαστης μητέρας σας. Χειροκρότησα τις πρώτες ωδές σας, για την Βανδέα, τον Λουδοβίκο τον XVII. Από το 1827 όμως, με την λεγόμενη ωδή σας “στην Κολώνα” λιποτακτούσατε ήδη από τα ιερά δόγματα, απαρνιόσασταν την νομιμότητα, και η φιλελεύθερη μερίδα πανηγύριζε για την αποστασία σας. Ανατρίχιασα ... Σήμερα, κύριε, έχετε προσχωρήσει στην καθαρή δημαγωγία και τον πλήρη Ιακωβινισμό. [...] Είστε η καρμανιόλα προσωποποιημένη. Ποιες είναι οι φιλοδοξίες σας; Τι συνέβη από τις όμορφες εκείνες ημέρες του παιδικού σας μοναρχισμού; Τι κάνατε; Προς τα πού βαδίζετε;”

Ο Ουγκώ του απάντησε δημοσίως με το περίφημο ποίημά του “Quand j'étais royaliste et quand j'étais petit”, που θα μπορούσαμε να το αποδώσουμε, “Όταν ήμουνα μικρός κι ήμουν και βασιλικός”.

“Μαρκήσιε, σας θυμάμαι που ερχόσασταν στο σπίτι της μητέρας μου,
που κάποτε με βάζατε να απαγγέλλω τη γραμματική μου,
και πάντοτε μου φέρνατε όμορφες καραμέλες.
Κι ήμασταν και συγγενείς, τότε που ακόμη υπήρχαν μαρκήσιοι.
Ήσασταν γέρος όταν ήμουν παιδί.
Στα πόδια σας με παίρνατε και ιστορίες μου διηγόσασταν
Για βασιλιάδες και για λύκους, για λαούς που θα τιμωρηθούν,
Για δράκους και για γιακωβίνους,
που τις καταβρόχθιζα λαίμαργα, σαν τις καραμέλες σας,
όταν ήμουνα μικρός κι ήμουν και βασιλικός.
Κι ύστερα χαθήκαμε. Ένας δυνατός άνεμος σκόρπισε
Τα πεπρωμένα, τις σκέψεις, τις καρδιές μας στα τέσσερα σημεία του
ορίζοντα.
Κάθε άνθρωπος μέσ' στο σκοτάδι του βαδίζει προς το δικό του φως.
Γνώρισα τον αγώνα, τη δουλειά και τον πόνο.
Έζησα το ένα πένθος πάνω στο άλλο, δημιούργησα το ένα έργο πάνω
στο άλλο.
Σας είχα ξεχάσει, μαρκήσιε, δεν το κρύβω.

Και ξάφνου, ακούω στο σπίτι μου ένα βήμα, και μια φωνή να με φωνάζει αποστάτη.

Ήσαστε σεις, λυσσασμένος από το φόβο, να μου λέτε με απόκοσμη φωνή:

*“Αυτός ο αχρείος είναι φιλελεύθερος ! αυτό το τέρας είναι γιακωβίνος!
Γιατί κυττάς πέρα από τα τείχη; Που πας; Από πού έρχεσαι;
Τι σε κάνει τόσο θρασύ; Από τότε που έχουμε να σε δούμε, τι απέγινες;”*

Μεγάλωσα.

*Τι λοιπόν; Επειδή γεννήθηκα ανάμεσα σ' ανθρώπους,
Που, έξω από τα παλιά ήθη και τις αρχαίες πίστεις,
δεν έβλεπαν παρά την κόλαση, Σόδομα και Γόμμορα;
Τι λοιπόν; Επειδή η μητέρα μου, κάποτε στη Βανδέα
έσωσε τη ζωή μιας ντουζίνας παπάδων μέσα σε μια βραδιά;
επειδή παιδί στη σκιά των προγόνων μου,
δεν ήξερα στην αρχή παρά ό,τι μου μάθανε;
Επειδή έπλασα –ποιος ξέρει κι αν κλαίω ακόμη–
γι' αυτό το άμοιρο παιδί που είπαν Λουδοβίκο 17ο;
Επειδή μουρμούριζα βασιλικά εμβατήρια,
Έπρεπε για πάντα μεσ' στη βλακεία να μείνω;
Να ζω χωρίς να υπάρχω και να κυτώ χωρίς να βλέπω;
Διάβασα. Σύγκρινα το ξημέρωμα με το μαύρο σκοτάδι,
και την Τρομοκρατία του 1793 με τη νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου.
Γιατί το 1793, τότε που ανατριχιάσατε,
είναι το φέγγος του αίματος που ανακατεύεται με την αυγή.
Οι Επαναστάσεις, που έρχονται για όλα να εκδικηθούν,
κάνουν ένα αιώνιο καλό, μέσα από το πρόσκαιρο κακό.
Δεν είναι παρά η διέξοδος της φρίκης που είκοσι γενιές βασιλιάδων
συσσώρευσαν.
Έτσι σωριάζονται οι παλιοί κόσμοι.
Η ώρα φτάνει πάντα! Σιωπηλά ρεύματα κυλούν από μακριά,
ανάμεσα στις φήμες, τα πτώματα, τα πένθη,*

αιώνες απελπισίας σπρώχνουν εμπρός τους,
σαν τεράστιες παλίρροιας, τις επαναστάσεις,
ωκεανούς από δάκρυα όλου του ανθρώπινου γένους.
Είναι οι βασιλιάδες που σκάβουν τα βάραθρα. Να τι μ' έμαθε η ιστορία.
Η λογική μου σκότωσε το μοναρχισμό μου σε μονομαχία.
Δεν πιστεύω πια στους βασιλείς, ιδιοκτήτες ανθρώπων.
Τίποτα, στα βάθη της καρδιάς μου δεν άλλαξε, αν πρέπει να το πω.
Είμαι πάντα εκείνος που στο καθήκον σπεύδει,
που θέλει το αληθινό, το ωραίο, το μεγάλο, το σωστό.
Είμαι εκείνος ο άνθρωπος, εκείνο το παιδί.
Μόνο που ένα πρωί το πνεύμα μου πέταξε,
είδα τον απέραντο και καθαρό ορίζοντα που μας καλεί.
Είμαι ακόμα το ίδιο βλέμμα, στραμμένο σ' έναν άλλο ουρανό.
Δεν φταίω εγώ αν το αιώνιο γαλάζιο του
είναι ωραιότερο από τα ταβάνια των Βερσαλλιών στα μάτια μου,
που ανατριχιάζουν ακούγοντας αυτή την κραυγή: Ελευθερία!"

“ΕΝΘΟΥΣΙΑΣΜΟΣ” ΚΑΙ “ΝΑΥΑΡΙΝΟ” (1827)

Βλέπουμε ότι ο αγανακτισμένος μαρκήσιος τοποθετεί τη μεταστροφή του ποιητή στα 1827, συνδυάζοντάς την με την ωδή στην στήλη της πλατείας Vendôme. Τότε ακριβώς, γράφονται και τα περισσότερα φιλελληνικά ποιήματα του Ουγκώ. Δύο από αυτά προσελκύουν την προσοχή μας. Το πρώτο ο “Ενθουσιασμός” ξεκινά με αυτούς τους στίχους:

“Στην Ελλάδα ! Στην Ελλάδα ! αντίο σε όλους ! πρέπει να φύγουμε !
Οδήγα μας Φαβιέρε!
Εσύ που μόνος στάθηκες στο πόστο απ’ όπου οι βασιλιάδες απουσίασαν”.

Είναι η πρώτη, νομίζω, φορά που σε στίχο του Ουγκώ, υπάρχει μια ευθεία αντιβασιλική μομφή. Είδαμε ότι στην “στήλη της πλατείας Vendôme”, που έχει γραφεί την ίδια χρονιά, η μοναρχία αντιμετωπίζεται

ακόμη ως σύμμαχος που θα ενώσει τις δυνάμεις της με τη Ναπολεόντεια κληρονομιά, χάριν της αιωνιάς Γαλλίας. Εδώ όμως, στην περίπτωση της Ελλάδας, οι βασιλιάδες κατηγορούνται ότι δεν έκαναν το καθήκον τους, ότι απουσίασαν από το πόστο που όφειλαν να είχαν σταθεί. Πρόκειται δηλαδή για μια κατηγορία λιποταξίας. Το ότι αυτή η παρατήρηση δεν είναι υπερβολική, τραβηγμένη από τα μαλλιά όπως λέμε, επιβεβαιώνεται νομίζω από τους στίχους ενός άλλου ποιήματος της ίδιας ακριβώς περιόδου. Πρόκειται για το “Ναυαρίνο”, γραμμένο στις 23 Νοεμβρίου 1827:

*“Μάταια, για να σε σώσουμε, ένδοξη κι αγαπημένη μας πατρίδα,
Ελλάδα,
ταρακουνούσαμε τον ιερέα τον αποκοιμισμένο στον άμβωνα του,
μάταια εκλιπαρούσαμε τους βασιλιάδες μας να στείλουν στρατό.
Μα οι βασιλιάδες κώφευαν, οι άμβωνες σιωπούσαν.
Τ’ όνομά σου δεν θέρμαινε εδώ παρά μόνο τις καρδιές των ποιητών”.*

Η επίμονη επανάληψη αυτής της μομφής μέσα σε ένα τόσο σύντομο χρονικό διάστημα, ενισχύει νομίζω τον ισχυρισμό μας ότι, με αφορμή το Ελληνικό ζήτημα, στη συνείδηση του Ουγκώ καταγράφηκε μόνιμα πλέον μια απογοήτευση για τον πραγματικό ρόλο των βασιλέων που με τόσο γλαφυρό τρόπο είχε υμνήσει στις προηγούμενες ωδές του, αποδίδοντάς τους ηρωικές ιδιότητες που η σκληρή καθημερινότητα διέψευδε παταγωδώς.

“ΦΙΛΟΙ, ΑΚΟΜΑ ΜΙΑ ΚΟΥΒΕΝΤΑ ΜΟΝΟ” (1831)

Αυτή η διαπίστωση επιβεβαιώνεται, πιστεύω, και από τον ίδιο τον ποιητή, όταν, τέσσερα χρόνια αργότερα, επιχειρεί να συνοψίσει απολογιστικά την πορεία που τον οδήγησε προς μια περισσότερο φιλελεύθερη θεώρηση των πολιτικών πραγμάτων.

Στη συλλογή *Les Feuilles d’automne* (Φθινοπωρινά φύλλα), συμπεριέλαβε ένα ποίημα με τίτλο “Amis, un dernier mot”, “Φίλοι, ακόμα μια κουβέντα μόνο”, γραμμένο το Νοέμβριο του 1831:

“Φίλοι, ακόμα μια κουβέντα μόνο.

Μισώ την καταπίεση μ’ ένα μίσος βαθύ.

Όταν λοιπόν ακούω σε κάποια γωνιά του κόσμου,

κάτω από ένα ουρανό χωρίς επιείκεια, κάτω από ένα φονικό βασιλιά,

έναν λαό που τον στραγγαλίζουν να κραυγάζει καλώντας σε βοήθεια–

Όταν από τους χριστιανούς βασιλιάδες στους Τούρκους δημίους

παραδομένη,

η μάνα μας η Ελλάδα αγωνιά μαχαιρωμένη–

Όταν η Ιρλανδία ματωμένη ξεψυχά πάνω στο σταυρό της–

Όταν η Γερμανία παλεύει φυλακισμένη κάτω από δέκα σκήπτρα–

[...]

Νοιώθω πως ο ποιητής γίνεται κριτής αυτών των βασιλιάδων

που τ’ αλόγα τους στο αίμα τσαλαβουτάνε ως την κοιλιά–

Νοιώθω πως η μούσα, αγανακτισμένη, με τις ισχυρές της γροθιές,

έχει τη δύναμη αυτούς τους βασιλιάδες, που θα μπορούσε να τους

ευλογεί,

να τους στριμώξει πάνω στο θρόνο τους

και να τους αφήσει τα σημάδια της ανανδρης κορώνας τους στο

πρόσωπο

και να τους ξαποστείλει έτσι στιγματισμένους

με ένα στίχο που θα τους ακολουθεί στον αιώνα.

Η μούσα έχει καθήκον απέναντι στους ανυπεράσπιστους λαούς.

Ξεχνώ λοιπόν τον έρωτα, την οικογένεια, τα παιδικά τα χρόνια,

και τα απαλά στιχάκια, και τη γαλήνια σχόλη,

και στη λύρα μου προσθέτω μιαν ορειχάλκινη χορδή”.

Συμπερασματικά: Ο Ουγκώ υπήρξε στη νεανική του ηλικία μοναρχικός. Οι προσπάθειες που έχουν κατά καιρούς καταβληθεί να χαρακτηριστεί αυτή η επιλογή ως μια υποστήριξη της μετριοπαθούς συνταγματικής μοναρχίας μέσα στις ειδικές συνθήκες της κατάρρευσης της Ναπολεόντειας Γαλλίας (κατά το πρότυπο του Σατωβριάνδου), επιχειρούν, νομίζω, να “χρυσώσουν το χάπι”, κατά το κοινώς λεγόμενο, ή, στην καλύτερη περίπτωση, κάνουν μιαν αναχρονιστική προβολή της μεταγενέστε-

ρης στάσης του απέναντι στο Λουδοβίκο Φίλιππο, τη δεκαετία του 1840. Όπως προκύπτει καθαρά και από τα κείμενά του, ο Ουγκώ της δεκαετίας του 1820, που εξετάζουμε εδώ σήμερα, υπήρξε μοναρχικός φανατικός και απόλυτος, υμνητής μιας ελέω Θεού βασιλικής εξουσίας, με μεσαιωνικά πρότυπα βγαλμένα, λες, μέσα από τις σελίδες των ιπποτικών μυθιστορημάτων του Walter Scott που, όπως ξέρουμε, ο νεαρός Βίκτωρ δεν κουραζόταν να διαβάξει.

Από την άλλη μεριά, ο συντηρητισμός του εξαντλείται, θάλεγε κανείς, σε αυτή την εξιδανικευμένη πίστη. Δεν συνοδεύεται από ανάλογες κοινωνικές ιδέες, δεν υπερασπίζεται το προεπαναστατικό καθεστώς στο σύνολό του. Γι' αυτό και ένας κλονισμός αυτής της ειδικής, εντοπισμένης στο πρόσωπο και το ρόλο του βασιλιά εμμονής, αποκτά ιδιαίτερη σημασία, με πολλαπλασιαστικές συνέπειες.

Όλες οι μαρτυρίες συγκλίνουν στη διαπίστωση ότι μετά το 1825 και πριν το 1830, γύρω στα 1827, έλαβε χώρα ένας τέτοιος κλονισμός. Και ο κλονισμός αυτός αποτέλεσε την απαρχή μιας μεταστροφής στις πεποιθήσεις του, μιας μεταστροφής που δεν συντελείται βέβαια από τη μια στιγμή στην άλλη, αλλά κτίζεται βήμα-βήμα, και σε πολλά επίπεδα. Είναι ο *Cromwell* και η οριστική ρήξη με τον κλασικισμό, είναι η “Ωδή στην Κολώνα της Vendôme” και η αξιολόγηση της ναπολεόντειας εποποιίας, είναι στη συνέχεια η σύγκρουση με το καθεστώς πάνω σε ζητήματα ελευθερίας της έκφρασης.

Όλα αυτά αποτελούν τα ενδιάμεσα στάδια μιας βασανιστικής εσωτερικής πορείας, που θα κρατήσει πολλά χρόνια ώσπου να οριστικοποιηθεί, από τη δεκαετία του 1850 και εξής, το τελικό προφίλ του Ουγκώ ως υπερασπιστής της δημοκρατίας και κήρυκα της κοινωνικής δικαιοσύνης, αυτό που θα επικρατήσει στη γαλλική αλλά και στην παγκόσμια συλλογική μνήμη μέχρι και σήμερα.

Στην πορεία αυτή, το Ελληνικό ζήτημα θα παίξει και αυτό τον δικό του ρόλο, καθώς θα απελευθερώσει τον ποιητή από τις αυταπάτες του περί βασιλείας, βαθαίνοντας τη ρήξη ανάμεσα στο μυθοποιημένο μοναρχ-

χικό πρότυπο της εφηβείας του και την απογοητευτική, πεζή, αντιρωϊκή πραγματικότητα. Είδαμε ότι στα φιλελληνικά του ποιήματα αυτή η απομυθοποίηση διατυπώνεται για πρώτη φορά με ρητό τρόπο.

Η επαφή του όμως με την Ελλάδα εκείνη την περίοδο, άφησε και άλλα ίχνη στο μετέπειτα έργο του Ουγκώ. Η κ. Δρούλια τελείωσε την ομιλία της απαγγέλλοντας το “Ελληνόπουλο”, στη αξεπέραστη μετάφραση του Κωστή Παλαμά. Τελειώνοντας εμείς σήμερα, να προσθέσουμε ένα στοιχείο σχετικά με αυτό το ποίημα. Αυτό το παιδί που οι καταστάσεις ωρίμασαν με ραγδαίο και βίαιο τρόπο, σε σημείο που αντί για παιχνίδια να ζητά μπαρούτι και βόλια, καταγράφηκε ανεξίτηλα στη συνείδηση του Ουγκώ. Αρκετοί αναλυτές του έργου του συμφωνούν ότι αποτέλεσε εν μέρει το πρότυπο για δύο τουλάχιστον μεταγενέστερους ήρωές του:

- το Γαβριά των *Αθλίων* που απαιτούσε ένα ντουφέκι στη διάρκεια της παριζιάνικης εξέγερσης του Ιουνίου του 1832 και σκοτώθηκε από τους στρατιώτες του Λουδοβίκου Φιλίππου, ενώ μετέφερε μπαρούτι και σφαίρες για τους επαναστάτες του οδοφράγματος της οδού Καναβουργείου (των οποίων τα οράματα ακούσαμε στην εισαγωγή αυτού του κειμένου),
- Κι έναν άλλο, λιγότερο γνωστό ήρωα που, μισόν αιώνα αργότερα από το παιδί της Χίου, έπεσε στα χέρια των Βερσαλλιέρων, κατά τη διάρκεια της καταστολής της Κομμούνας του Παρισιού, στα 1871:

*“Πάνω σ’ ένα οδόφραγμα, καταμεσής στα πλακόστρωτα δρομάκια,
τα ποτισμένα με αίμα αθώων και ενόχων ανάκατα,
ένα δωδεκάχρονο παιδί πιάστηκε μαζί με τους άνδρες.*

–Είσαι απ’ αυτούς κι εσύ; –Είμαστε όλοι μαζί, απάντησε το παιδί.

Καλά λοιπόν, του έκανε ο αξιωματικός, θα σε ντουφεκίσουμε.

*Περίμενε τη σειρά σου– Το παιδί βλέπει ν’ αστράφτουν ντουφεκιές,
και τους συντρόφους του να πέφτουν καταγής.*

Λέει: Μ’ αφήνετε να πάω να δώσω τούτο το ρολόι στη μάνα μου.

Να το σκάσεις θέλεις; –Θα ξανάρθω κυρ λοχαγέ.

Πού μένεις; –Να εκεί, πίσω από το συντριβάνι –Φύγε λοιπόν, καραγκιόζη!–

*Εκείνο φεύγει, κι οι στρατιώτες γελούν.
Μα το γέλιο τους κόπηκε απότομα, όταν το χλωμό παιδί ξαναφάνη-
κε τρέχοντας,
και στάθηκε περήφανα με την πλάτη στον τοίχο, λέγοντάς τους:
Νάμαι.”⁴*

“Me voilà”.

---

4. Victor Hugo, “Sur une Barricade”, γραμμένο τον Ιούνιο του 1871, δημοσιεύθηκε το 1872 στη συλλογή *L'Année terrible*.

Η απήχηση του Βίκτορος Ουγκώ στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα

Δέσποινα Προβατά

Σ.Ε.Π. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Πριν αρχίσω, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμότατα τον Διευθυντή του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών, καθηγητή Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη για την πρόσκληση συμμετοχής μου στην αποψινή εκδήλωση και την αγαπητή συνάδελφο κυρία Άννα Ταμπάκη, η οποία είχε την πρωτοβουλία της οργάνωσης αυτού του κύκλου ομιλιών.

Πριν ακριβώς έναν αιώνα, η Ελλάδα, όπως και πολλές ευρωπαϊκές χώρες, συμμετείχε στις εκδηλώσεις για τα 100 χρόνια από τη γέννηση του Βίκτορος Ουγκώ (Victor Hugo). Στην αίθουσα τελετών του Πανεπιστημίου Αθηνών αλλά και στην αίθουσα του Παρνασσού η ακαδημαϊκή κοινότητα, ο πνευματικός και πολιτικός κόσμος, τιμούσε το γάλλο συγγραφέα. Ποιοι όμως ήταν οι λόγοι που υπαγόρευαν τότε, στο κατώφλι του 20ού αιώνα, τις επετειακές αυτές εκδηλώσεις; Πώς σχηματίστηκε και με ποιους όρους συγκροτήθηκε η εικόνα του Ουγκώ στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του προσηγηθέντος 19ου αι.; Αυτά τα βασικά ερωτήματα στάθηκαν η αφορμή για την έρευνά μου στο τέρμα της οποίας – αν φυσικά μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι ολοκληρώνεται ποτέ μια έρευνα που αφορά τέτοια λογοτεχνικά μεγέθη – μου αποκαλύφθηκε όχι ένας, αλλά πολλοί Ουγκώ¹.

Ο Ουγκώ, ο ποιητής, ο μυθιστοριογράφος, ο δραματουργός, ο πολιτικός στοχαστής, ο κοινωνικός μεταρρυθμιστής, ο φιλέλληνας, ο υπο-

---

1. Η ομιλία αυτή είναι βασισμένη στα πορίσματα της διδακτορικής μου διατριβής με θέμα “Το έργο του Victor Hugo στην Ελλάδα, 1842-1902”, *Victor Hugo en Grèce (1842-1902)*, Παρίσι, Université de Paris-Sorbonne (Paris IV), 1994.

στηρικτής των αδυνάτων και των καταπιεσμένων, εντός και εκτός των συνόρων της πατρίδας του, ο φιλόσοφος, ο οραματιστής της ενωμένης Ευρώπης, ο ένθερμος υποστηρικτής της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ειρήνης, των δικαιωμάτων του ανθρώπου και ιδιαίτερα των δικαιωμάτων της γυναίκας και του παιδιού, ο αμείλικτος επικριτής των απολυταρχικών καθεστώτων, ο πολέμιος του κάθε είδους φανατισμού και ρατσισμού... Ο κατάλογος θα μπορούσε να είναι μακρύς για τον συγγραφέα που δέσποσε με το έργο του και τη μακροβιότητά του στον γαλλικό 19ο αιώνα.

Η απήχηση του Βίκτορος Ουγκώ στην Ελλάδα παίρνει μορφή μέσα από όλα αυτά και άλλα πρόσθετα στοιχεία που συνθέτουν ένα σύνολο, το οποίο όμως δεν είναι σταθερό και οριοθετημένο ευθύς εξ αρχής. Η αντίχνευση της εικόνας του στη διάρκεια του 19ου αιώνα στη χώρα μας μοιάζει με μια περιπέτεια: η εικόνα αυτή μέσα από στιγμές έξαρσης και ύφεσης, ανανεώνεται και φωτίζεται κάθε φορά διαφορετικά από τα γεγονότα και επιδέχεται διαφορετικές ερμηνείες, όχι ασύμβατες ή αντιφατικές, αλλά μάλλον συμπληρωματικές.

Ο Ουγκώ είναι γνωστός και καταξιωμένος λογοτέχνης στη Γαλλία ήδη από το 1826. Μετά από τη μάχη στην ιστορική παράσταση του *Ερνάνη*, στις 25 Φεβρουαρίου 1830, με την οποία κατακτά και το θέατρο, επιβάλλεται παρά το νεαρό της ηλικίας του ως ο αδιαμφισβήτητος αρχηγός της ρομαντικής σχολής. Την ίδια περίοδο και για την ακρίβεια το 1829, ο Κοραΐς, πατριάρχης του ελληνικού διαφωτισμού, από το Παρίσι όπου ζει, αποκηρύσσει αυτή τη νέα σχολή, την οποία θεωρεί επιζήμια και καταστροφική για την πρόοδο των λαών². Στην Αθήνα όμως τότε, αρχί-

---

2. Βλ. Anna Tabaki, "L'impact de l'œuvre et de la pensée de Victor Hugo en Grèce", *Folia Neoellenica*, Band II, Amsterdam, 1985-1986, σ. 160-177. Δημοσιεύθηκε και στο: *Le rayonnement international de Victor Hugo*, [Édité par Francis Claudon], Actes du symposium de l'Association Internationale de Littérature Comparée, XIème Congrès International, Peter Lang, New York, Frankfurt, Paris, 1989, σ. 183-196.

ζει δειλά και σταδιακά να συγκροτείται η Αθηναϊκή Σχολή που θα εκφράσει στη χώρα μας το όραμα και τις εναισθησίες του ρομαντισμού.

Πρώτος ο Νικόλαος Σούτσος, πιστός στους προσανατολισμούς του ελληνικού ρομαντισμού μεταφράζει το 1842 τρία λυρικά ποιήματα του Ουγκώ (δύο από τα *Chants du crépuscule* (Τραγούδια του Δειλινού), και ένα από την ποιητική συλλογή *Feuilles d'automne* (Φθινοπωρινά φύλλα)³. Την ίδια χρονιά, ο Κωνσταντίνος Ασώπιος στο εισαγωγικό του μάθημα στο τότε αποκαλούμενο Οθωνικό Πανεπιστήμιο –το σημερινό Καποδιστριακό– μνημονεύει τον Ουγκώ και ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής περιλαμβάνει στη γαλλική χρηστομάθειά του αποσπάσματα των έργων του⁴. Η ελληνική νεολαία έρχεται έτσι σ' επαφή με το έργο του γάλλου συγγραφέα. Η ποίησή του δεν είναι άγνωστη στους εκφραστές του ελληνικού ρομαντισμού. Ο Παναγιώτης Σούτσος, για παράδειγμα, μιμείται συνειδητά ή υποσυνείδητα τον Ουγκώ, του αφιερώνει στα 1828 μια “Ωδή” του⁵, ενώ ο γάλλος ποιητής, σε απάντηση αυτής της φιλοφρόνησης, προτάσσει στίχους του Σούτσου στο ποίημα “Le Derviche” (“Ο Δερβίσης”) των *Orientales* (Ανατολίτικα). Διαπιστώνουμε λοιπόν, ότι ενώ το συγγραφικό έργο του Ουγκώ είναι ακόμα άγνωστο στη χώρα μας, μια και η έναρξη της μεταφραστικής δραστηριότητας τοποθετείται στη δεκαετία του 1850, ένας περιορισμένος κύκλος πνευματικών ανθρώπων μπορεί να το γνωρίζει ήδη από το πρωτότυπο.

Μολονότι φαίνεται περιέργο, η πρώτη σημαντική μνεία του ονόματος του Ουγκώ στον ελληνικό τύπο της εποχής, το 1845, αφορά ένα σκάνδαλο της ερωτικής του ζωής. Και ενώ μεταφέρονται στον έλληνα αναγνώστη οι πικάντικες λεπτομέρειες της ιστορίας, για τον ίδιο, σημειώνεται

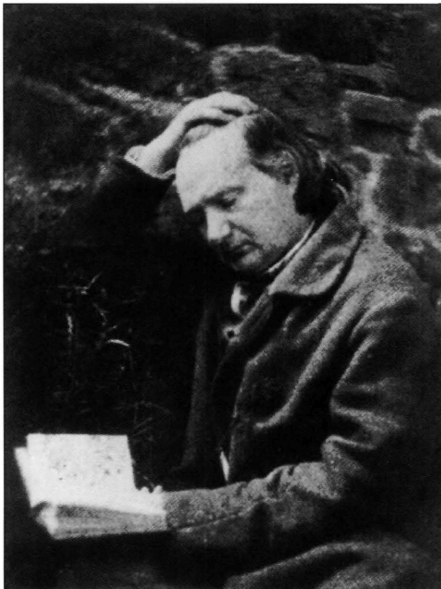
3. Νικ., Γεωργ. και Δημ. Σούτζων, *Ποιήσεις και Πεζά*, εν Αθήναις, 1842, σ. 433-436.

4. Αλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβή, *Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία ή Συλλογή τεμαχίων εκ των δοκιμοτέρων λογογράφων και ποιητών της Γαλλίας*, Αθήναι, 1842.

5. [Panago Soutzo], “Ode au Mont Blanc” (“Ωδή στο Λευκό Όρος”), *Odes d'un jeune grec*, Paris, Emler frères, 1828, σ. 57-60

μόνο ότι είναι “ομότιμος της Γαλλίας και ένδοξος ποιητής”⁶. Αυτές οι δύο πτυχές που αφορούν την δημόσια ζωή του Ουγκώ στη Γαλλία συνθέτουν αρχικά την εικόνα του στην Ελλάδα.

Από το 1845, ο Ουγκώ έχει πια μια σαφή πολιτική δραστηριότητα και από το βήμα της βουλής των Ομοτίμων εκφωνεί τους πρώτους βαρυσήμαντους πολιτικούς του λόγους. Η εξέλιξη της πολιτικής του σκέψης⁷ φαίνεται να ενδιαφέρει ιδιαίτερα την ελληνική κοινή γνώμη. Η παρουσία του Ουγκώ στον ελληνικό τύπο γίνεται πλέον εμφανής από το 1849, χρονιά που σηματοδοτεί την οριστική ρήξη του με τη συντηρητική παράταξη. Έτσι, στην Ελλάδα ο Ουγκώ εμφανίζεται πρώτα ως σημαντική παρουσία στην πολιτική σκηνή της χώρας του. Το όνομά του προβάλλε-

Ο εξόριστος Ουγκώ στο Jersey το 1854.
Φωτογραφία του γιου του, Charles Hugo.

ται μέσα από τις σελίδες των εφημερίδων ως συνώνυμο των αγώνων για ελευθερία. Είναι μια φωνή που ορθώνεται για να υπερασπιστεί τα δικαιώματα των λαών. Είναι ο πολιτικός άνδρας που δεν δίστασε να απαρνηθεί μια άνετη και εξασφαλισμένη ζωή και, αρνούμενος την αμνηστία, να ακολουθήσει το δρόμο της εξορίας στο όνομα της αντίστασης στη δικτατορία του Ναπολέοντα Γ', που ο Ουγκώ θα τον αποκαλέσει αργότερα *Ναπολέον ο Μικρός (Napoléon le Petit)*.

Οι πολιτικές θέσεις του Ουγκώ εμπνέουν τους έλληνες δημοκρατικούς και μεταξύ αυτών τον πατρινό

6. εφ. *Αιών*, αρ. 648, 18 Αυγούστου 1845, σ. 4.

7. Την πολιτική σκέψη του Ουγκώ ανέλυσε στην ομιλία του ο κύριος Λεωνίδας Καλλιβρετάκης.

Ανδρέα Ρηγόπουλο, ο οποίος του στέλνει στα 1856 τη δίγλωσση ελληνογαλλική εφημερίδα του *Ελληνική σημαία*. “Είναι ωραίο να είναι κανείς από τη χώρα του φωτός και να σηκώνει τη σημαία της ελευθερίας” του απαντά ο Ουγκώ που φαίνεται να διατήρησε για αρκετά χρόνια την επαφή του με το Ρηγόπουλο⁸.

Από τη δεκαετία του 1850, το ελληνικό ενδιαφέρον στρέφεται πλέον στο λογοτεχνικό έργο του Ουγκώ· χάρη στις μεταφράσεις και στα άρθρα που δημοσιεύονται στα οικογενειακά και φιλολογικά περιοδικά προσεγγίζει πλέον το ευρύτερο αναγνωστικό κοινό. Η αρχή γίνεται με τα θεατρικά του κείμενα, τη μετάφραση του δράματός του *Angelo, tyran de Padoue* (*Άγγελος, τύραννος της Παδούης*) το 1850⁹, ενώ δυο χρόνια αργότερα ο Ι. Ισιδωρίδης Σκυλίτσης μεταφράζει τη *Λουκρητία Βοργία* (*Lucrèce Borgia*)¹⁰. Με τη δημοσίευση των μεταφράσεων έξι συνολικά δραμάτων από τον Ιωάννη Ραπτάρχη το 1860-1861, ο Ουγκώ καθιερώνεται κατ’ αρχήν ως δραματογράφος¹¹. Από τη μυθιστορηματική του παραγωγή, μόνο δύο μυθιστορήματά του είχαν τότε μεταφραστεί το *Bug Jargal* (*Βύγιος Ιαργάλιος*)¹² (1858) και ο *Han d’Islande* (*Χαν ο Ισλανδός*)¹³ (1859) ενώ *Η Παναγία των Παρισίων* (*Notre-Dame de*

8. Βλ. Roger Millieux, “Ανδρέας Ρηγόπουλος”, *Ιστορία και Ζωή*, 1(1956), σ. 53-57.

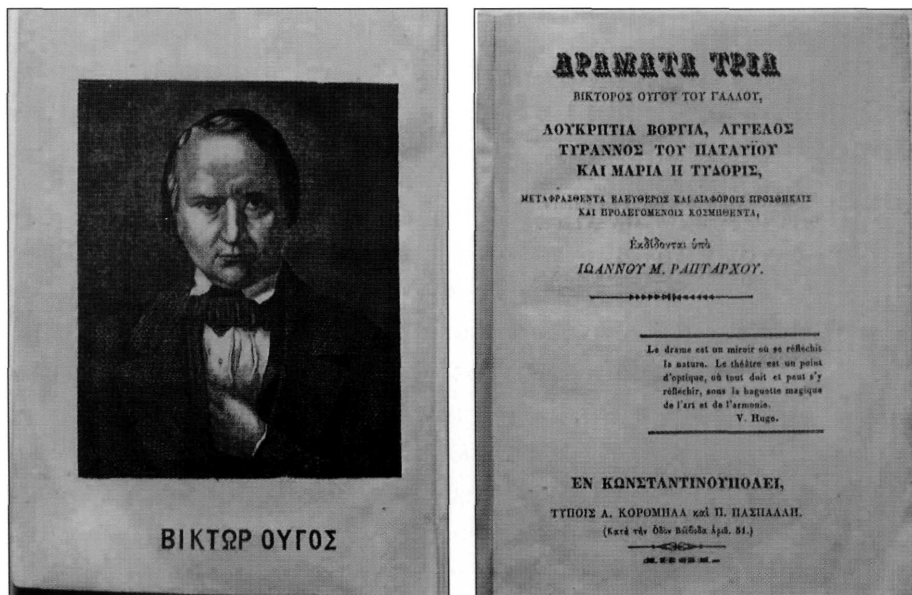
9. *Άγγελος τύραννος της Παδούης*, Δράμα υπό Βίκτορος Ούγκω, μεταφρασθέν [...] υπό Γ. Α. Λαγκαδά, εν Κωνσταντινουπόλει, 1850.

10. *Λουκρητία Βοργία*, Δράμα Βίκτορος Ούγκω, μεταφρασθέν [...] υπό Ι. Ισιδωρίδου Σκυλίτση, εν Σμύρνη, 1852. Για τον μεταφραστή, βλ. Άννα Ταμπάκη, “Οι εκδοχές της πεζογραφίας μέσα από τα μεταφρασμένα κείμενα. Η περίπτωση του Ι. Ισιδωρίδη Σκυλίτση”, *Από τον “Λεάνδρο” στον “Λουκή Λάρα”*. *Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*, Επιμέλεια Νάσος Βαγενάς, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1997, σ. 190-204.

11. Ι. Ραπτάρχη, *Δραματική τριλογία ή Δράματα τρία Βίκτορος Ούγκω, Λουκρητία Βοργία, Άγγελος Τύραννος του Παταίου και Μαρία η Τυδώρ*, εν Κωνσταντινουπόλει, 1860 και *Δράματα τρία Βίκτορος Ούγκω του Γάλλου, Ρουϊ-Βλάς, Οι Βυργγάβοι και Ερνάνης*, εν Κωνσταντινουπόλει, 1861.

12. *Ο Βύγιος Ιαργάλιος, μυθιστόρημα [...] εκ των του Βίκτωρος Ουγκώ*, μεταφρασθέν υπό Αλεξάνδρου Γεωργιάδου, Αθήνησι, 1858.

13. *Χαν ο Ισλανδός*, μυθιστόρημα Βίκτορος Ουγκώ μεταφρασθέν υπό Μιχαήλ Σούτσου, εν Κωνσταντινουπόλει, 1859.

Το εσώφυλλο της έκδοσης των δραμάτων του Ουγκώ από τον Ιω. Ραπτάρχη (1861).

Paris), δημοσιευμένη ήδη από το 1831, εξακολουθούσε να παραμένει άγνωστη στη χώρα μας¹⁴.

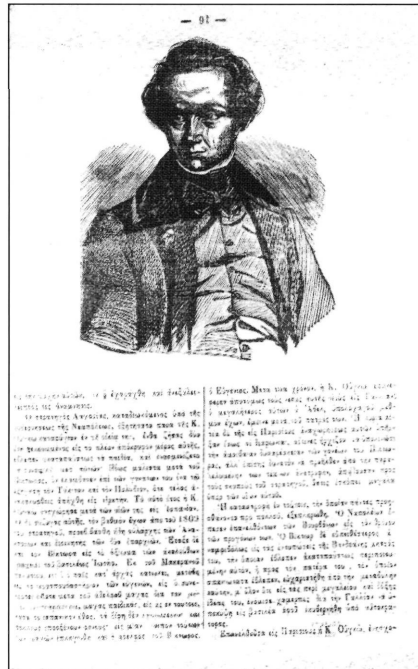
Το άρθρο που αφιερώνει το περιοδικό *Ευτέρπη* στον Ουγκώ το 1852¹⁵ είναι η πρώτη συστηματική προσπάθεια παρουσίασης του έργου και της προσωπικότητάς του, ενώ θα περάσει μια δεκαετία έως ότου η *Πανδώρα*, το σημαντικότερο περιοδικό της εποχής να αφιερώσει στον Ουγκώ μια πολυσέλιδη μελέτη, χάρη στην οποία ευρύτερα αναγνωστικά στρώματα έρχονται σε επαφή με το έργο του¹⁶.

14. Για μια ολοκληρωμένη εικόνα της μεταφρασμένης εκδοτικής παραγωγής του 19ου αιώνα, βλ. Σ. Ντενίση, *Μεταφράσεις μυθιστορημάτων και διηγημάτων 1830-1880*, Αθήνα, Περίπλους, 1995. Επίσης, Β. Πάτσιου, “Η μεταφραστική πεζογραφική παραγωγή (1830-1880)”, *Από τον “Λέανδρο” στον “Λουκή Λάρα”*, ό.π., σ. 181-190, και *Ξένοι συγγραφείς μεταφρασμένοι ελληνικά. Αυτοτελείς εκδόσεις*. Τόμος Β’ (1800-1863), ΚΝΕ/ΕΙΕ (υπό έκδοση).

15. “Βίκτωρ Ουγκώ. Βιογραφία”, *Ευτέρπη*, 5(1851-1852), σ. 90-93.

16. Β., “Βίκτωρ Υγώ”, *Πανδώρα*, 12(1861-1862), σ. 535-540.

Ωστόσο, ο Ουγκώ δεν είναι ακόμα δημοφιλής στη χώρα μας. Τα έργα του μπορεί να μεταφράζονται, αλλά δεν γνωρίζουν ακόμη ευρεία διάδοση. Επίσης, η θετική υποδοχή κοινού και κριτικής δεν αφορά το σύνολο του πολύπτυχου συγγραφικού του έργου, αλλά επικεντρώνεται στην ποίηση και στο θέατρό του. Η καθιέρωσή του ως μυθιστοριογράφου συναντά αντιστάσεις καθώς οι έντονες αντιδράσεις που είχαν διατυπωθεί εναντίον αυτού του λογοτεχνικού είδους, δημιουργούσαν ένα αρνητικό κλίμα γύρω από το μυθιστόρημα.

περ. «Ευτέρπη», τ. Ε' (1851-1852), σ. 91.

Την εικόνα, όμως, του Ουγκώ συγγραφέα μετέβαλε ριζικά η δημοσίευση στα 1862 της μετάφρασης των *Αθλίων* (*Les Misérables*) από τον Ι. Ισιδωρίδη Σκυλίτση, τον μεταφραστή που συνέδεσε το όνομά του με αυτό το έργο. Η μετάφραση των *Αθλίων* δημοσιεύεται πρώτα σε επιφυλλίδες στην εφημερίδα *Ημέρα* της Τεργέστης¹⁷ παράλληλα με τη δημοσίευση του πρωτοτύπου ενώ την ίδια χρονιά δημοσιεύεται και αυτοτελώς¹⁸. Επτά συνολικά αυτοτελείς εκδόσεις και δύο σε επιφυλλίδες γνώρισε η μετάφραση του Σκυλίτση στη διάρκεια του 19ου αιώνα. Παρότι ο μεταφραστής επεμβαίνει σε μεγάλο βαθμό στο κείμενο, προχωρώντας σε σημαντικές περικοπές, πετυχαίνει να μεταδώσει

17. *Οι Άθλιοι μυθιστόρημα Βίκτορος Ούγου*, μετάφρασις Ι.Ι.Σ[κυλίτση], εφ. *Ημέρα*, 20/2 Μαΐου 1862 έως 27/8 Σεπτεμβρίου 1862.
 18. *Οι Άθλιοι* υπό Βίκτορος Ούγου, μεταφρασθέντες εκ του γαλλικού υπό Ι. Ισιδωρίδου Σκυλίτση, τόμοι Α' και Β', εν Βιέννη, 1862· τόμος Γ', εν Βιέννη 1863· τόμος Δ', εν Τεργέστη, 1863.

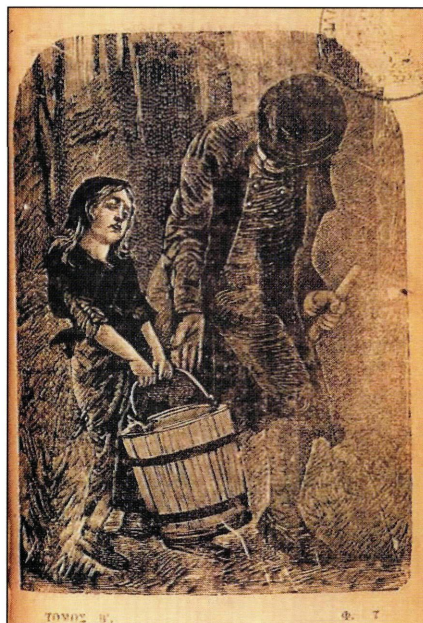
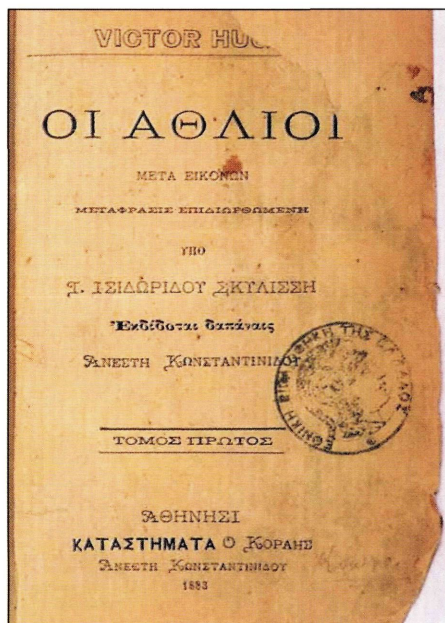
στο ελληνικό κοινό τη δύναμη, τη φιλοσοφία, το μεγαλείο και τις συγκινησίες του μνημειώδους αυτού έργου. Με μια εκπληκτική ευστοχία ο Σκυλίτσης προχωρεί στον εξελληνισμό των ονομάτων των πρωταγωνιστών του μυθιστορήματος¹⁹. Ο Jean Valjean θα γίνει γνωστός στην Ελλάδα ως Γιάννης Αγιάννης, η Cosette είναι η δική μας Τιτίκα και ο Gavroche, ο Γαβριάς, που εντυπώνεται στη γλώσσα μας και ως ουσιαστικό για να υποδηλώσει το έξυπνο και ζωηρό αλητάκι. Ας θυμηθούμε επίσης ότι το Τιτίκα επικράτησε στη συνέχεια ως υποκοριστικό. Τα εξελληνισμένα ονόματα των ηρώων των *Αθλίων* εντυπώνονται σε τέτοιο βαθμό στη συλλογική μνήμη, έτσι ώστε κανένας μεταγενέστερος μεταφραστής δεν αμφισβήτησε τις επιλογές του Σκυλίτη.

Η επιτυχία των *Αθλίων* στην Ελλάδα, πέρα από την ποιότητα της μετάφρασης, οφείλει πολλά και στον ίδιο τον χαρακτήρα του έργου. Ο κάθε αναγνώστης, ανάλογα με τις προσδοκίες του, ανακάλυπτε στο έργο ένα αισθηματικό μυθιστόρημα, μια περιπέτεια με αστυνομική πλοκή, μια κοινωνιολογική μελέτη, ένα ιστορικό μυθιστόρημα, ένα πολιτικό κήρυγμα και όλα αυτά δοσμένα με το πληθωρικό ύφος του Ουγκώ. Η απήχηση των *Αθλίων* στη νεοελληνική κοινωνία του 19ου αιώνα αποτελεί ένα ευδιάκριτο κοινωνικό φαινόμενο και η ταύτιση των αναγνωστών με τους πρωταγωνιστές του έργου παίρνει τη μορφή επιδημίας. Ο Μπάμπης Άννινος μας μεταφέρει πολύ χαρακτηριστικά το κλίμα της εποχής:

“Μέγας εγένετο τότε συναγερομός καθ’άπασαν την ελληνικήν γην από Μαρίους και Τιτίκας ανηλικούς και παρηλικούς, ετοιμούς να κρύψουν την καρδιάν των υπό πέτραν και να ομολογήσουν ότι ο έρωσ είναι ο ασπασμός των αγγέλων προς τα άστρα ... και τα επίλοιπα”²⁰.

19. Βλ. σχετικά Νάσου Δετζωρτζή, “Η μνημειώδης μετάφραση των *Misérables* από τον Ι. Ισιδωρίδη Σκυλίτη”, *Γράμματα και Τέχνες*, Ιαν.-Μάιος 1990, σ. 14-20.

20. Χαράλαμπος Άννινος, “Βασιλειάδης, Παπαρρηγόπουλος”, *Διαλέξεις περί Ελλήνων ποιητών του ΙΘ΄ αιώνας*, Αθήνα, 1925, σ. 306.

Εικονογραφημένη έκδοση της μετάφρασης των Αθλίων το 1888.

Τη δική του μαρτυρία για την τύχη των Αθλίων στους κόλπους της επαρχιακής κοινωνίας του Μεσολογγίου μας δίνει και ο Κωστής Παλαμάς:

“Ένα μονάκριβο αντίτυπο υπήρχε, σε τρία τομίδια, καλοτύπωτα στο Τριέστι. [...] Και το αντίτυπο εκείνο περιουσία του σπιτιού μας. Πέρασε από τα χέρια όλων των φιλιαναγνωστών του τόπου, και πρώτ’απ’όλα των ευαίσθητων ψυχών. [...] Το μονάκριβο αντίτυπο των Αθλίων γύρισε από χέρι σε χέρι μέσα στους κύκλους των ερωτόληπτων και των ιδεολόγων, και της νέας και της γερόντισσας ηλικίας. Και όταν κατορθώθη να λιμενισθή στο σπίτι που το είχε παραχωρήσει γενναιόκαρδα στην κοινή χρήση, είχε πάρει την κατακίτρινη και την κατατσαλακωμένη όψη κάποιων λαχανιασμένων μανιακών κοσμογυριστών”²¹.

21. Κωστή Παλαμά, *Άπαντα*, Τόμος Ι΄, σ. 255-256.

Η μετάφραση των *Αθλίων* αποτελεί σταθμό για την παρουσία του Ουγκώ στην Ελλάδα. Γίνεται πλέον ο δημοφιλής συγγραφέας που η απήχυσή του ξεφεύγει από τα όρια ενός περιορισμένου κύκλου πνευματικών ανθρώπων και πιστών, αγγίζοντας ένα ευρύ και ετερόκλητο κοινωνικό σύνολο. Θα πρέπει ωστόσο να περιμένουμε τέσσερα ακόμα χρόνια, μέχρι το 1866, για να δούμε την αρχή μιας αδιάκοπης και έντονης εκδοτικής δραστηριότητας που έφερε το ελληνικό αναγνωστικό κοινό πιο κοντά στο σύνολο έργου του.

Το 1866 είναι η χρονιά που ξεσπάει η Κρητική Επανάσταση, το γεγονός που προσφέρει στον εξόριστο Ουγκώ την ευκαιρία να εκφράσει με έμπρακτο τρόπο τα φιλελληνικά του αισθήματα. “Έλαβα μια έκκληση των επαναστατημένων Ελλήνων της Κρήτης για να υψώσω τη φωνή υπέρ των σκοπών τους. Θα το πράξω”, γράφει στο σημειωματάριό του στις 14 Νοεμβρίου 1866. Με τις τρεις επιστολές του υπέρ των Κρητών, που δημοσιεύονται στον ευρωπαϊκό τύπο τον Δεκέμβριο 1866, τον Φεβρουάριο 1867 και Φεβρουάριο 1869, ο Ουγκώ αποδεικνύει για μια ακόμη φορά την προσήλωσή του στην υποστήριξη του αγώνα των λαών που πάλευαν για την ελευθερία και την ανεξαρτησία τους.

“Επιμένετε, γράφει το 1866. Έστω και πνιγμένοι θα θριαμβεύσετε. [...] Έλληνες της Κρήτης έχετε με το μέρος σας το δίκιο κι έχετε και τη λογική. [...] Το κρητικό ζήτημα έχει πια τεθεί. Θα λυθεί και θα λυθεί όπως όλα τα ζητήματα αυτού του αιώνα, προς την κατεύθυνση της απελευθέρωσης. [...] Είναι ένα χρέος που η Γαλλία θα εξοφλήσει. Μια υποχρέωση που η Γαλλία θα εκπληρώσει. Πότε; Επιμένετε!”²².

Οι ελληνικές εφημερίδες και ιδίως οι φιλελεύθερες, αναπαράγουν μέσα σε ένα κλίμα ευφορίας τις επιστολές του Ουγκώ. “Το Αρκάδι θα’ χει κι αυτό τον ποιητή του. Τον υποδεικνύει ήδη η κοινή γνώμη [...] Απαιτείται ένας μεγάλος ποιητής που να έχει γνωρίσει την αγωνία της εξορίας

22. Victor Hugo, *Oeuvres Complètes, Politique*, Paris, Laffont, coll. Bouquins, 1985, σ. 576-577.

για να μπορέσει να υμνήσει τέτοια γεγονότα, τόσο μεγάλες καταστροφές. Ένας ποιητής που όλη του η ζωή να είναι να είναι μια συνεχής μάχη με το σκοτάδι” σημειώνει η γαλλόφωνη εφημερίδα *Indépendance Hellénique* εκφράζοντας το αίσθημα του ελληνικού λαού²³.

Δεν μπορούμε να ξέρουμε τι σήμαινε το όνομα του Ουγκώ για τους Κρητικούς πριν από τη δική του παρέμβαση. Το σίγουρο είναι ότι οι επιστολές του, τους ενθάρρυναν και συχνά αναπτέρωσαν τις ελπίδες τους. Με μια μόνη φράση συνόψισε ο Βολουδάκης, πρόεδρος της προσωρινής κυβέρνησης της Κρήτης, την απήχηση που είχε τα χρόνια εκείνα ο γάλλος συγγραφέας στο νησί: “Το όνομά σας είναι διάσημο στα βουνά μας”²⁴.

Μέσα από τις σελίδες των εφημερίδων, το ελληνικό κοινό ανακαλύπτει τώρα τον Ουγκώ ανθρωπιστή, υπερασπιστή των δικαιωμάτων των λαών, τον Ουγκώ φιλέλληνα²⁵. Στις γεμάτες πάθος επιστολές του, στους αναθεματισμούς που εξαπολύει ενάντια στην ευρωπαϊκή διπλωματία και στους τυράννους, αναβιώνει ο ένθερμος φιλέλληνας των *Orientales*, μολονότι τα ποιήματα που είχε εμπνευστεί από τον Αγώνα του 1821 παρέμεναν αμετάφραστα στη χώρα μας.

Ο Βίκτωρ Ουγκώ στον κήπο του σπιτιού του στο Guernesey το 1868. Φωτογραφία του Arsène Garnier.

23. *L'Indépendance Hellénique*, αρ. 57, 21 Μαρτίου 1867, σ.1.

24. Victor Hugo, *Oeuvres Complètes, Actes et Paroles II, Historique*, Paris, éd. de l'Imprimerie Nationale, σ. 575.

25. Στην πλευρά αυτή της προσωπικότητάς του αναφέρθηκε η κυρία Λουκία Δρούλια.

Ίσως η ελληνική κοινή γνώμη να ανέμενε πολλά από τον Ουγκώ. Υπερεκτιμούσε την αποτελεσματικότητα των λόγων του και δεν ήθελε να δει τις ιδιαίτερες συνθήκες που αντιμετώπιζε η Κρήτη. Οι μεγάλες δυνάμεις δεν ήταν πια ενωμένες απέναντι στο Σουλτάνο και η ελληνική κυβέρνηση έμενε, επίσημα τουλάχιστον, μακριά από τη διαμάχη. Η εικόνα του Ουγκώ στην Ελλάδα την περίοδο αυτή σηκώνει το βάρος των προσδοκιών ενός ολόκληρου λαού που τον θεωρεί ικανό να αναστρέψει το διπλωματικό κλίμα, να υποκινήσει ένα φιλελληνικό ρεύμα ανάλογο με αυτό του 1821 και να συμβάλλει ουσιαστικά στην επίλυση του κρητικού ζητήματος. Στη συλλογική μνήμη των Ελλήνων εντυπώνεται πλέον ως μια ισχυρή μορφή και τοποθετείται στο πάνθεο των προσωπικοτήτων που, όπως ο Βυγον, είχαν εμπνεύσει τον ελληνικό λαό στους αγώνες του.

Την εικόνα του Ουγκώ κοινωνικού και πολιτικού μεταρρυθμιστή συμπληρώνει η ελληνική μετάφραση στα 1868 της *Τελευταίας ημέρας ενός καταδίκου* (*Le Dernier Jour d'un condamné*), δομύ κατηγορώ ενάντια στη θανατική ποινή²⁶.

Αναγνωρισμένος πλέον από όλους αφενός ως υπερασπιστής των λαών και της ελευθερίας και ιδίως ως ένθερμος φιλέλληνας, και αφετέρου ως καταξιωμένος συγγραφέας, ο Ουγκώ βρίσκεται την περίοδο εκείνη στο απόγειο της δόξας του στην Ελλάδα. Έτσι όταν το 1866 δημοσιεύει τους *Εργάτες της θαλάσσης* (*Les travailleurs de la mer*), η δημοτικότητά του είναι τέτοια που το νέο του μυθιστόρημα όχι μόνο μεταφράζεται την ίδια χρονιά, αλλά γνωρίζει και τέσσερις παράλληλες εκδόσεις, δύο αυτοτελείς²⁷ και δύο σε επιφυλλίδες²⁸ σε Αθήνα και

26. Βίκτορος Ουγγώ, *Η τελευταία ημέρα καταδίκου*, μετάφρασις Νεοκλέους Καζάζη, εν Αθήναις, 1868.

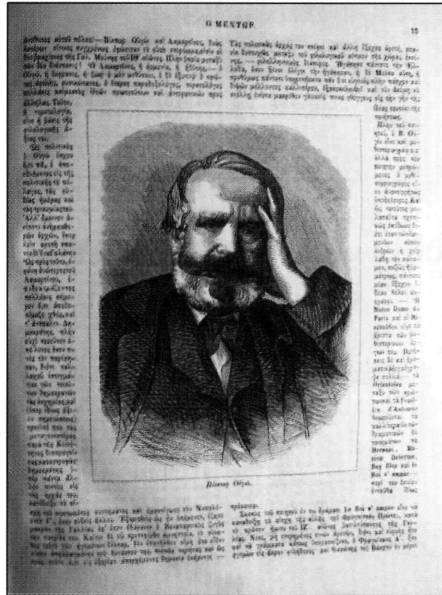
27. *Οι Εργάται της θαλάσσης* υπό Βίκτορος Ούγου. Μετάφρασις Α.Γ. Σκαλίδου, εν Αθήναις, 1866 και *Οι Εργάται της θαλάσσης* μυθιστόρημα υπό Βίκτορος Ουγγώ. Μεταφρασθέν[...].υπό Ευριδίκης Γέροντα και Γρηγορίου Καμπούρογλου, Αθήνησι, 1866.

28. Σε επιφυλλίδες δημοσιεύθηκε στις εφ. *Αρμονία* και *Ομόνοια* της Κωνσταντινούπολης. Η μετάφραση της *Ομόνοιας* δημοσιεύθηκε στη συνέ-

Κωνσταντινούπολη. Ενώ χωρίς χρονοτριβή, μεταφράζεται την επόμενη χρονιά από τον Ιωάννη Καρασούτσα και το άλλο μεγάλο μυθιστόρημά του *Η Παναγία των Παρισίων*, που μαζί με τους *Αθλίους* παραμένουν ως σήμερα, τα δύο δημοφιλέστερα έργα του Ουγκώ στην χώρα μας²⁹. Όπως όμως και ο Σκυλίτσης, ο Καρασούτσας προχωρεί κι αυτός σε σημαντικές περικοπές του έργου, στερώντας από τους έλληνες αναγνώστες την ολοκληρωμένη αντίληψη του χειμαρρώδους λόγου του Ουγκώ.

Η φήμη του στην Ελλάδα έχει πια εδραιωθεί και η λογοτεχνική του δραστηριότητα παρακολουθείται από τώρα και στο εξής στενά. Από αυτό το σημείο, η χρονολογία δημοσίευσης των μεταφράσεων των έργων του πλησιάζει χρονικά την έκδοση του πρωτότυπου: *Οι Αθλιοι, οι Εργάτες της Θαλάσσης, L'homme qui rit (Ο Άνθρωπος που γελά), Quatrevingt-treize (Ενενήκοντατρία), Choses vues (Απομνημονεύματα)* δημοσιεύονται την ίδια χρονιά με το πρωτότυπο, ενδεικτικό της βιασύνης των μεταφραστών να αποδώσουν στη γλώσσα τους το κείμενο αλλά και της ανυπομονησίας ενός αναγνωστικού κοινού που έτρεφε ιδιαίτερη εκτίμηση στη γαλλική λογοτεχνία. Η επιτυχία των μυθιστορημάτων του Ουγκώ, συμπαρασύρει και τους μεταφραστές της ποίησης που αρχίζουν πάλι να δημοσιεύουν στα περιοδικά και ημερολόγια ή και

Πορτραίτο του Ουγκώ από τον Ν. Νικολαΐδη. Περ. «Μέντωρ», 4(1871), σ. 13.

χεια αυτοτελώς: *Οι Θαλασσοπόνοι* υπό Βίκτορος Ουγκώ. Μετάφρασις Γ.Κ. Μιώσιáδου, εν Κωνσταντινουπόλει, 1866.

29. *Η Παναγία των Παρισίων*. Μυθιστορία Βίκτορος Ούγου μεταφρασθείσα [...]υπό Ι. Καρασούτσα, εν Αθήναις, 1867.

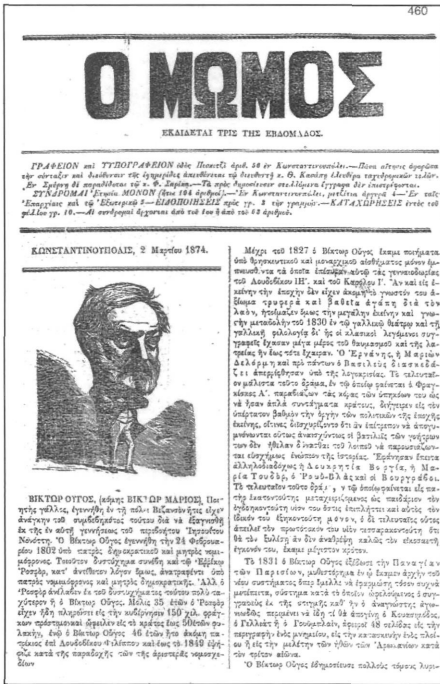
μέσα στις προσωπικές τους ποιητικές συλλογές ποιήματά του. Δεν μεταφράζονται όμως τα “φιλελληνικά” του ποιήματα ενώ διαφαίνεται με σαφήνεια η προτίμηση στα προ της εξορίας ποιητικά του έργα.

Το 1870 ο Ουγκώ επιστρέφει θριαμβευτικά στο Παρίσι μετά από 19 χρόνια εξορίας. Και ενώ η ελληνική κοινή γνώμη είχε συχνά εκφράσει το θαυμασμό της για τον εξόριστο ποιητή, αγνοεί ή αποσιωπά την πολιτική του δραστηριότητα στη διάρκεια της παρισινής Κομμούνας. Οι ολοένα και σπανιότερες πληροφορίες για τις πολιτικές του θέσεις, ιδίως μετά την εκλογή του στη Γερουσία το 1876, μεταδίδονται χωρίς σχόλια από τις ελληνικές εφημερίδες. Η Ελλάδα που τόσο είχε θαυμάσει στο παρελθόν τους πολιτικούς λόγους και τις ποικίλες διεθνείς εκκλήσεις του Ουγκώ, κρατά τώρα μια επιφυλακτική στάση απέναντί του· μερίδα του τύπου τον παρουσιάζει ακόμα και ως υποκινητή ταραχών και σύμμαχο των δυνάμεων εκείνων που είχαν ως στόχο τη διαταραχή της καθεστηκίας

ευρωπαϊκής τάξης. Για πρώτη φορά αμφισβητείται η ικανότητά του να συμβάλλει ουσιαστικά στην επίλυση των προβλημάτων της χώρας του.

Ωστόσο, παρά την απόσταση που φαίνεται να κρατά ο ελληνικός τύπος απέναντι στον Ουγκώ πολιτικό, το ενδιαφέρον για τον συγγραφέα δεν μειώνεται. Τα έργα του εξακολουθούν να διαβάζονται, να μεταφράζονται και να γνωρίζουν νέες εκδόσεις. Συγχρόνως, το θεατρικό του έργο κατακτά και τις ελληνικές σκηνές.

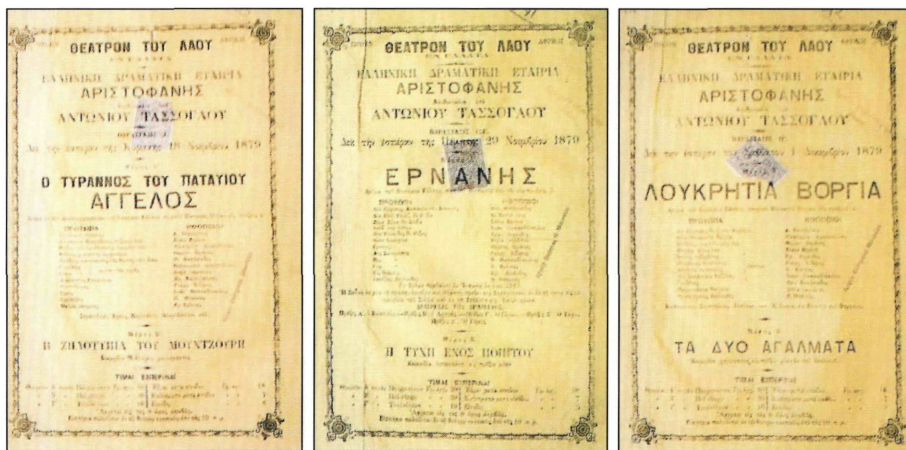
Η αρχή είχε γίνει από τα Επτάνησα, όπου πολύ νωρίς, από το 1844, έχουμε παραστάσεις της όπερας του Giuseppe Verdi (Τζουζέππε

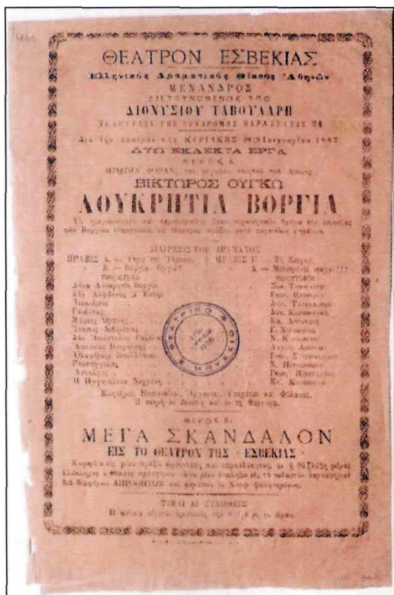
εφ. «Ο Μώμος», 2 Μαρτίου 1874, σ.1.

Βέρντι) *Ernani* (*Ερνάνης*), που βασίζεται στο ομώνυμο δράμα του Ουγκώ. Η έντονη παρουσία όμως των έργων του στις θεατρικές σκηνές τοποθετείται στη δεκαετία του 1870. Θεατές από την Αθήνα ως την Κεφαλονιά, από την Πάτρα ως τη Χίο, αλλά και στη Σμύρνη, την Κωνσταντινούπολη, τη Φιλιππούπολη και την Αλεξάνδρεια παρακολούθουν θεατρικές παραστάσεις έργων του Ουγκώ. Στην περιοδεία του, ο θίασος Τασσόγλου παρουσιάζει το 1879 στην Κωνσταντινούπολη, τρία δράματά του: *Άγγελο*, *Τύραννο της Παδούης*, *Ερνάνη* και *Λουκρητία Βοργία*. Το ίδιο έργο επιλέγει και αργότερα, το 1887, ο Διονύσιος Ταβουλάρης, ερμηνευτής και άλλων ουγκικών δραμάτων. Στο ρόλο της Λουκρητίας επικεντρώνεται και το ενδιαφέρον των πρωταγωνιστριών της εποχής. Την ερμηνεύουν, μεταξύ άλλων, η Ευαγγελία Παρασκευοπούλου το 1895 και η Αικ Βερόνη το 1899. Κι άλλοι γνωστοί πρωταγωνιστές ερμηνεύουν τους μεγάλους ρόλους του Ουγκώ, με αξιοσημείωτη επιτυχία, όπως μαρτυρούν σχετικά δημοσιεύματα, ενώ συχνές ήταν και οι παραστάσεις γαλλικών θιάσων, που παρουσιάζαν για το γαλλομαθές κοινό τα έργα στο πρωτότυπο.

Η μεγαλύτερη ίσως απόδειξη της απήχησης του θεάτρου του Ουγκώ στον ελληνικό χώρο ήταν η χρησιμοποίηση του ονόματός του για την

Προγράμματα θεατρικών παραστάσεων που δόθηκαν από τον θίασο "Αριστοφάνης" του Αντ. Τασσόγλου στο "Θεάτρον του Λαού" (Κων/πολη 1879).

Πρόγραμμα της παράστασης της «Λουκρητίας Βοργία» στο Θέατρο «Εσβεκίας» της Αλεξάνδρειας τον Ιανουάριο 1887 από τον θίασο “Μένανδρος” του Διονυσίου Ταβουλάρη.

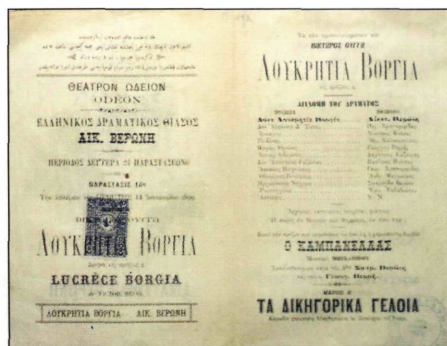

Η Ευαγγελία Παρασκευοπούλου στο ρόλο της Λουκρητίας Βοργία

προσέλκυση κοινού. Ένα μονόπρακτο θεατρικό έργο, με τον ξένο για τη λογοτεχνική γραφή του Ουγκώ τίτλο, *Η Εκδίκησις της Ήρας*, δημοσιευμένο το 1877, αποδίδεται από τους μεταφραστές – οι οποίοι επιμελώς

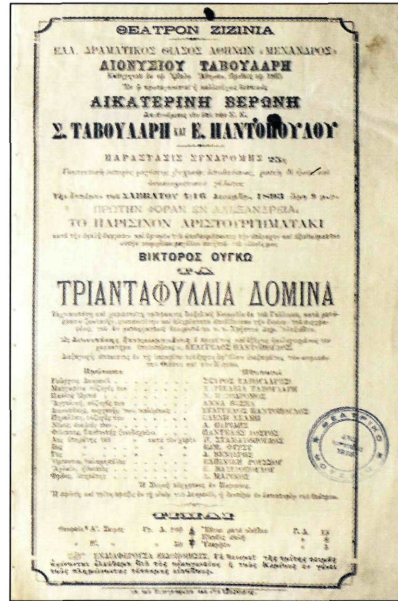
Πρόγραμμα της παράστασης της «Λουκρητίας Βοργία» στο Θέατρο «Ωδειον» από τον θίασο της Αικατερίνης Βερόνη, τον Ιανουάριο 1899.

κρύβουν την ταυτότητά τους κάτω από τα αρχικά τους— στον Ουγκώ³⁰. Πρόκειται για μια αξιοπρόσεκτη περίπτωση λογοτεχνικής απάτης, καθώς το θεατρικό αυτό έργο δεν είναι άλλο από τη *Σεμέλη* (*Semele*) του Schiller (Σίλλερ).

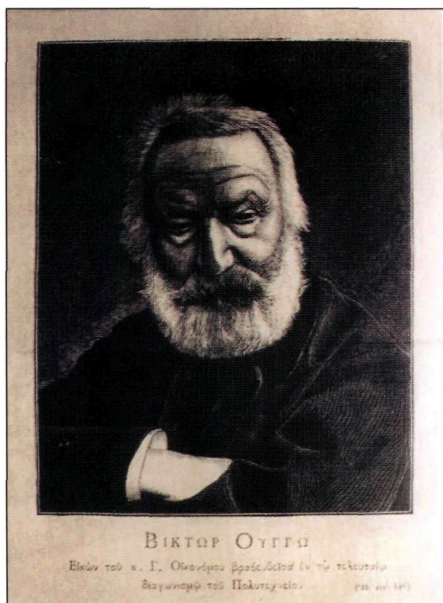
Λίγα χρόνια αργότερα, οι υποψήφιοι θεατές του θεάτρου Ζιζίνια της Αλεξάνδρειας, βλέποντας το θεατρικό πρόγραμμα της παράστασης *Τα τριανταφυλλιά δόμινα*, θα πίστευαν ότι είναι έργο του Ουγκώ. Μια προσεκτικότερη ανάγνωση, όμως αποκαλύπτει την αλήθεια: ο γάλλος δραματουργός είχε απλά εκφραστεί θετικά για αυτή την κωμωδία των Delacour και Hennequin, τα ονόματα των οποίων αποσιωπώνται εντελώς.

Η επαφή του έργου του Ουγκώ με μια σημαντική μερίδα της ελληνικής κοινωνίας προκαλεί και την περιέργεια του αναγνωστικού κοινού για τον άνθρωπο και την προσωπική του ζωή. Σειρά άρθρων γύρω από τις καθημερινές του συνήθειες, τον κοινωνικό και λογοτεχνικό του περίγυρο μαζί με τα ανεκδοτολογικά δημοσιεύματα στα οικογενειακά-λογοτεχνικά περιοδικά, υποδηλώνουν τη σταθερή και αδιάλειπτη παρουσία του στην Ελλάδα. Το 1884 το έργο του αποτελεί επίσημα πλέον μέρος του προγράμματος για τη διδασκαλία των γαλλικών στη μέση εκπαίδευση και μάλιστα με σημαντικότερη ποσοτικά παρουσία σε σχέση με άλλους γάλλους συγγραφείς.

Πρόγραμμα της παράστασης «Τα τριανταφυλλιά δόμινα» στο Θέατρο «Ζιζίνια» της Αλεξάνδρειας.

30. Βίκτορος Ουγκώ, *Η εκδίκησης της Ηρας*, τραγωδία μονόπρακτος. Εξελληνισθείσα μεν υπό της κ. Α.Ω. Στιχογραφήθεισα δε υπό Ι.Δ., εν Αθήναις, 1877.

Πορτραίτο του Ουγκώ από τον Γ. Οικονόμου. Περ. «Αττικόν Μουσείον», 1883.

Ως το τέλος, λοιπόν του 19ου αιώνα στην Ελλάδα συντηρείται η εικόνα του Ουγκώ συγγραφέα αλλά κυρίως του φιλέλληνα. Το τελευταίο στοιχείο υπενθυμίζουν με τις ευχές τους για τα τελευταία γενέθλια του τον Φεβρουάριο 1885 ο Χαρίλαος Τρικούπης και ο εκδότης της *Εφημερίδος* Ιω. Καμπούρογλου. Γράφει ο τελευταίος: “Δεν ξεχνά η Ελλάς εκείνον, που με φλόγα του Κανάρη έψαλλε της λευθεριάς της την αγρία πρώτη χάρι”³¹. Το είχε αποδείξει έμπρακτα ο Δήμος Αθηναίων που λίγους μήνες πριν είχε δώσει σε ένα δρόμο της πρωτεύουσας το όνομά του γάλλου ποιητή.

Το πιστοποιεί όμως και μια ιδιότυπη λογοτεχνική παραγωγή που με αφετηρία το 1857 και μέχρι και την πρώτη επέτειο της γέννησης του Ουγκώ, το 1902, μας παραδίδει 17 συνολικά ποιήματα³² εμπνευσμένα από την εκρηκτική προσωπικότητά του και γραμμένα προς τιμήν του από γνωστούς ή λιγότερο γνωστούς ποιητές και ανώνυμους ή επώνυμους στιχοπλόκους. Κι αν ορισμένα από αυτά, κάποτε, με την υπερβολή, την αφέλεια και τις αδυναμίες τους προκαλούν τη θυμηδία, κατορθώνουν πάντως να εκφράσουν με τον πιο άμεσο τρόπο τα συναισθήματα του ελληνικού λαού για τον Ουγκώ.

Η λατρεία όμως της ελληνικής κοινωνίας για τον Ουγκώ εξωτερικεύτηκε με τον πιο εμφανή τρόπο με το θάνατο του συγγραφέα στις 22

31. *Gil Blas*, Supplément du 27 février 1885 [Le 83ème anniversaire de Victor Hugo], σ. 4.

32. Τουλάχιστον τόσα έχω εντοπίσει μέχρι στιγμής. Βλ. Despina Provata, *ό.π.*, σ. 302-317 και Παράρτημα III, σ. 433-457.

Μαΐου 1885, που βιώθηκε στην Ελλάδα με την ίδια σχεδόν ένταση που σημειώθηκε στη Γαλλία. Το γεγονός αυτό έδωσε την ευκαιρία στον ελληνικό τύπο να πραγματοποιήσει ένα από τα πρώτα, αν όχι το πρώτο μεγάλο ρεπορτάζ. Σαράντα συνολικά εφημερίδες και περιοδικά αφιερώνουν σύντομα ή μακροσκελή άρθρα στα όσα προηγήθηκαν και σ' αυτά που ακολούθησαν τον θάνατο του Ουγκώ. Από τη στιγμή που ανακοινώθηκε η ασθένεια του, οι εφημερίδες παρακολουθούν μέρα με τη μέρα τις εξελίξεις με ανταποκρίσεις από το Παρίσι, που παρέχουν πλήθος λεπτομερειών για την πορεία της υγείας του συγγραφέα αλλά και για την πνευματική του κατάσταση. Με την ανακοίνωση του θανάτου του, θέλοντας να τιμήσουν για μια τελευταία φορά τον συγγραφέα και τον φιλέλληνα, επιδίδονται σε μια χωρίς προηγούμενο εκστρατεία πληροφόρησης. Μεταδίδουν στο ελληνικό κοινό το κλίμα που επικρατούσε στο Παρίσι και δίνουν όλες τις λεπτομέρειες για την προετοιμασία της μεγαλειώδους κηδείας. Ο τύπος εκφράζοντας το κοινό αίσθημα, αποχαιρετά “το μεγάλο φιλέλληνα”, “τον ψάλτη του Κανάρη”, τον άνθρωπο που στήριξε σε δύσκολες στιγμές το αίτημα του κρητικού λαού για ελευθερία. Ο Θεόδωρος Δεληγιάννης, στο τηλεγράφημά του επισημαίνει κι αυτός με τη σειρά του ότι η Ελλάδα θρηνεί “τον αρχαιότατον, τον γενναιοφρονέστατον, τον σταθερώτατον των φιλελλήνων”³³.

εφ. «Χρόνος Αθηνών», 23 Μαΐου 1885, σ.1.

33. εφ. *Αιών*, αρ. 4781, 13 Μαΐου 1885, σ. 2.

Το μεγαλοπρεπές μνημείο που στήθηκε κάτω από την Αψίδα του Θριάμβου στο Παρίσι για να υποδεχθεί το φέρετρο του Βίκτορος Ουγκώ που είχε εκτεθεί εκεί σε λαϊκό προσκύνημα.

Στην κηδεία του Ουγκώ, την 1η Ιουνίου 1885, η Ελληνική Κυβέρνηση και ο Δήμος Αθηναίων διά του πρεσβευτή της Ελλάδος Νικολάου Μαυροκορδάτου, συμμετέχουν στις εκδηλώσεις πένθους. Παρούσα και ελληνική αντιπροσωπεία από το Βουκουρέστι αλλά και οι έλληνες φοιτητές ενώ αίσθηση προκαλεί το τηλεγράφημα του γιου

του Κανάρη, Μιλτιάδη: “Απ’ Αθηνών μέχρι Ψαρών, από Βυζαντίου μέχρι Σπάρτης, ο ελληνισμός ευλογεί την μνήμην του εξοχωτέρου των Γάλλων, του αθανάτου αιοδού του ηρωϊσμού και του μαρτυρίου των πατέρων ημών”³⁴. Εκεί ήταν και ο Γιάννης Ψυχάρης, που με τρυφερότητα και σεβασμό αποχαιρετά το μεγάλο ποιητή και προσωπικό του φίλο στο έργο του *Το Ταξίδι μου*³⁵.

Για περισσότερο από τρεις εβδομάδες το επίκεντρο του ενδιαφέροντος των ελληνικών εφημερίδων και της κοινής γνώμης ήταν η κηδεία του Ουγκώ. Και χωρίς υπερβολή θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι κατά τη διάρκεια αυτών των ημερών, η Ελλάδα ζούσε στο ρυθμό των γεγονότων που διαδραματίζονταν στο Παρίσι. Η τεράστια απήχηση που προσλαμβάνει η είδηση του θανάτου του Ουγκώ και η συγκίνηση που προκαλεί, πιστοποιείται από αυθόρμητες εκδηλώσεις του λαού που τις διαβάζουμε στον τύπο της εποχής. Την ημέρα της κηδείας του, για παράδειγμα, ορισμένα καταστήματα των Αθηνών παρέμειναν κλειστά σε

34. εφ. *Παλιγγενεσία*, αρ. 6305, 23 Μαΐου 1885, σ. 2.

35. Γιάννης Ψυχάρης, *Το Ταξίδι μου* (1888), Αθήνα, Νεφέλη, 1988, σ. 60-73.

ένδειξη πένθους, ενώ τα κεντρικά βιβλιοπωλεία πουλούσαν πορτραίτα του Γάλλου ποιητή. Αναγγέλλεται ακόμα και η έκδοση μιας δίγλωσσης ελληνο-γαλλικής εβδομαδιαίας εφημερίδας με τον τίτλο *Victor Hugo*. Ενδεικτική των ομαδικών εκδηλώσεων λατρείας που κυριαρχούσαν τις ημέρες εκείνες στην Αθήνα είναι και μια σύντομη αγγελία που δημοσιεύεται στον τύπο:

“Τα παγωτά Βίκτωρ Ουγκώ έγιναν χθες βράδυ εν ριπή οφθαλμού ανάρπαστα. Έφερον και τα σύμβολα της Δημοκρατίας άνωθεν”.

Ενώ και σε επόμενο φύλλο διαβάζουμε:

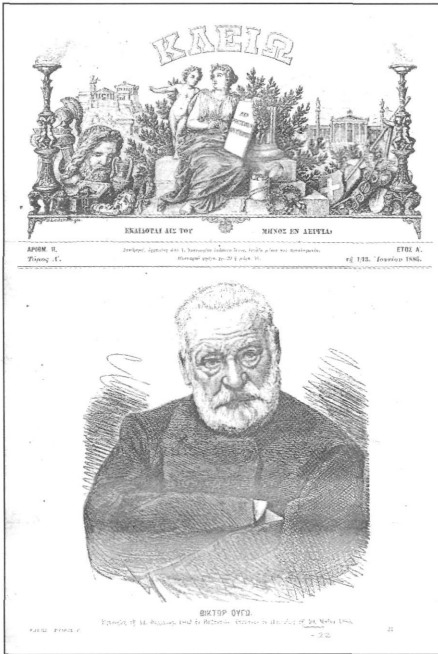
“Και απόψε πάλιν κατ’απαίτησιν πολλών το εξαιρετον παγωτό Βίκτωρ Ουγκώ. Όποιος προφθάση”³⁶.

Ο θάνατος του πατριάρχη του γαλλικού ρομαντισμού αναζωπυρώνει το ενδιαφέρον για το έργο και την προσωπικότητά του. Το σύνολο του τύπου προσφέρει τότε την ευκαιρία ακόμα και σε όσους δεν είχαν έρθει σ’ επαφή με το έργο του, να το γνωρίσουν μέσα από πληθώρα άρθρων, από απλές νεκρολογίες έως εμπειριστατωμένες μελέτες περνώντας και από ανεκδοτολογικού τύπου κείμενα. Παρά τη διαφορετικότητα και την ανομοιομορφία τους, αισθητική και ειδολογική, τα άρθρα αυτά συγκλίνουν σε μια κοινή διαπίστωση: χαιρετίζουν τον φιλέλληνα, τον συγγραφέα που ένας ανώνυμος συντάκτης ονομάζει “ελλαδόπνευστο ποιητή”³⁷. Τότε θα γνωρίσει και το ελληνικό κοινό σε μετάφραση τα ποιήματα στα οποία ο Ουγκώ δόξασε την Ελλάδα. Ο διαγωνισμός μετάφρασης του ποιήματος “Στον Κανάρη” (“À Canaris”) από τα *Chants du Crépuscule* που προκηρύσσει η *Εφημερίς* βρίσκει μεγάλη απήχηση και στα γραφεία της φτάνουν 10 διαφορετικές μεταφράσεις του ποιήματος αυτού³⁸. Συγχρόνως μεταφράζονται και άλλα φιλελληνικής έμπνευσης ποιήματα του Ουγκώ ενώ ο Κωστής Παλαμάς μεταφράζει το γνωστό σε όλους “Ελληνόπουλο”.

36. εφ. *Νέα Εφημερίς*, αρ. 152, 1 Ιουνίου 1885, σ. 7 και αρ. 158, 7 Ιουνίου 1885, σ. 4.

37. εφ. *Ανατολική Επιθεώρησις*, αρ. 82, 21 Μαΐου 1885, σ.1.

38. Βλ. Despina Provata, *ό.π.*, σ. 219-223.

εφ. «Κλειώ» Λειψίας, αρ. 11,
1/13 Ιουνίου 1885

Ο θαυμασμός για την προσωπι-
κότητα του Βίκτορος Ουγκώ στην
Ελλάδα, μοιάζει να υπακούει σε
μια πραγματική ανάγκη της ελλη-
νικής κοινωνίας. Οι Έλληνες που
τον τιμούσαν και τον αποθέωναν
το 1885, εύρισκαν σ' αυτόν ένα
πρότυπο που ταίριαζε στην κοινω-
νία τους. Ο Ουγκώ συγκέντρωνε
όλες τις αρετές που ένα έθνος ευχό-
ταν να έχει ως πρότυπο: ήταν ταυ-
τόχρονα ένας πολυγραφότατος
λογοτέχνης, ένας ένθερμος πατριώ-
της και ένας ενθουσιώδης πολιτι-
κός μεταρρυθμιστής. Την προσή-
λωση του στους δημοκρατικούς
θεσμούς την είχε αποδείξει με πολ-
λές ευκαιρίες. Και αυτό που ήταν
ακόμη πιο σημαντικό για τους

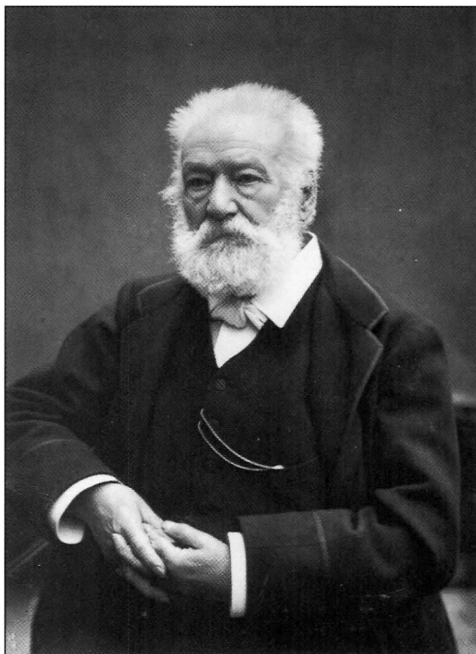
Έλληνες, είχε εκφράσει δύο φορές την ιδιαίτερη φιλία του για την
Ελλάδα: με τους στίχους του για τον Αγώνα του 1821 και με τις φλογε-
ρές επιστολές του κατά την Κρητική Επανάσταση.

Ο φιλελληνισμός του Ουγκώ ήταν κατά συνέπεια ο παράγοντας που
έπαιξε καθοριστικό ρόλο για την εδραίωση της φήμης του στην Ελλάδα.
Θαυμάστηκε και αγαπήθηκε όπως μόνον ο Byron. Κατόρθωσε να επι-
σκιαστεί όλους τους άλλους γάλλους φιλέλληνες, καθώς κανένας άλλος
γάλλος συγγραφέας δε γνώρισε την αποθέωση που ο ελληνικός λαός επε-
φύλαξε στον Ουγκώ. Όπως από το όνομα του Λόρδου Byron γεννήθηκε
ένας όρος “byρωνισμός”, έτσι και από το όνομα του Ουγκώ σχηματίστηκε
το ουσιαστικό “ουγκισμός” και το επίθετο “ουγκολάτρης”. Η Ελλάδα του
19ου αιώνα όχι μόνο γαλουχήθηκε από τον γάλλο συγγραφέα αλλά ο
Ουγκώ έλαβε στα μάτια των Ελλήνων τις διαστάσεις ενός μυθικού σχε-
δόν προσώπου. Έγινε μια εξιδανικευμένη εικόνα και εντυπώθηκε στη

συλλογική μνήμη του ελληνικού λαού ως αναπόσπαστο στοιχείο της ιστορίας του και της πολιτισμικής του ταυτότητας.

Αυτή η συλλογική μνήμη κληροδότησε στην ελληνική πολεοδομική πραγματικότητα του 20ού αιώνα τους 12 δρόμους που φέρουν το όνομα του Ουγκώ σε ισάριθμους, και σε μεγάλο βαθμό νεοσύστατους, δήμους. Οι φετινές εκδηλώσεις με τις οποίες θα συμμετάσχει η Ελλάδα στα 200 χρόνια από τη γέννηση του Ουγκώ και τις οποίες εγκαινίασε το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών με τη σειρά αυτή των διαλέξεων, υποδηλώνουν ότι ο

Ουγκώ εξακολουθεί να προκαλεί το ενδιαφέρον μας, να μας συγκινεί και να προσφέρει ένα γόνιμο πεδίο προβληματισμού. Στην αυγή αυτού του νέου αιώνα μας δίνεται η ευκαιρία να ανακαλύψουμε ή να ξανά-ανακαλύψουμε τις διαφορετικές πτυχές του πολύπλευρου έργου του.

Ο Βίκτωρ Ουγκώ φωτογραφημένος από τον Charles Gallot στις 12 Απριλίου 1885.

Χρονολόγιο

Η ζωή και το έργο του Βίκτορος Ουγκώ

Επιμέλεια: Δέσποινα Προβατά

Παιδική και νεανική ηλικία

- 1802 Γεννιέται στις 26 Φεβρουαρίου στη Besançon ο Βίκτωρ Ουγκώ (Victor-Marie Hugo), γιος του δημοκράτη βοναπαρτιστή στρατιωτικού Λεοπόλδου Ουγκώ (Joseph-Léopold-Sigisbert Hugo) και της φιλομοναρχικής Σοφίας Τρεμπυσέ (Sophie Trébuchet).
- 1803 Η οικογένεια ακολουθεί τον Λεοπόλδο Ουγκώ στις μετακινήσεις του εντός και εκτός της Γαλλίας.
- 1809 Η μητέρα του, Σοφία, εγκαθίσταται με τους τρεις γιους της, Άβελ (Abel), Ευγένιο (Eugène) και Βίκτορα στο Παρίσι.
- 1811 Η Σοφία Ουγκώ με τα τρία παιδιά της ξαναβρίσκει τον σύζυγό της Λεοπόλδο, που εν τω μεταξύ προήχθη σε στρατηγό, στη Μαδρίτη. Την επόμενη χρονιά φεύγει και πάλι με τους δύο μικρότερους γιους της, Ευγένιο και Βίκτορα για το Παρίσι.
- 1815 Το ζεύγος Ουγκώ χωρίζει οριστικά.
- 1816 Ο Βίκτωρ Ουγκώ εκδηλώνει την κλίση του προς την ποίηση και σε ηλικία μόλις 14 ετών, σημειώνει σ' ένα σχολικό τετράδιο: "Να γίνω Chateaubriand ή τίποτα" ("Être Chateaubriand ou rien").
- 1817 Τον Αύγουστο, η Γαλλική Ακαδημία του απονέμει έπαινο για το ποίημά του *Περί της ευτυχίας που προσφέρει η μελέτη σε*

- κάθε κατάσταση της ζωής (*Du bonheur que procure l'étude dans toutes les situations de la vie*). Το όνομά του εμφανίζεται για πρώτη φορά στον τύπο.
- 1818 Εκδίδεται η απόφαση διαζυγίου του ζεύγους Ουγκώ που δίνει την επιμέλεια των παιδιών στη μητέρα. Ο Βίκτωρ και ο αδελφός του Ευγένιος αρχίζουν σπουδές νομικής. Ο Β. Ουγκώ γράφει, μέσα σε δεκαπέντε μόλις μέρες, την πρώτη μορφή του μυθιστορήματος *Bug Jargal*.
- 1819 Βραβεύεται από την Ακαδημία των Ανθεστηρίων (*Académie des Jeux Floraux*) της Τουλούζης για την ωδή *Για την αποκατάσταση του αγάλματος του Ερρίκου Δ΄* (*Sur le rétablissement de la statue de Henri IV*). Ιδρύει με τον αδελφό του Άβελ το περιοδικό *Le Conservateur littéraire* που κυκλοφορεί ως το 1821. Μνηστεύεται κρυφά, παρά τις αντιρρήσεις της μητέρας του και τη ζήλια του αδελφού του Ευγένιου, την παιδική του φίλη, Αντέλ Φουσε (Adèle Foucher).
- 1820 Λαμβάνει επιχορήγηση 2000 φράγκων από τον βασιλιά Λουδοβίκο ΙΗ΄ (Louis XVIII) για την *Ωδή για το θάνατο του Δούκα του Μπερύ* (*Ode sur la mort du Duc de Berry*). Με το ποίημά του *Ο Μωυσής επί Νείλου* (*Moïse sur le Nil*) κερδίζει τον τίτλο του "Maître ès jeux Floraux" της Ακαδημίας της Τουλούζης. Δημοσίευση της πρώτης εκδοχής του μυθιστορήματος *Bug-Jargal* σε συνέχειες στο περιοδικό *Le Conservateur Littéraire*.
- 1821 Θάνατος της μητέρας του, Σοφίας Ουγκώ.

Πριν την εξορία. Η εδραίωση της λογοτεχνικής του φήμης

- 1822 Δημοσιεύει τις πρώτες *Ωδές και διάφορες ποιήσεις* (*Odes et Poésies diverses*). Παντρεύεται την Αντέλ Φουσε. Ο αδελφός

- του, που δεν μπορεί να το ξεπεράσει, εκδηλώνει την ημέρα του γάμου τα πρώτα σημάδια της ψυχικής νόσου που θα επιβάλει αργότερα τον εγκλεισμό του σε φρενοκομείο.
- 1823 Δημοσιεύεται το μυθιστόρημα *Χαν ο Ισλανδός* (*Han d'Islande*) και αρχίζει η έκδοση του λογοτεχνικού περιοδικού *La Muse française* που ιδρύει ο Hugo σε συνεργασία με τους Soumet, Guiraud, Émile Deschamps, Saint-Valry και Vigny. Τον Ιούλιο γεννιέται το πρώτο παιδί του, ο Λεοπόλδος-Βίκτωρ (Léopold-Victor), ο οποίος πεθαίνει τον Οκτώβριο του ίδιου έτους.
- 1824 Δημοσιεύει τις *Νέες Ωδές* (*Nouvelles Odes*). Γέννηση της κόρης του Λεοπολντίν (Léopoldine).
- 1825 Αναγορεύεται ιππότης της Λεγεώνας της Τιμής και παρευρίσκεται στη στέψη του Καρόλου Ι΄ (Charles X) στον καθεδρικό ναό της Reims.
- 1826 Δημοσιεύει τη δεύτερη εκδοχή του μυθιστορήματος *Bug-Jargal* και την ποιητική συλλογή *Ωδές και μπαλάντες* (*Odes et ballades*). Γέννηση του γιου του Καρόλου (Charles).
- 1827 Ρήξη με τη μοναρχία. Μέσα από μια ωδή του (*Ode à la colonne*), γίνεται υμνητής της Αυτοκρατορίας και του βοναπαρτισμού. Δημοσιεύει το θεατρικό έργο *Κρόμβελ* (*Cromwell*), ο πρόλογος του οποίου αποτελεί μανιφέστο του ρομαντισμού. Ο κύκλος της *Muse française* διευρύνεται και υπό την αρχηγία του Β. Ουγκώ, ο ομάδα των φιλελεύθερων και των συντηρητικών ρομαντικών μεταλλάσσεται σε λογοτεχνική σχολή. Το διαμέρισμά του, όπου συχνάζουν οι Vigny, Sainte-Beuve, Émile Deschamps, Soumet, Balzac, Musset, Dumas, Mérimée, Nerval, ζωγράφοι και γλύπτες, αποτελεί εστία έντονων φιλολογικών ζυμώσεων μέσα από τις οποίες θα πάρουν μορφή οι θεωρίες της νέας λογοτεχνίας.

- 1828 Θάνατος του πατέρα του, Λεοπόλδου Ουγκώ και γέννηση του γιου του Φρανσουά-Βικτώρ (François-Victor).
- 1829 Δημοσιεύεται η ποιητική συλλογή *Ανατολίτικα (Les Orientales)* και το μυθιστόρημα *Η Τελευταία ημέρα ενός καταδίκου (Le Dernier jour d'un condamné)*. Απαγορεύεται από τη λογοκρισία η παράσταση του δράματος *Μαριόν Ντελόρμ (Marion de Lorme)*. Ο ποιητής αρνείται την επιχορήγηση που του προσφέρει ο βασιλιάς ως αντιστάθμισμα της απαγόρευσης.
- 1830 Κατά την πρώτη παράσταση του *Ερνάνη (Hernani)* στις 25 Φεβρουαρίου στην Comédie Française, αρχίζει η περίφημη μάχη ανάμεσα στους οπαδούς του κλασικισμού και τους νεαρούς υποστηρικτές του ρομαντισμού. Ο Ουγκώ είναι πλέον ο αδιαμφισβήτητος αρχηγός της ρομαντικής σχολής. Υποστηρίζει την επανάσταση του Ιουνίου. Γέννηση της κόρης του Αντέλ (Adèle).
- 1831 Δημοσιεύει το πρώτο ιστορικό του μυθιστόρημα την *Παναγία των Παρισίων (Notre-Dame de Paris)* και μια ποιητική συλλογή *Φθινοπορινά Φύλλα (Les Feuilles d'automne)*. Ανεβαίνει με μεγάλη επιτυχία στο θέατρο Porte Saint-Martin το *Marion de Lorme*.
- 1832 Η παράσταση του δράματος *Ο βασιλιάς διασκεδάξει (Le Roi s'amuse)*, διακόπτεται και στη συνέχεια απαγορεύεται από τη λογοκρισία. Η απαγόρευση αυτή είναι η αφορμή για τον Ουγκώ για να υποστηρίξει δημόσια κατά τη διάρκεια της δίκης την ελευθερία της έκφρασης.
- 1833 Παρουσιάζει δύο θεατρικά έργα *Λουκρητία Βοργία (Lucrèce Borgia)* και *Μαρία Τυδώρ (Marie Tudor)*. Γνωρίζεται με την ηθοποιό Juliette Drouet που κρατά δευτερεύοντα ρόλο σ' αυτά

- τα δύο έργα. Η πολυτάραχη σχέση τους θα κρατήσει μέχρι το θάνατό της.
- 1834 Δημοσιεύει μια συλλογή δοκιμίων *Littérature et philosophie mêlées* και το μυθιστόρημα *Claude Gueux*.
- 1835 Δημοσιεύεται το θεατρικό έργο *Άγγελος, τύραννος της Πάδουας* (*Angelo, tyran de Padoue*) και η ποιητική συλλογή *Τα τραγούδια του δειλινού* (*Les Chants du crépuscule*). Επέρχεται οριστική ρήξη στις σχέσεις του με τον Sainte-Beuve.
- 1837 Πεθαίνει ο αδελφός του Eugène και δημοσιεύεται η ποιητική συλλογή *Les Voix intérieures* (*Εσωτερικές φωνές*).
- 1838 Εγκαίνια του Θεάτρου της Αναγέννησης (Théâtre de la Renaissance) με τον Ρουί Μπλάς (*Ruy Blas*) που ο Ουγκώ έγραψε ειδικά για την περίπτωση.
- 1840 Παρουρίσκεται στην επιστροφή της τέφρας του Ναπολέοντα. Δημοσιεύει την ποιητική συλλογή *Αχτίδες και Σκιές* (*Les Rayons et les Ombres*).
- 1841 Μετά από τέσσερις αποτυχίες, εκλέγεται μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας.
- 1843 Η αποτυχία των *Βυργράβων* (*Burgraves*) βάζει τέλος στο όραμα του Ουγκώ για τη δημιουργία ενός λαϊκού αλλά και συγχρόνως απαιτητικού θεάτρου. Η αποτυχία αυτή αλλά και τα πλήγματα που δέχεται η οικογένειά του, τον απομακρύνουν από το θέατρο.
- Τον Σεπτέμβριο η κόρη του Léopoldine και ο γαμπρός του Charles Vacquerie πνίγονται σε ατύχημα στον Σηκουάνα, στο Villequier. Ο ποιητής, βρισκόταν σε ταξίδι στα Πυρηναία και πληροφορήθηκε το συμβάν από τις εφημερίδες. Βυθίζεται στο πένθος και την απόγνωση και σταματάει να γράφει για τρία χρόνια.

- 1845 Διορίζεται από τον Λουδοβίκο-Φίλιππο (Louis-Philippe) μέλος της Βουλής των Ομοτίμων. Αρχίζει να γράφει τις *Αθλιότητες* (*Misères*), πρώτη μορφή των *Αθλίων* (*Les Misérables*)
- 1848 Η επανάσταση του Φεβρουαρίου ανατρέπει τον Louis-Philippe. Αρνείται την πρόταση του Lamartine να αναλάβει χαρτοφυλάκιο στην προσωρινή κυβέρνηση της Δεύτερης Δημοκρατίας. Τον Ιούνιο εκλέγεται βουλευτής στην Συντακτική Συνέλευση. Εκφωνεί βαρυσήμαντους πολιτικούς λόγους για την ελευθερία του τύπου και την κατάργηση της θανατικής ποινής. Μέσα από την εφημερίδα *L'Événement* που εκδίδουν οι γιοι του, υποστηρίζει την εκλογή του Λουδοβίκου-Ναπολέοντα Βοναπάρτη (Louis-Napoléon Bonaparte) στην Προεδρία.
- 1849 Εκλέγεται βουλευτής στη Νομοθετική Συνέλευση με τη συντηρητική παράταξη. Τον Αύγουστο προεδρεύει το Παγκόσμιο Συνέδριο για την ειρήνη και στο λόγο που εκφωνεί προαναγγέλλει την έλευση των Ηνωμένων Εθνών της Ευρώπης. Τον Οκτώβριο επέρχεται οριστική ρήξη με τη συντηρητική δεξιά παράταξη. Ο Ουγκώ, απογοητευμένος από την πολιτική του πρίγκιπα-προέδρου, παύει σταδιακά να τον υποστηρίζει.
- 1850 Υποστηρίζεται από τη αριστερά και βάλλεται συνεχώς από τη δεξιά. Από το βήμα της εθνοσυνέλευσης εκφωνεί λόγους για την ελευθερία στην εκπαίδευση (για μια υποχρεωτική και δωρεάν παιδεία), την καθολική ψηφοφορία και την ελευθερία του τύπου.
- 1851 Οι δύο γιοι του φυλακίζονται για παράβαση του νόμου περί τύπου. Σε λόγο του στην Εθνοσυνέλευση τον Ιούλιο, έρχεται σε ρήξη με τον Louis-Napoléon Bonaparte και καταγγέλλει τις προσωπικές φιλοδοξίες του. Τίθεται επικεφαλής επιτροπής που ματαιώσως προσπαθεί να αντισταθεί στο πραξικόπημα της

2ας Δεκεμβρίου. Τη νύχτα της 11ης Δεκεμβρίου, περνάει τα σύνορα με πλαστό διαβατήριο και φθάνει στις Βρυξέλλες. Η εξορία του θα διαρκέσει μέχρι την πτώση του Ναπολέοντα Γ΄ (Napoléon III) το 1870.

Η εξορία (1851-1870)

- 1851 Πολιτικός πρόσφυγας στις Βρυξέλλες.
- 1852 Τον Ιανουάριο δημοσιεύεται το διάταγμα με το οποίο απελαύνεται, μεταξύ άλλων, από το γαλλικό έδαφος ο Ουγκώ. Ο ποιητής απαντά τον Αύγουστο με τη δημοσίευση του *Ναπολέοντα του Μικρού* (*Napoléon le Petit*). Εγκαθίσταται με την οικογένειά του στο νησί Jersey. Στην εξορία τον ακολουθεί και η πιστή Juliette.
- 1853 Δημοσιεύει την ποιητική συλλογή *Τιμωρίες* (*Les Châtiments*), στην οποία εκφράζει την οργή και την αγανάκτησή του για το προαξικόπημα της 2ας Δεκεμβρίου.
- 1855 Τον Φεβρουάριο, καλείται από τις αρχές του Jersey να εγκαταλείψει το νησί. Εγκαθίσταται στο νησί Guernesey.
- 1856 Δημοσιεύονται οι *Ενατενίσεις* (*Les Contemplations*). Εγκαθίσταται στο Hauteville-House, ένα επιβλητικό σπίτι που δεσπόζει στην πόλη και το λιμάνι. Τον Δεκέμβριο, η κόρη του Adèle, που δεν αντέχει την εξορία, παθαίνει μια σοβαρή κατάθλιψη που απειλεί την ψυχική της υγεία.
- 1859 Αρνείται την αμνηστία που προσφέρει ο Ναπολέοντας Γ΄. “Όταν επιστρέψει η ελευθερία, θα επιστρέψω κι εγώ” (*Quand la liberté rentrera, je rentrerai*) απαντά ο ποιητής και αρχίζει έτσι η περίοδος της αυτοεξορίας του. Δημοσιεύει ένα από τα σημαντικότερα έργα του, την ποιητική συλλογή *Ο Θρύλος των αιώνων* (*La Légende des Siècles*).

- 1862 Έκδοση των *Αθλίων* (*Les Misérables*).
- 1863 Υποστηρίζει την εξέγερση του πολωνικού λαού και καταδικάζει την εκστρατεία του Ναπολέοντα Γ΄ στο Μεξικό.
- 1864 Δημοσιεύει το δοκίμιο *Ουίλλιαμ Σαίξπηρ* (*William Shakespeare*).
- 1865 Εκδίδεται η ποιητική συλλογή *Τραγούδια των δρόμων και των δασών* (*Les Chansons des Rues et des Bois*).
- 1866 Με την πρώτη επιστολή υπέρ των Κρητών ο Ουγκώ δημοσιοποιεί στις 2 Δεκεμβρίου το Κρητικό ζήτημα. Δημοσιεύεται το μυθιστόρημα *Οι Εργάτες της θάλασσας* (*Les Travailleurs de la mer*)
- 1867 Νέα έκκληση υπέρ των επαναστατών της Κρήτης στις 17 Φεβρουαρίου
- 1868 Γέννηση του εγγονού του Γεώργιου (Georges) και θάνατος της συζύγου του Αντέλ (Adèle).
- 1869 Ιδρύει με τους δύο γιους του την εφημερίδα *Le Rappel*. Τον Σεπτέμβριο προεδρεύει στο Συνέδριο για την ειρήνη στη Λωζάννη και υποστηρίζει την ιδέα δημιουργίας των Ηνωμένων Εθνών της Ευρώπης. Νέα έκκληση υπέρ της Κρήτης στις 17 Φεβρουαρίου. Δημοσιεύεται το μυθιστόρημα *L'Homme qui rit* (*Ο Άνθρωπος που γελά*). Γέννηση της εγγονής του Ιωάννας (Jeanne).
- 1870 Εκφράζει την υποστήριξή του στους επαναστατημένους Κουβανούς. Επιστρέφει θριαμβευτικά στο Παρίσι στις 4 Σεπτεμβρίου, την επόμενη της ανακήρυξης της Δημοκρατίας.

Μετά την εξορία

- 1871 Στις 8 Φεβρουαρίου εκλέγεται βουλευτής Παρισίων και παραιτείται στις 8 Μαρτίου. Θάνατος του γιού του Charles. Αποτυγχάνει να εκλεγεί στις εκλογές του Ιουλίου.
- 1872 Νέα αποτυχία στις εκλογές. Η κόρη του Adèle, εκδηλώνει σημάδια ψυχικής διαταραχής και εγκλείεται σε ίδρυμα. Δημοσιεύεται η ποιητική συλλογή *Το Τρομερό έτος (L'Année terrible)*. Μέσα από τους στίχους αυτούς αναφέρεται στην οδυνηρή ήττα της Γαλλίας κατά τον γαλλο-γερμανικό πόλεμο, την πολιορκία των Παρισίων, τον εμφύλιο πόλεμο και την Κομμούνα.
- 1873 Θάνατος του γιου του François-Victor
- 1874 Εκδίδεται το μυθιστόρημα *Ενενήντα τρία (Quatrevingt-treize)*, εμπνευσμένο από την Τρομοκρατία του έτους 1793. Την βαθιά οδύνη του για το θάνατο των δύο γιων του εκφράζει στο *Οι γιοί μου (Mes Fils)*.
- 1875 Δημοσιεύει τους πρώτους τόμους του έργου *Πράξεις και Λόγοι (Πριν την εξορία και Κατά την εξορία) (Actes et paroles (Avant l'exil et Pendant l'exil))*.
- 1876 Εκλέγεται στη Γερουσία, όπου καταθέτει σχέδιο νόμου για την αμνήστευση των πρωταγωνιστών της Κομμούνας. Δημοσιεύεται ο τρίτος τόμος των *Πράξεων και Λόγων (Μετά την εξορία) (Actes et Paroles – Depuis l'exil)*.
- 1877 Δημοσιεύει μια νέα σειρά ποιημάτων του *Θρύλου των αιώνων (La Légende des Siècles)*, τη λυρική συλλογή *Η Τέχνη του να είσαι παππούς (L'Art d'être grand-père)* και το ιστορικό δοκίμιο *Ιστορία ενός εγκλήματος (L'Histoire d'un crime)*, όπου εξιστορούνται τα γεγονότα που συνδέονται με το πραξικόπημα της 2ας Δεκεμβρίου 1851.

- 1878 Δημοσιεύεται το φιλοσοφικό ποίημα *Ο Πάπας (Le Pape)*.
- 1879 Με νέα παρέμβαση στη Γερουσία ζητά την αμνηστία για τους οπαδούς της Κομμούνας και δημοσιεύει το επικό και φιλοσοφικό ποίημα *Το Υπέρτατο έλεος (La Pitié suprême)*.
- 1880 Δημοσιεύει το εκτενές ποίημα *Θρησκείες και θρησκεία (Religions et religion)* και το φιλοσοφικό ποίημα *Ο Όνος (L'Âne)*.
- 1881 Στα ογδοηκοστά γενέθλιά του, ο Hugo αποθεώνεται από τον παρισινό λαό. Εξακόσιες χιλιάδες άτομα, μαθητές, εργάτες και άνθρωποι κάθε κοινωνικής τάξης παρελαύνουν κάτω από το παράθυρο του σπιτιού του στην Avenue Eylau, μέρος της οποίας μετονομάζεται σε Avenue Victor Hugo. Δημοσιεύεται η ποιητική συλλογή *Οι τέσσερις άνεμοι του πνεύματος (Les Quatre vents de l'Esprit)*.
- 1882 Δημοσιεύει το θεατρικό έργο *Τορκουεμάδας (Torquemada)*.
- 1883 Θάνατος της Juliette Drouet. Δημοσιεύεται η τρίτη σειρά ποιημάτων του *Θρύλου των Αιώνων (La Légende des Siècles)*. Τροποποιεί τον κωδίκελο της διαθήκης του: “Αρνούμαι τη δέηση όλων των Εκκλησιών. Ζητώ μια προσευχή από κάθε ψυχή. Πιστεύω στο Θεό”. (“Je refuse l'oraison de toutes les Églises. Je demande une prière à toutes les âmes. Je crois en Dieu”). Δημοσιεύει το *Αρχιπέλαγος της Μάγχης (L'Archipel de la Manche)*.
- 1885 22 Μαΐου, θάνατος του Βίκτορος Ουγκώ. Κηδεύεται με δημόσιες τιμές. Η σωρός του μεταφέρεται στην Αψίδα του Θριάμβου, όπου ξαγρυπνά ο παρισινός λαός. Ένα τεράστιο πλήθος συνοδεύει το φέρετρο ως το Πάνθεον, όπου ενταφιάζεται η σωρός του.

- 1886 Με τον τίτλο *Θέατρο εν ελευθερία (Théâtre en liberté)* δημοσιεύονται μετά θάνατον τα θεατρικά έργα που ο Ουγκώ είχε συνθέσει στην εξορία. Εκδίδεται το επικό και φιλοσοφικό ποίημα *Το τέλος του Σατανά (La fin de Satan)*, που είχε συνθέσει το 1854.
- 1887 Εκδίδεται το πρώτο μέρος πεζών κειμένων από τα κατάλοιπά του με τον τίτλο *Όσα είδα (Choses Vues)*. Ο δεύτερος τόμος εκδόθηκε το 1900.
- 1891 Δημοσιεύεται το φιλοσοφικό ποίημα *Ο Θεός (Dieu)*.

Ce siècle avait deux ans! 1802: Στα χρόνια της Ναπολεόντειας αϊγλης γεννιέται στην Besançon ο ποιητής που έμελλε να δεσπόσει λόγω της βιολογικής και της λογοτεχνικής του μακροβιότητας και συνάμα λόγω της εκρηκτικής, ανατρεπτικής φυσιογνωμίας του, στον γαλλικό 19ο αιώνα.

Ο Βίκτωρ Ουγκώ επαγγέλλεται την προφητική αποστολή της ποιητικής δημιουργίας. Θεωρεί το έργο του ενεργοποιημένο μέσα στην ιστορία. Ο λαός ενέχει σ' αυτό κεντρική και βαρύνουσα σημασία – ενίοτε ταυτίζεται συμβολικά με την κινητήρια δύναμη που οδηγεί στο μέλλον.

Στον αντίποδα του συμβατικού κλασικισμού, ο Ουγκώ εισηγείται την θεωρία του ρομαντικού δράματος με τον περίφημο “Πρόλογο στον Κρόμβελ” και αργότερα με την “μάχη του Ερνάνη” όπου αποκαλεί το νέο ρεύμα λογοτεχνικό “φιλελευθερισμό”. Ευαίσθητος δέκτης των πολιτικών εξελίξεων, εκδηλώνει τα φιλελληνικά του αισθήματα στην ποιητική συλλογή *Orientales*, με φλογερό ζήλο για τον επαναστατημένο ελληνικό λαό.

Ανθρωπιστής, καταγράφει την αντίθεσή του ως προς την θανατική ποινή στη συγκλονιστική *Τελευταία ημέρα ενός καταδίκου* και καταγγέλλει την κοινωνική αδικία σε μεγάλες μυθιστορηματικές συνθέσεις, όπως οι *Άθλιοι*, που δικαίως κατέκτησε στις συνειδήσεις των λογίων αλλά και των απλών ανθρώπων τις διαστάσεις ενός “λαϊκού ευαγγελίου”.

Μετά το πραξικόπημα της 2ας Δεκεμβρίου 1851, για 20 ολόκληρα χρόνια έζησε στην εξορία. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του υπήρξε είδωλο της δημοκρατικής παράταξης ενώ το έργο του παρέμεινε εξαιρετικά δημοφιλές μεταξύ του ευρύτερου αναγνωστικού κοινού.

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ

Λεωφ. Βασιλέως Κωνσταντίνου 48, 116 35 Αθήνα
Τηλ.: 010 72 73 501, Fax: 010 72 46 618

ISBN: 960-7998-13-8